

Kleio Didactica nr. 5

Tijdschrift van de
vereniging van docenten
in geschiedenis en
staatsinrichting
in Nederland (VGN)

KLEIO

22e jaargang nr. 5
juni 1981

Macht en onmacht
van het parlement

Inhoud

Macht en onmacht van het parlement Keuze en opbouw van het thema	2
Aanwijzingen en leerlingenopdrachten	
Deel 1	4
Deel 2	8
Deel 3	9
Kroniek	11
Bijlage: Leerlingenmateriaal	

Adressen VGN

Algemeen bestuur

Drs. J. Drewes, *voorzitter*, Bachlaan 58, 1817 GK Alkmaar, tel. 072-112015
Drs. N. Bakker, *vice-voorzitter*, Noorder-eind 149, 1243 JM 's-Graveland, tel. 035-63135

G.J. van der Tweel, *1e secretaris*, Van Deventerweg 6, 6861 EW Oosterbeek, tel. 085-337018

Drs. E. Boerhout, *2e secretaris*, Androsdreef 14, 3562 XA Utrecht, tel. 030-617769

Mevr. H. Mulkens-Harmeyer, *penningmeester*, Hoofdweg 116, 9484 TB Oudemolen (Dr.), tel. 05923-424

J. Engbers *sectie (1) Pedak/basisonderwijs*, Roest 2, 5491 XX Olland, tel. 01438-3138

P.L. Hendriks, *sectie (2) Mavo/Lbo*, Europaweg 25, 6381 KG Ubach over Worms, tel. 045-317162

Drs. H.J.P.M. Ketelaars, *sectie (3) Havo/Vwo*, Fluitersdreef 27, Renkum, tel. 08373-5958

Mevr. Drs. C.W.M. Schunk, *sectie (4) Tertiair Onderwijs*, Talingsingel 64, 6883 CX Velp, tel. 085-649605

J. Harderwijk, *redactie Kleio*, Dorpsstraat 54, 3611 AG Oud-Zuilen.

Mevr. D.H. Verhagen, *Didactiekcommissie*, Tiboel Siegenbeekstraat 28, 2313 HB Leiden, tel. 071-122697

Correspondenten

Sectie (1) Pedak/Basisonderwijs

J. Engbers, Roest 2, 5491 XX Olland, tel. 04138-3138

Sectie (2) Mavo/Lbo

S. Erich, Rysloane 15, 9283 XS Surhuizum, tel. 05123-1607

Sectie (3) Havo/Vwo

L. Mulder, Meerkoetmeent 64, 3844 XR Harderwijk, tel. 03410-16676

Sectie (4) Tertiair Onderwijs

Mevr. drs. C. W. M. Schunck, Talingsingel 64, 6883 CX Velp, tel. 085-649605

Didactiekcommissie

H. van Duysen, Van Baerlestraat 65 IV, 1071 AR Amsterdam, tel. 020-799976

Onderwijsadviescommissie

Drs. H. Nolles, Stevensweg 22, 2141 VL Vijfhuizen, tel. 02508-1934

Andere Adressen

Voor een complete adressenlijst van commissies, sectiebesturen en afdelingssecretarissen zie Kleio 1980, no. 12.

Ledenadministratie

Aangifte, wijzigingen en opzegging van het lidmaatschap **schriftelijk** meedelen aan: **Administratie VGN, Vreeswijkstraat 319, 2546 AJ 's-Gravenhage**. Aan nieuwe leden wordt verzocht bij hun aangifte mee te delen: naam, voorletters, eventueel titel, huisadres, telefoonnummer, adres van de school waar men de hoofdbetrekking heeft en ook de sectie of het soort lidmaatschap waartoe men wenst te behoren. Betaling na ontvangst acceptgirokaart.

Contributies

Voor 1980 bedragen de contributies:

Gewone leden

a. docenten PA's, Havo,	
Vwo en tertiair onderwijs	f 90,—
b. docenten Mavo, Lbo,	
basisonderwijs	f 60,—
c. buitengewone leden	f 55,—
d. studentleden	f 50,—

Abonnementen

Reglementair komen alleen diegenen in aanmerking voor een abonnement, die geen docent geschiedenis en staatsinrichting zijn.

Leden van de VGN ontvangen Kleio kosteloos.

Niet-leden kunnen zich na goedkeuring van het bestuur abonneren op Kleio à f 65,— per jaar. Voor aanvraag richtte men zich tot de penningmeester van het bestuur, Mevr. H. Mulkens-Harmijer, Hoofdweg 116, 9484 TB Oudemolen-Vries.

Losse nummers

Kleio f 7,— tenzij anders vermeld. Leerlingenmateriaal Kleio-Didactica: minder dan 10 ex. f 3,— per ex., meer dan 10 ex. f 2,50 per ex.

Bestelling geschiedt door overmaking van het juiste bedrag op gironummer 128701 t.n.v. penn. VGN 's-Gravenhage. Vermelden: jaargang, nummer en gewenst aantal exemplaren.

Inzending kopij

Bij inzending van kopij gaat de redactie ervan uit dat deze niet tevens elders ter publicatie wordt aangeboden. Kopij gaarne in tweevoud, op eenzijdig betypte vellen. Voorgedrukt kopijpapier wordt op aanvraag toegezonden.

Auteursrecht

Het geheel of gedeeltelijk overnemen van artikelen is slechts toegestaan na schriftelijke goedkeuring van de redactie.

Redactie Kleio Didactica

Mevr. J. Rijken, Maasstraat 72A III
1078 HL Amsterdam, tel. 020 - 71 51 33
Mevr. M. Langenbach, Nieuwegein
B. Molenkamp, Uden.

Redactie Kleio Didactica no 5

B. Molenkamp
J. Rijken

Macht en onmacht van het parlement

Keuze van het thema

Het idee een Kleio Didactica samen te stellen over een onderwerp uit de Staatsinrichting is geboren enerzijds naar aanleiding van het Centraal Schriftelijk Eindexamen anderzijds door de simpele vaststelling dat de leerboeken voor staatsinrichting zich voor het merendeel richten op het juridische aspect van dit leergebied.

Naar de mening van de samenstellers behoort Staatsinrichting in het geschiedenisonderwijs bij te dragen tot politieke bewustwording van de leerlingen. Het aanbieden van louter juridische zaken is dan niet voldoende. Het kan best relevant zijn te weten welke weg een wetsvoorstel moet afleggen alvorens wet te worden, relevanter lijkt ons echter de vraag welke krachten invloed hebben op de inhoud van de wet. Het leven in een democratie roept bovendien de vraag op of, en zo ja in hoeverre, het volk invloed heeft op de totstandkoming van wetten.

De conclusie uit vorenstaande moet dan ook luiden dat het staatsrechtelijke politieke kader moet aangevuld worden met het politiek maatschappelijke kader, en wel in een historische context. Ons staatsbestel is geen statisch maar een dynamisch geheel. Bovendien verheldert een historische benadering de eigentijdse situatie, omdat weten waar de problemen *lagen* meebrengt dat men eerder herkent waar de problemen *liggen* en men in staat is er wat aan te doen.

Dit betekent ook dat staatsinrichting in het onderwijs niet beschrijvend maar probleemstellend behoort te worden aangeboden, hetgeen leidt tot een thematische aanpak.

Deze vaststelling werpt dan de vraag op welk thema te kiezen uit onder meer het volgende rijtje:

– de nachtwakerstaat

- de rol en betekenis van het koningschap
- de verzorgingsstaat
- de ontwikkeling van de politieke partijen
- de macht en de onmacht van het parlement.

Onze keuze viel tenslotte op laatstgenoemd thema om de volgende redenen:

- het parlement staat in het brandpunt van de belangstelling;
- deze belangstelling is zeer kritisch gestemd;
- met dit thema kan goed duidelijk worden welke factoren een rol spelen bij het totstandkomen van het beleid in de Nederlandse democratie.

De opbouw van het thema

We hebben het thema gecentreerd rond drie belangrijke jaartallen:

1848: ministeriële verantwoordelijkheid en censuskiesrecht.

1887: uitbreiding van het kiesrecht

1917: algemeen kiesrecht

We hebben voor deze jaartallen gekozen omdat kiesrecht direct te maken heeft met de wijze van functioneren van het parlement. In de periode van het zeer beperkte kiesrecht (1848-1888) functioneerde de kleine groep – en als kiezer en als parlements lid – slecht, met als gevolg dat het parlement zich als instituut machteloos maakte.

De strijd om en de uitbreiding van het kiesrecht in 1887 leidde tot vorming van partijen, fracties en kabinetten met regeerprogramma's zo dat het parlement nu pas ging functioneren.

Het algemeen kiesrecht heeft niet het verwachte overwicht van het parlement gebracht, zowel door de verzuiling en de evenredige vertegenwoordiging, als door de groei van de verschillende maatschappelijke machten.

Voor elke periode gaan we na hoe het parlement functioneert en komen dan tot de volgende indeling:

Deel I: Periode van zeer beperkt kiesrecht

A. Grondwetswijziging van 1848

B. Parlement en kiezer

1. Politieke groeperingen in de Tweede Kamer
2. Kiesrecht
3. Kiesstelsel
4. Verhouding kiezer en gekozenen
5. Kamerclubs

C. Regering en parlement aan het werk

1. even wennen: her recht van amendement
2. Periode 1848-1874
3. Periode 1874-1887

D. Het samenspel van regering en parlement; Wat zegt de grondwet ervan?

1. Visie van Thorbecke
2. Visie van de radicaal-liberalen
3. Weerwerk

Deel 2: Uitbreiding van het kiesrecht

A. Grondwetswijziging van 1887

B. Van politieke groepering tot partij

C. Regering en Parlement aan het werk

1. Krachtsverhoudingen in de Tweede Kamer
2. De Coalitie
3. Kabinetten met programma's

Deel 3: Algemeen kiesrecht

A. Het kiesstelsel sinds 1917

1. Grondwetswijziging van 1917
2. Evenredige vertegenwoordiging

B. Parlement en kiezer

1. Macht van het parlement
2. Leden van een politieke partij
3. Stemmen in de Kamer
4. Verhouding kamerlid – partij
5. Functie van politieke partijen

C. Tegenspelers

1. Regering
2. De regering mag niet alles

3. Groeiend overheidsapparaat
4. Economische pressiegroepen
5. De rol van economische pressiegroepen
- D. Buitenparlementaire acties
 1. Actiegroepen
 2. Verzet tegen overheidsmaatregelen
 3. Rechtsstaat in geding?
 4. Christelijke gehoorzaamheid
- E. Kabinetformatie
 1. Gang van zaken bij een kabinetformatie
 2. Het parlement en de kabinetformatie
- F. Nabeschouwing: de taakvervulling van het parlement

Doelstellingen

Behalve de algemene doelstelling 'Politieke bewustwording' streven we met dit onderwerp nog andere doelstellingen na, die we bij elk cluster apart vermelden.

Doelgroep

Ofschoon we van mening zijn dat *alle* leerlingen vanaf ongeveer 15 jaar tijdens hun schoolloopbaan met de onderhavige problematiek geconfronteerd moeten worden, heeft ons de tijd – en ook de middelen? – ontbroken om een versie aan te bieden die ook geschikt is voor alle leerlingen. We richten ons daarom in eerste instantie tot de leerlingen van de bovenbouw van Havo en VWO.

Docenten, die les geven op andere dan genoemde schoolsoorten nodigen we gaarne uit na te gaan in hoeverre dit materiaal voor hun leerlingen bruikbaar is. Dit zoeken we met des te meer klem omdat het in de bedoeling ligt te zijner tijd voor die doelgroep een versie te maken.

Aanwijzingen voor het gebruik van het materiaal

Ook bij staatsinrichting is kennis van en inzicht in een begrippenapparaat een onderdeel van het leerproces. Een leerling die niet weet wat een motie is, zal heel moeilijk vat krijgen op het functioneren van het parlement.

Ondanks deze wetenschap hebben wij ervan afgezien de gebruikte begrippen expliciet te verklaren. We zijn van oordeel dat òf de docent deze begrippen aan de leerlingen kan uitleggen òf, nog beter, de leerlingen zelf deze begrippen opzoeken in de op school aanwezige boeken voor staatsinrichting. Het is wel aan te bevelen dat leerlingen een lijstje aanleggen van staatsrechtelijke begrippen, waarbij zij de omschrijving in eigen bewoordingen maken.

Zoals bekend hebben wij de opbouw van het thema rond drie jaartallen gecentreerd. Binnen dit thema is zodoende een chronologische ordening ontstaan. Dit betekent niet dat de behandeling ook chronologisch moet verlopen. Integendeel, het verdient aanbeveling zo nu en dan vergelijkenderwijs te werk te gaan. Zo kan een vergelijking tussen de functie van de politieke partijen in de verschillende perioden zeer verhelderend werken.

Het is niet de bedoeling dat de leerling alle vermelde opdrachten afwerkt, maar dat de docent hieruit een keuze maakt. Er is gestreefd naar opdrachten van verschillende niveau.

Literatuur

W. Albeda, Macht en onmacht van het parlement, in: *Anti-Revolutionaire Staatskunde*, 1971. blz. 144 e.v.

M. Albrecht, *De invloed van het kiesstelsel op de samenstelling van de volksvertegenwoordiging en de vorming van de regering*, Amsterdam 1960.

Algemene Geschiedenis der Nederlanden, dl. 12 en dl. 13, Haarlem 1978. De hoofdstukken van J.C. Boogman, C. Tamse en J.Th. Minderaa.

S. Bartlema en M. Huizer, *Burgers en besluitvorming*, Culemborg 1975⁴.

J.Th.J. van den Berg en H.A.A. Molleman, *Crisis in de Nederlandse politiek*, Alphen a/d Rijn 1980².

J.Th.J. van den Berg en J.J. Vis, *Parlement en Politiek*, Den Haag 1978².

I.J. Burgmans, *Thorbecke*, Haarlem 1958.

S.W. Couwenberg e.a., *Problemen der democratie*, 2 dln, Den Haag 1965.

S.W. Couwenberg, *De omstreden staat. Ontwikkeling en problematiek van de staatstheorie in de 20e eeuw*, Alphen a/d Rijn 1974.

A.M. Donner, *De plaats der Staten-Generaal in het hedendaagse staatsrecht*, Calvinistische Juristen Vereniging 11 mei 1961.

A.M. Donner, *Iets over kiesstelsels*, Amsterdam 1967.

T. Faber-De Heer (red), *Atlas van de Nederlandse democratie*, Den Haag 1973.

F.A. de Graaff, *De verhouding van regering en parlement*, Purmerend 1930.

N. Kolff, *Over de invloed van politieke partijen op de Nederlandse regeringsvorm*, 1931.

A. Lijphart, *Verzuiling, pacificatie en kentering in de Nederlandse politiek*, Amsterdam 1968.

P.J. Oud, *Het jongste verleden. Parlementaire geschiedenis van Nederland*, 6 dln, Assen 1968.

Het parlementarisme opnieuw gewogen, themanummer van *Civis Mundi. Tijdschrift voor Nederland en België*, 14e jrg. maart 1975.

E. van Raalte, *Het Nederlandse parlement*, Den Haag 1958.

C. de Ru, *Inrichting en werking van onze staatkundige samenleving*, 2 dln, Leiden 1973³.

I. Schöffer, Het politiek bestel van Nederland en maatschappelijke verandering, in: *Vaderlands Verleden in veelvoud*, Den Haag 1975, blz. 622 e.v.

Th. van Tijn, De wording der politieke-partijorganisaties in Nederland, in: *Vaderlands Verleden in veelvoud*, Den Haag 1975, blz. 590 e.v.

Anne Vondeling, *Tweede Kamer: Lam of Leeuw?* Leeuwarden 1976².

J.P. Windmuller en C. de Galan, *Arbeidsverhoudingen in Nederland*, Aula serie no 605/606, Utrecht.

Verder zijn diverse nummers van de Onderwijsbladen Keesing (Systemen Keesing b.v., Amsterdam) te weten Antenne, Blikopener en Reflector, gewijd aan zaken die in lessen staatsinrichting zeer goed bruikbaar zijn. Het gaat hier meestal om overzichtsartikelen voor leerlingen over onderwerpen als Macht/Onmacht van het parlement, groei 4e en 5e macht, partijstelsel.

Als informatie voor de docent zijn diverse bijdragen in NRC-Handelsblad van de hand van J.Th.J. van den Berg en J.J. Vis herhaaldelijk zeer verhelderend.

Aanwijzingen en opdrachten

Toelichting op deel 1 en 2

Het is de bedoeling dat de leerling aan de hand van deel 1 en 2 tot de conclusie komt dat het parlement slechts macht kan uitoefenen wanneer er partijen bestaan die bepaalde programma's willen uitvoeren. Het gaat daarbij vooral om het vaststellen van het regeringsbeleid: zolang het parlement daarop – via de kabinetsformatie – geen invloed heeft, kan het alleen maar duidelijk maken wat hem niet zint. Dit laatste is geregeld in de strijd om de ministeriële verantwoordelijkheid in 1866-1868. Vaak worden deze jaren als begin van het functioneren van het parlementaire stelsel genomen, maar – met velen – zijn de samenstellers van mening dat in 1866-1868 slechts één aspect van het parlementaire stelsel werd vastgelegd, name-

lijk correctie van het regeringsbeleid. Het parlementaire stelsel functioneert pas volwaardig wanneer het parlement beleidsbepalend optreedt, d.w.z. het regeerprogramma vaststelt. Dit laatste is mogelijk geworden door het ontstaan van partijen, hetgeen parallel liep met de strijd om en de uitbreiding van het kiesrecht.

Het ontstaan van deze positieve werking van het parlementaire stelsel is onderwerp van deel 2. In deel 1 moet de leerling verband zien te leggen tussen de onmacht van het parlement (beschreven in C2 en C3) en het nog niet bestaan van partijen. De leerlingen moeten ook kunnen verklaren waarom deze ontbreken en tot de conclusie komen dat de grondwet van 1848 eigenlijk te vroeg gekomen is.

In de 'teksten in de marge' bij C2 en C3 worden een aantal maatschappelijke en politieke ontwikkelingen gegeven die aangeven dat de bewustwording onder de bevolking toeneemt, waaruit als eerste eis uitbreiding van het kiesrecht naar voren komt.

Deel 1, D is gereserveerd voor puur staatsrechtelijke zaken.

Voor het vwo wordt dieper ingegaan op de kwestie dualisme/monisme, welk onderwerp overigens nauw samenhangt met opvattingen over de plaats van partijen in het parlementaire stelsel.

De opdrachten bij deel 1 en 2 zijn voor een deel gedetailleerder dan in deel 3, omdat het staatsrechtelijk kader nog aangebracht moet worden.

Deel 1: Zeer beperkt kiesrecht

A. Grondwet 1848

Doelstellingen

Het is niet de bedoeling om uitgebreid bij dit onderdeel stil te staan. De staatsrechtelijke situatie vóór 1848 moet de leerlingen al bekend zijn. Men zou eerst alle veranderingen van 1848 kunnen behandelen om daarna op deze specifieke punten die de positie van het parlement aangaan, de aandacht te richten.

Het gaat er om dat de leerlingen zien dat – de macht van de koning verkleind werd

- de macht van het parlement vergroot werd
- de volksinvloed in het parlement vergroot werd, maar vooralsnog beperkt was.
- algemeen kiesrecht een product is van emancipatie, dat nog verworven moest worden. (tot dit inzicht kan nog slechts een aanzet gegeven worden, in deel B en C kan verdieping plaats vinden).

Opdrachten

Discussie-opdrachten vooraf

- Wij hebben thans algemeen kiesrecht. Heeft algemeen kiesrecht ook nadelen? Ja/nee, waarom...
- Als je ja gezegd hebt, zou je het algemeen kiesrecht willen afschaffen? Wat zou je dan als systeem willen?
- In 1848 werd een zeer beperkt kiesrecht ingevoerd. Vind je dat toen algemeen kiesrecht ingevoerd had moeten worden? Ja/nee, waarom...

- Opdracht bij de tekst

Wat vind je juist/onjuist:

- a. In 1848 werd een parlementaire democratie ingevoerd.
 - b. In 1848 werd een parlementair stelsel ingevoerd.
- (voor havo: welke van de 8 genoemde punten zou je als argument kunnen gebruiken bij a) en welke bij b).)

Toetsvraag

- Geef argumenten voor de stelling dat in Nederland in 1848 een parlementair stelsel werd ingevoerd.

B. Parlement en kiezer

Doelstellingen

- Mate van beperktheid van het kiesrecht signaleren
- Het verband tussen beperkt kiesrecht en de structuur van de maatschappij leggen
- Het verschil tussen huidige en toenmalige parlementariërs concluderen
- Het ontbreken van fractiedwang concluderen en beredeneren waarom dit het geval was.
- Signaleren dat parlementariërs tegenwoordig nog steeds zich op persoonlijke verantwoordelijkheid kunnen beroepen bij hun stemgedrag. Een eigen oordeel hierover geven.
- Begrip districtenstelsel omschrijven. Meest waarschijnlijk komen de leerlingen tot de conclusie dat partijen ontbreken. Dit kan aanleiding zijn om de functie van

partijen aan de orde te stellen. Toch lijkt ons dit een ongeschikt moment: aan de hand van C2 en C3 kunnen de leerlingen zelf ontdekken wat die functie is.

Deel B1 dient om aan te geven dat de binding tussen de Kamerleden nogal gering was en dat politieke groeperingen nogal glijdend waren, voorts om te laten zien dat de meeste kamerleden uit zeer gegoede kringen kwamen. De details over inhoudelijke politieke verschillen dienen alleen om de voorstelling concreet te houden.

Opdrachten

Discussie-opdrachten vooraf

- Wat vind je, moet een kamerlid de lijn van zijn partij (op het programma waarvan zijn kiezers gestemd hebben) in de Kamer volgen, of mag hij zijn eigen inzichten volgen?
- Stel dat uit een opinie-onderzoek blijkt dat 60% van de Nederlanders vindt dat de kerncentrales in Nederland gesloten moeten worden, en maar 40% van de Kamerleden vindt dat ook. Moeten de Kamerleden dan de wil van de meerderheid van het volk volgen? Geef argumenten.
- Over welk probleem gaan de vorige twee vragen? (na de bespreking hiervan zou men onderdelen B3 en B4 van deel 3 over stemgedrag van kamerleden en verhouding kamerlid/partij kunnen behandelen).

Opdrachten bij de teksten

- Lees eerst alle B-teksten

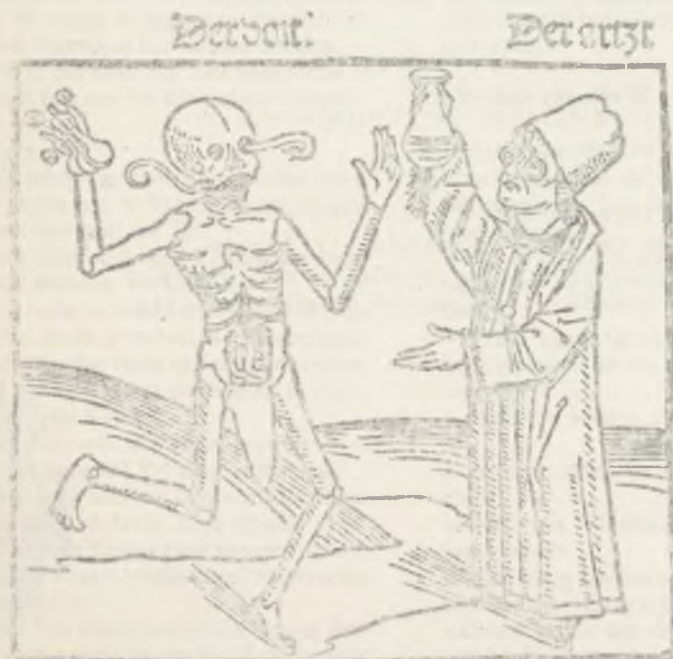
Een themanummer van Fibula als lesmateriaal.

Ziek zijn door de eeuwen heen: wat waren de gevolgen en hoe heeft de ziekteverschijning zich ontwikkeld tot ons huidige unieke stelsel. Het themanummer van Fibula handelt over Asklepios en Hippocrates, pestlijders en melaatsen, kwakzalvers en anatomische scholen, dolhuizen tot inrichtingen voor geestelijk gehandicapten.... In vier bijdragen zullen zulke diverse zaken ruimschoots aandacht krijgen, waarbij de auteurs de nadruk zullen leggen op de maatschappelijke aspecten van ziekte en ziekenzorg. In het eerste artikel zal drs. H.F.J. Horstmanshoff ingaan op de situatie in de oudheid; dr. D. de Boer zal met het tweede artikel de lijn doortrekken naar de middeleeuwen, waarna prof. dr. A.M. Luyendijk-Elshout in twee artikelen de nieuwere en nieuwste tijd voor haar rekening zal nemen. Naast deze bijdragen zal er in de rubriek Fibularia aan een aantal medische musea aandacht worden geschonken.

Lesmateriaal

De 'Eeuwig Ziek Fibula' is zeer geschikt voor een leuke themalessen. De artikelen beslaan ongeveer 22 pagina's (inclusief illustraties) zodat het nummer overzichtelijk blijft, zonder dat de auteurs, alle drie bekende namen op dit gebied, in te grote algemeenheden hoeven te vervallen. En natuurlijk zijn de artikelen zeer leesbaar, aangezien Fibula een jongerenblad is (12- tot 25-jarigen), waarmee bij het schrijven terdege rekening wordt gehouden.

De mogelijkheden voor zo'n themalessen zijn trouwens zeer gevarieerd. Na de ontwikkeling van het ziek zijn door de eeuwen heen gevolgd te hebben, kunt u bijvoorbeeld in samenwerking met de docent maatschappijleer een klassikale discussie opbouwen over de ziekenzorg in de toekomst (euthanasie, 'taboe'-ziekten, enz.). Dankzij de voorafgaande lessen een goed ge-

fundeerd discussie en een uitstekende manier om het nut van geschiedenis duidelijk te maken.

Maar bovendien een ziek iemand bevindt zich in een uitzonderlijke situatie, en de problemen die zijn ziek zijn met zich meebringen zeggen heel wat over zijn dagelijkse maatschappelijke positie. Uitgaande van de 'Eeuwige Ziek Fibula' kunt U tal van aspecten van het dagelijks leven door de eeuwen heen nader belichten.

Fibula

Fibula is het bondsblad van de NJBG (Nederlandse Jeugdbond ter Bestudering van de Geschiedenis) en verschijnt 4 x per jaar. Nummer drie van deze jaargang (verschijnt eind september) zal het bovennoemd themanummer zijn, voor leden en abonnees dus een nummer als ieder ander. Naast de vier artikelen zullen ongeveer drie pagina's door onze vaste rubrieken (bondsnieuws e.d.) worden ingenomen, waaronder Fibularia.

De NJBG organiseert tal van activiteiten (opgravingskampen, reizen in binnen- en buitenland, themadagen, werkgroepen, publicaties, een jaarlijks congres, enz.) waarin een aantal van Uw leerlingen ongetwijfeld geïnteresseerd is. Desgewenst kunnen we bij Uw bestelling informatiemateriaal over de NJBG bijsluiten.

Bestelling

Exemplaren van de 'Eeuwige Ziek Fibula' kunt U bestellen door onderstaande bon in te vullen en op te sturen naar: 'Eeuwige Ziek', Postbus 378, 3500 AJ Utrecht. Losse nummers kosten f 3,50, bij een afname van 20 of meer nummers zijn de kosten f 2,50 per exemplaar.

Bestellingen dienen vóór 21 augustus verstuurd te zijn i.v.m. het bepalen van de oplage. Bestellingen die na die dag binnen komen kunnen helaas niet geaccepteerd worden. Het nummer komt eind september uit en zal dan direct worden toegestuurd.

Graag ontvang ik exemplaren van de 'Eeuwige Ziek Fibula',
à f 3,50 per stuk; bij bestelling van 20 of meer exemplaren
à f 2,50 per stuk.

Het totaal verschuldigde bedrag is f , .
Dit bedrag zal ik direct na ontvangst van de Fibula's via de
bijgesloten acceptgirokaart voldoen.

Tevens wil ik graag: ☐ extra informatie over de NJBG ontvangen.
☐ abonnee worden van Fibula (f 14,- p.j.).
☐ donateur worden van de NJBG (min. f 25,-
p.j.; donateurs ontvangen Fibula gratis).

naam :
adres :
woonplaats:

handtekening:

- Vergelijk de beroepen van de kamerleden in 1849 en die in 1967. Wat valt je op en welke conclusies over de maatschappij van 1849 kun je eruit trekken?

Welke gegevens over de structuur van de maatschappij kun je nog meer vinden in deel B?

(NB zonodig wijzen op de illustraties als leerlingen deze overslaan)

- Welke gegevens heb je over de kiezers gevonden?
- Wat versta je onder een districtenstelsel? Hoe was in Nederland daarbij de regeling van de stemming?
- Zouden de kiezers hun afgevaardigde gauw op het matje roepen voor zijn optreden in de Kamer? Ja/nee, want ...
- Wat versta je onder conservatief? In Engeland bestaat een partij met de naam Conservatieve Partij. Waarom hebben wij niet een partij met zo'n naam?
- Welke groepjes kamerleden (1848-1870) zouden toen conservatief genoemd worden? En welke liberaal?
- Als er toen in de Kamer gestemd werd, wist men dan tevoren vrij zeker de uitslag van de stemming? Was de uitslag toen meer of minder zeker dan tegenwoordig? Verklaar je mening.
- Wordt de mening van Beets en Thorbecke over partijen tegenwoordig nog aangehangen? Verklaar je mening.
- Wat is het verschil tussen een fractie en een kamerclub? Wat verstaat men onder fractiedwang?
- Bekijk nog eens wat je geantwoord hebt op de vraag of algemeen kiesrecht in 1848 ingevoerd had moeten worden. Ben je het daar nog mee eens? Zou je misschien nog iets toe kunnen voegen?

Toetsvragen

- Wij hebben geen districtenstelsel meer. Waarom zou in 1848 voor het districtenstelsel gekozen zijn?
- De kiesverenigingen leidden een kwijnend bestaan. Verklaar dit.
- Hoe is het te verklaren dat in 1848 artikelen in de grondwet werden opgenomen over het recht van een parlementslid om naar eigen overtuiging te stemmen in de Kamer?
- Het kiesrecht was nogal beperkt. Was het té beperkt? Verklaar je mening.
- Heel lang heeft er in geschiedenisboeken gestaan dat er in de periode 1848-1870 in de Kamer twee groeperingen te vinden waren. Welke twee? En waarom maar twee?
- Geef een aantal verschillen tussen huidige Kamerleden en die in de periode

1848-1870. Behandel daarbij ook de manier waarop zij in de Kamer hun werk deden.

C1: Het recht van amendement

Doelstellingen

- Concluderen dat het parlement in rechte meer macht bezit dan het in feite weet waar te maken.
- Inzien dat de onmacht van het parlement voortkomt uit gebrek aan ervaring en aan gebrek aan samenwerking, en dit gebrek verklaren.
- Concluderen dat parlementair werk niet zo belangrijk werd gevonden, hoofdbezigheden lagen elders.

Indien gewenst kan men naar aanleiding van de tekst nader ingaan op 'de gang van een wetsontwerp'.

De fragmenten zijn afkomstig van A. van Gils, Kabinet en Kamer. Mythe van almacht en onmacht. In: *Kleio nr 10, 1980*

Opdrachten

- Is het recht van amendement een belangrijk recht? Geef argumenten voor je mening.
- Welke kritiek hoor je hier op kamerleden die je tegenwoordig ook wel hoort?
- Hoe zou het komen dat er zoveel afwezigheid onder de kamerleden was?
- Waarom was de opgave tot samenwerking iets nieuws voor de leden van de Kamer?

Toetsvraag

- Verdedig de stelling: Het recht van amendement is de Kamer in de schoot geworpen.

C2: Periode 1848-1874

Doelstellingen

- Concluderen dat de verdeeldheid van het parlement het parlement tot onmacht doemt.
- Verband leggen tussen verdeeldheid en ontbreken van partijen, c.q. fractiedwang.
- Verband leggen tussen de onmacht van het parlement en de onmacht van de regering:
 1. ministers werden als om strijd afgezet,
 2. er ontstonden heterogene kabinetten.
- Invloed van Thorbecke bij dit alles onderkennen.
- Overwinning van het parlement inzake ministeriële verantwoordelijkheid signaleren; inzien dat de grondwet verschillende interpretaties toelaat.

NB

Het is uitdrukkelijk niet de bedoeling dat leerlingen allerlei feitelijkheden onthouden zoals namen van kabinetten, twistpunten, aanleidingen voor kabinetscrises. Deze feiten dienen slechts als concreet materiaal waaruit conclusies kunnen worden getrokken over de werking van het parlementaire stelsel.

In hoeverre de 'teksten in de marge' oftewel de maatschappelijke context bestudeerd of alleen gelezen worden staat ter beoordeling van de docent. De tekst over de Aprilbeweging b.v. kan men gebruiken als voorbeeld van het feit dat 1848 te vroeg kwam: verdraagzaamheid werd nog een ondeugd gevonden. Een opdracht zou kunnen zijn:

Wat vind je, handelde de koning democratisch? De citaten in deze tekst zijn afkomstig uit: J.A. de Bruyne en N. Japikse, Staatskundige geschiedenis van Nederland, dl 1, Leiden [1917].

Opdrachten

Discussie-opdrachten vooraf

- Hoe komt tegenwoordig een regering aan ministers? (na beantwoording kan eventueel tegenwoordige gang van zaken bij de kabinetsformatie behandeld worden. Zie deel 3, E)
- Kan een minister zijn/haar gang gaan als hij/zij eenmaal minister is, of is hij/zij op de een of andere manier gebonden?
- Zou iemand graag minister willen worden? Geef argumenten.
- Komt het tegenwoordig vaak voor dat het parlement een minister naar huis stuurt? Verklaar je mening.

Opdrachten n.a.v. de tekst

Overzichtsopdrachten

- In hoeverre ging het er wat betreft regering en parlement in 1848-1874 anders toe dan tegenwoordig? Noem een aantal punten en geef steeds voorbeelden erbij. Probeer daarna te verklaren waarom het anders ging.
- Wat is je oordeel over het functioneren van het parlementaire stelsel in 1848-1874? Maak om tot een oordeel te komen eerst een lijstje van punten waarop je deze periode gaat beoordelen. Probeer per punt daarna te verklaren waarom de zaken zo liepen zoals ze liepen.
- Ga eens na waarin de macht van de koning gelegen was. Waardoor werd die macht weer beperkt, rechtens en door praktische omstandigheden?
- Ga eens na hoe kabinetten aan hun eind kwamen. Welke conclusies kun je daar-

aan verbinden, zowel wat betreft de regering als het parlement? Vergelijk het eens met de manier waarop het kabinet-Cals, kabinet-Biesheuvel en het kabinet-Van Agt aan hun eind kwamen.

Enkelvoudige opdrachten

- Als een minister tot aftreden gedwongen werd, ontstond er niet meteen een kabinetscrisis zoals tegenwoordig het geval is. Waarom toen niet en nu wel?
- Zouden ministers toendertijd meer of minder met elkaar overleggen dan tegenwoordig? Verklaar je antwoord.
- Het kwam nogal eens voor dat er geen ministers gevonden konden worden. Probeer dit te verklaren.
- De koning had bepaalde rechten die in de praktijk toch niet altijd waar gemaakt konden worden. Welke rechten waren dat? Geef voorbeelden dat ze niet waar gemaakt werden.
- Wat is je oordeel over de regeerkracht van de meeste kabinetten in 1848-1874? Geef argumenten voor je mening.

Periode 1866-1868:

- Voor 1866 is het nooit tot zo'n zwaar conflict tussen regering en parlement gekomen. Waarom in 1866-1868 wel?
- In de jaren 1866-1868 bleven ministers aan ondanks kritiek uit de Kamer. Was dit gebruikelijk? Verklaar je mening. Verklaar de houding van de ministers.
- In welk opzicht handelde de koning ongrondwettig?
- Wat kan je ter verontschuldiging van de koning en zijn ministers aanvoeren?
- Waarom was de periode 1866-1868 zo belangrijk?

- Lees B1 nog eens door. Geef daarna voorbeelden uit C2 die bevestigen wat in B1 vermeld staat.
- 'De liberalen hadden in het parlement de meerderheid.'

Is deze bewering juist of onjuist? Beargumenteer!

- Waarom zou Thorbecke niets van afspraken tussen ministers onderling en tussen ministers en kamerleden hebben willen weten?

Wat was het gevolg van het toepassen van deze ideeën van Thorbecke?

- Er werd de Kamer verweten dat ze te weinig werk verzette. Welke oorzaken kun je hiervoor aangeven?

Toetsvragen

- Thans wordt vaak geklaagd over de verdeeldheid die er in het parlement heerst vanwege de vele partijen. Vind je de verdeeldheid in het parlement thans groter dan in 1848-1874? Verklaar je mening.

- Verdedig de volgende stelling: De manier waarop de regering functioneerde hing samen met de manier waarop het parlement functioneerde.
- Verdedig de volgende stelling: De regering was onmachtig omdat het parlement onmachtig was.
- Er is een verschil in werkwijze van ministers in huidige kabinetten en ministers in kabinetten in 1848-1874. Welk verschil is dat en hoe is het te verklaren?
- Wordt een minister thans hoger gewaardeerd dan in de periode 1848-1874? Verklaar je mening.
- Wat is de uiteindelijke oorzaak van het feit dat zich zo'n scherp conflict tussen regering en parlement voerde in 1866-1868?
- Waarom komt het tegenwoordig nooit meer voor dat een begroting om politieke redenen verworpen wordt?

C3: Periode 1874-1887

Doelstellingen

- Inzien dat het parlementaire stelsel geheel vastloopt.
- Concluderen dat de macht van de koning toeneemt, nl bij de kabinetsformatie.
- Inzien dat het functioneren van het parlementaire stelsel twee aspecten kent:
 - het afwijzen van regeringsvoorstellen c.q. afzetten van ministers.
 - het aanwijzen van ministers (= bepalen van het regeringsbeleid)
- Signaleren dat de crisis in het parlementaire stelsel samenvalt met economische en maatschappelijke crisis. Dit laatste in de vorm van buitenparlementaire acties op grote schaal.
- Verband leggen tussen de eis van uitbreiding van het kiesrecht en de besluiteloosheid v het parlement.

NB Het fragment van van Houten is afkomstig uit: S. Van Houten, Over de oorzaken van de zwakte onder ministeriën. In: *Vragen des Tijds*, 1876.

De citaten in de marge-tekst 'Kiesrecht' zijn afkomstig uit: M. Schouten, *De Socialen zijn in aantocht*, Amsterdam 1976.

Opdrachten:

- De Macht van de koning was aan regels gebonden. Toch zou je kunnen zeggen dat de macht van de koning in de periode 1874-1887 toenam. Op welk terrein?
- Toch ervoer de koning iedere keer weer dat zijn macht beperkt was. Bij welke gelegenheden gebeurde dit?
- In welk opzicht komt de tekst van van Houten overeen met het overzichtje 1874-1887 als hij zegt dat het streven bestaat om regeringen samen te stellen

die boven de partijen staan?

- Waarom vindt hij het verkeerd om een regering samen te stellen die boven de partijen staat?
- Waarom is het daarvan nog niet gekomen volgens van Houten?
- Delen van de bevolking deden nogal van zich spreken. Van welke maatschappelijke ontwikkeling is dit een uiting?
- Hoe zouden wij de activiteiten die deze groepen ontwikkelden, thans noemen?
- Door welke staatsrechtelijke verandering zou het parlement in het vervolg wel tot besluiten komen, vonden zij? Verklaar je mening.
- Bedenk een titel voor C 2 en C 3.
- Bereid met een groepje (± 10) leerlingen een tableau vivant voor waarin de onderlinge (eventueel driehoeks-)verhoudingen worden uitgebeeld tussen: koning, parlamentsleden, ministers, groepen buiten het parlement. Gebruik van attributen die binnen drie minuten vervaardigd kunnen worden, is toegestaan.

Toetsvragen

- Thorbecke heeft veel invloed gehad. Welke van zijn ideeën zijn niet zo vruchtbaar gebleken en waarom niet?
- Verdedig de stelling dat de grondwet van 1848 in 1848 te modern was.
- De jaren 1866-1868 hadden duidelijkheid gebracht. Ging het daarna beter wat betreft het functioneren van het parlementaire stelsel? Verklaar je mening.
- Wat was er van de macht van de koning nog over na 1868?
- Zou hij van de macht die hem restte nog flink gebruik kunnen maken in de periode 1868-1887? Verklaar je mening.

D. Het samenspel van regering en parlement

Voor leerlingen van het vwo wordt naar aanleiding van de strijd om de ministeriële verantwoordelijkheid, wat dieper ingegaan op de kwestie dualisme/monisme.

Het dualisme lag ten grondslag aan de grondwet van 1848. Bij de machteloosheid van het parlement tot 1887 heeft het gezag van Thorbecke zeker een rol gespeeld. Het gaat hierbij niet alleen om zijn afkeer van partijdwang in het algemeen, maar vooral om zijn opvatting dat invloed van het parlement op de kabinetsformatie uit den boze was. Dit moest een prerogatief van de Kroon blijven.

Als gevolg van het ontstaan van partijen is de ontwikkeling in Nederland gegaan naar een stelsel waarbij de fracties in het parlement de formatie vrijwel geheel in handen hebben. Men zou kunnen zeggen

B. Molenkamp
en J. Rijken

macht en onmacht van het parlement

Kleio Didactica 5 (1981)
leerlingenmateriaal

Een uitgave van de
vereniging van docenten
in geschiedenis en
staatsinrichting
in Nederland (VGN)

Kleio Didactica 5 – Leerlingenmateriaal (Macht en onmacht van het parlement) vormt een onderdeel van Kleio Didactica 5, waarin tevens een lerarenhandleiding bij dit onderwerp is opgenomen. Kleio Didactica 5 vormt aflevering 5 (1981) van Kleio, Tijdschrift van de Vereniging van docenten in geschiedenis en staatsinrichting in Nederland (VGN). Voor wijze van bestellen zie Kleio 5 (1981) of latere afleveringen van Kleio.

Inleiding

De laatste jaren is er veel discussie ontstaan over de vraag hoeveel macht het parlement in Nederland nu eigenlijk heeft. Kennelijk vindt een aantal mensen dat er iets mis is. Waarom vinden ze dat? Wat behoort een parlement eigenlijk te doen?

In een parlementaire democratie bepaalt het volk wat er wel en niet gebeuren moet en in de praktijk worden de besluiten daarover genomen door volksvertegenwoordigers omdat we nu eenmaal niet allemaal in de vergaderzaal aanwezig kunnen zijn.

De grondwet van 1848 is belangrijk omdat toen nieuwe regels van kracht zijn geworden die een parlementaire democratie mogelijk maakten. Daarom beginnen we ons onderzoek met 1848.

Toch gaan de zaken in de politiek tegenwoordig heel anders toe dan in de tweede helft van de 19e eeuw.

Als je het over parlementaire democratie

Inhoud

Deel 1: Zeer beperkt kiesrecht

- A. Grondwetswijziging van 1848
- B. Parlement en kiezer
 - 1. Politieke groeperingen in de Tweede Kamer
 - 2. Kiesrecht
 - 3. Kiesstelsel, Kiesverenigingen
 - 4. Verhouding kiezer – gekozene
 - 5. Kamerclubs
- C. Regering en parlement aan het werk
 - 1. Even wennen: het recht van amendement
 - 2. Periode 1848-1874
 - 3. Periode 1874-1887
- D. Het samenspel van regering en parlement: Wat zegt de grondwet ervan?
 - 1. Visie van Thorbecke
 - 2. Visie van de radicaal-liberalen
 - 3. Weerwerk

Deel 2: Uitbreiding van het kiesrecht

- A. Grondwetswijziging van 1887
- B. Van politieke groepering tot partij
- C. Regering en parlement aan het werk
 - 1. Krachtsverhoudingen in de Tweede Kamer
 - 2. De Coalitie
 - 3. Kabinetten met programma's

hebt, is het natuurlijk belangrijk hoeveel mensen daaraan kunnen meedoen, hoeveel mensen kiesrecht bezitten.

Als indeling van het onderwerp hebben we daarom de stand van zaken wat betreft het kiesrecht genomen:

1848 – 1887 Zeer beperkt kiesrecht

1887 – 1917 Uitbreiding van het kiesrecht

1917 – heden Algemeen kiesrecht

We beperken ons tot de Tweede Kamer.

Als er meer mensen gaan meedoen aan de politiek, betekent dit niet alleen dat er een groter aantal meedoen, maar ook dat andere groepen uit de samenleving gaan meedoen. We vragen je mee te denken over de volgende kwesties:

- 1. Is de macht van het parlement door uitbreiding van het kiesrecht groter of kleiner geworden?
- 2. Is de manier waarop het parlement functioneert, dat wil zeggen al of niet efficiënt werkt, al of niet tot besluiten komt, beïnvloed door de uitbreiding van het kiesrecht?

Deel 3: Algemeen kiesrecht

- A. Het kiesstelsel sinds 1917
 - 1. Grondwetswijziging van 1917
 - 2. Evenredige vertegenwoordiging
- B. Parlement en kiezer
 - 1. Macht van het parlement
 - 2. Leden van een politieke partij
 - 3. Stemmen in de Kamer
 - 4. Verhouding kamerlid – partij
 - 5. Functie van politieke partijen
- C. Tegenspelers
 - 1. Regering
 - 2. De regering mag niet alles
 - 3. Groeiend overheidsapparaat
 - 4. Economische pressiegroepen
 - 5. Rol van economische pressiegroepen
- D. Buitenparlementaire acties
 - 1. Actiegroepen
 - 2. Verzet tegen overheidsmaatregelen
 - 3. Rechtsstaat in geding?
 - 4. Christelijke gehoorzaamheid
- E. Kabinetsformatie
 - 1. Gang van zaken bij een kabinetsformatie
 - 2. Het parlement en de kabinetsformatie
- F. Nabeschuiving: de taakvervulling van het parlement

3. Is de macht van de regering afhankelijk van de manier waarop het parlement functioneert?

Of is het zo dat de regering een eigen terrein heeft waarop ze macht bezit en heeft het parlement ook zo'n eigen terrein?

4. Welke rol speelt het al of niet bestaan van partijen bij de bovengenoemde kwesties?

5. Verder is het natuurlijk de vraag of er krachten in de samenleving aanwezig zijn die zo sterk zijn dat ze de macht van het parlement overschaduwen.

Het is de bedoeling dat jullie aan het eind van je onderzoek niet alleen zicht hebt op de veranderingen die zich hebben voorgedaan en de invloed van deze veranderingen op de macht van het parlement, maar ook dat jullie een zelfstandig oordeel kunnen geven over het doen en laten van het parlement in ons huidige politieke bestel.

Deel 1: Zeer beperkt kiesrecht

A. Grondwetswijziging van 1848

De grondwet van 1848 heeft veel veranderingen gebracht. We noemen hier alleen de punten die van belang zijn in verband met ons onderwerp.

- Volledige ministeriële verantwoordelijkheid en de onschendbaarheid van de koning, neergelegd in de zin 'de koning is onschendbaar, de ministers zijn verantwoordelijk.'
- Rechtstreekse verkiezingen voor de Tweede Kamer.
- Beide Kamers kunnen door de koning ontbonden worden om bij een conflict tussen regering en Kamers, het volk uitspraak te laten doen.
- Het recht van interpellatie voor beide

Kamers, het recht van amendement en enquête aan de Tweede Kamer.

- Instelling van een éénjaarlijkse begroting.
- Erkenning van het recht van vereniging en vergadering.
- Openbaarheid van de vergaderingen van Eerste en Tweede Kamer.
- Invoering van censuskiesrecht.

- liberalen
- conservatief-liberalen
- conservatieven

Het probleem hierbij is, dat de conservatief-liberalen nu eens met de liberalen dan weer met de conservatieven meestemden, zodat er in de praktijk vaak twee groepen waren, maar dan wel iedere keer van een andere samenstelling.

De conservatieven stamden uit de notabelen-élite van adellijke en oud-regenten geslachten. Ze waren renteniers. Ze hadden hun kapitalen in het verleden verdiend. Zij betreurden de grondwet van 1848 en hadden liever gezien, dat de koning zijn macht behouden had. Wat de economie betreft moesten zij niets hebben

B. Parlement en kiezer

1. Politieke groeperingen in de Tweede Kamer

In de Kamer zijn de de jaren 1848-1870 drie hoofdstromingen te onderscheiden:

1.

Naamlijst van de Leden der Tweede Kamer der Staten-Generaal, gedurende de zittingen van 1849 en 1849/1850, met opgaaf van beroep.

NAMEN	BEROEP
Mr. S. H. Anemaet.	Notaris.
Mr. J. L. A. Luyben.	Raadsheer.
Mr. P. C. Schooneveld.	Advocaat.
Mr. M. J. de Man.	Wethouder.
Mr. F. J. Jaspers.	Raadsheer.
Mr. B. Wichers.	President v. h. Gerechtshof.
Mr. L. D. Storm.	Griffier der regtbank.
G. Reinders.	Landbouwer.
A. van Rijckevorsel.	Handelaar.
Mr. F. A. van Hall.	Minister van Staat en gepens. Minister van Financiën.
Mr. S. van Walchren.	Zonder beroep.
Mr. W. H. van Voorst.	President der regtbank.
Jhr. Mr. J. T. H. Nedermeijer van Rosenthal.	Advocaat.
Mr. D. Donker Curtius.	Minister.
C. Schifier.	Zonderberoep.
E. P. de Monchy.	Handelaar.
Mr. J. K. baron van Goltstein	Zonder beroep.
Mr. W. J. C. van Hasselt.	Regter.
Mr. J. L. M. Leclerq.	President der regtbank.
S. A. de Moraaz.	Notaris.
E. W. van Dam van Isselt.	Zonder beroep.

E. F. Scheltinga Winterberg.	Burgemeester.
J. F. van der Heyde.	Notaris.
Mr. B. Albarda.	Advocaat.
Mr. A. Boxman.	Burgemeester.
Mr. G. W. Verwey Mejan.	Zonder/beroep.
Mr. J. R. Thorbecke.	Hoogleraar.
Mr. N. van Heloma.	Grietman.
Jhr. Mr. C. Backer.	Regter.
E. C. U. van Doorn.	Gepens. agent v. h. domein.
Jhr. W. Boreel van Hogelanden.	Zonder beroep.
R. Westerhoff.	Med. doctor.
Mr. J. S. van Naamen.	Regter.
J. T. ter Bruggen Hugenholtz.	Officier bij de marine.
Mr. G. Groen van Prinsterer.	Staatsraad in buitengew. dienst.
Mr. J. J. Slicher van Domburg.	Zonder beroep.
Jhr. L. S. W. M. J. de Villers de Pité	Zonder beroep.
Mr. J. A. C. A. van Nispen van Sevenaer.	Districts-commissaris.
Mr. P. L. de Lom de Berg.	Notaris.
Mr. A. W. Engelen.	Kantonregter.
Mr. J. A. Mutsaers.	Minister.
J. F. Zylker.	Landbouwer.
P. J. Costerus.	Rector.
Mr. J. B. Bots.	Plaatsverv. Kantonregter.
Mr. L. N. graaf van Randwijck.	Gepens. Minister van buitenlandsche zaken.

Mr. B. W. A. E. baron Sloet tot Oldhuis.	President der regtbank.
Mr. J. S. Lotsy.	Advocaat.
Mr. K. A. Poortman.	Notaris.
Mr. A. J. Duymaer van Twist.	Advocaat.
Jhr. C. M. Storm van 's-Gravesande.	Zonder beroep.
Mr. L. graaf van Heiden Reinestein.	Kantonregter.
J. Heemskerk.	Zonder beroep.
Mr. J. Dirks.	Advocaat.
Mr. G. A. Fokker.	Procureur.
Mr. G. M. van der Linden.	Advocaat.
Mr. M. H. Godefroi.	Raadsheer.
Mr. W. Wijnaendts.	Griffier bij het Kantongereg.
Mr. H. J. Smit.	Fabriekant.
P. J. Bachiene.	Inspecteur der registratie.
Mr. K. A. Meeussen.	Advocaat.
Mr. J. P. P. baron van Zuylen van Nyevelt.	Zonder beroep.
Mr. E. J. H. Borret.	Advocaat-generaal.
Mr. D. van Eck.	Advocaat.
Mr. J. B. J. Hengst.	Burgemeester.
Mr. W. H. Dullert.	Advocaat.
Jhr. G. E. G. L. K. Dommer van Poldersveldt.	Zonder beroep.
Mr. W. Wintgens.	Advocaat.

van de liberale vrijhandelsleer, zeker niet waar het de koloniën betrof.

Een aantal conservatieven was nogal vrijzinnig in godsdienstige zaken. Zij wensten de scheiding van kerk en staat en waren het wat dit betreft met de liberalen eens. Daarnaast zaten er enkele conservatieven in de Kamer die de vrijheid van godsdienst en onderwijs fel bestreden. Vooral de liberale opvatting dat de staat alleen het openbare onderwijs (waar geen godsdienstonderwijs werd gegeven) hoefde te betalen, maakte hen razend. Zij behoorden vooral tot de kleine groep anti-revolutionairen onder leiding van Groen van Prinsterer. Vanwege dit principiële verschil wensten zij niet met de conservatieven over één kam geschoren te worden.

De conservatief-liberalen waren deftige heren, voornamelijk uit handels- en bankierskringen, vaak met één been in de oude notabelen-élite. De grondwet van 1848 bevredigde hun verlangens wat betreft controle op de regering. Zij waren voorstander van de ministeriële verantwoordelijkheid, vooral om de regering op financieel gebied op de vingers te kunnen tikken. Toch ging de grondwet van 1848 hun iets te ver. Zo waren zij tegen het directe kiesrecht voor de Tweede Kamer.

2.

De leden der Tweede Kamer naar huidig resp. vroeger beroep*) in 1967.

Ambt, beroep of bedrijf	Totaal
Advocaat	10
Ambtenaar	17
Arts	1
Leraar, onderwijzer e.d.	13
Hoogleraar	1
Journalist	14
Officier	4
Predikant, geestelijke	1
Werkzaam in bedrijfsleven	
in landbouw	8
in nijverheid	10
in handel, verkeer	4
Bestuurder van gemeente	
burgemeester	3
wethouder	1
Bestuurder van werkgevers- en werknemersorganisatie	
in landbouw	12
in overige bedrijfstakken	11
Bestuurder sociale organisatie	11
Bestuurder/functionaris partij	16
Overig en onbekend beroep	13
Totaal	150

* Beroep dat werd uitgeoefend bij de eerste verkiezing tot Kamerlid.

3. *De armeninrichting 'Toevlucht voor behoeftigen' te Amsterdam. In 1852 werd ruim 20% van de Amsterdamse bevolking bedield door het burgerlijk armbestuur. In 1855 was dat ruim 30%. Daarnaast was er veel particuliere liefdadigheid zoals de 'Toevlucht voor behoeftigen', waar armen een overnachting en een ontbijt konden krijgen.*

Opvallend in de Nederlandse samenleving van die tijd is de scherpgevoelde indeling in standen en substanden. Iedere groep had een vastomlijnde plaats op de

maatschappelijke ladder. Gewoonlijk bleef men zijn gehele leven in de stand waarin men was opgevoed en men dacht dat het zo hoorde. Mogelijkheden om op te klimmen waren er vrijwel niet. In andere Europese landen ontwikkelde zich een nieuw soort bedrijven en een moderne industrie, maar in Nederland bleef het voorlopig nog bij het oude. Er heerste een grote werkloosheid. De meerderheid van het volk was arm en onontwikkeld. Politiek werd beschouwd als iets van de 'Heeren'.

Ze waren echter bereid de grondwet te accepteren, al kon van verdere democratisering geen sprake zijn.

Het hing van hun financiële belangen af of zij de liberale vrijhandelsleer aanhingen: Rotterdammers zagen het belang van een vrije doorvaart op de Rijn, Amsterdammers hielden het voorlopig bij het oude. Wat godsdienstige zaken betreft waren zij voorstander van de scheiding van kerk en staat.

De liberalen kwamen voort uit de gezeten en middenburgerij. Onder hen trof men vooral intellectuelen, beoefenaars van vrije beroepen en welgestelde boeren aan. Zij waren degenen die het meest voor de grondwet van 1848 geijverd hadden, onder leiding van Thorbecke.

Zij geloofden in het liberalisme: in de Vooruitgang, in het Individu, in Vrijheid, in de Natuurwetten der economie. Als deze ideeën zouden worden toegepast, zou het heel wat beter gaan. Bovendien vonden ze dat die deftige conservatieven

(waarmee ze ook de conservatief-liberalen bedoelden) maar een eindje moesten opschuiven, weg uit het politieke machtscentrum.

Er zaten ook Katholieken in de Kamer, maar niet als aparte groep. De liberale ideeën gaven het katholicisme gelegenheid zich te organiseren en te emanciperen, daarom waren zij liberaal.

Vanaf 1870 zullen ze zich van de liberalen afwenden en aan de kant van de protestanten gaan staan.

Tot ongeveer 1880 bezaten de liberalen (de conservatief-liberalen noemden en voelden zich liberaal) de meerderheid in het parlement.

2. Kiesrecht

In 1848 werd het belastingkiesrecht ingevoerd, ook wel censuskiesrecht genoemd. In de kieswet van 1850 werden de voorwaarden om kiezer te kunnen zijn nader uitgewerkt. Ze kwamen er in het kort op

neer dat kiesrecht kregen: mannelijke inwoners vanaf 23 jaar die een bepaalde som in de directe belastingen betaalden. De directe belastingen die hier bedoeld werden waren grondbelasting, personele belasting en patentbelasting. (Dat laatste is een belasting op het beheren van een bedrijf). Toen op een gegeven moment de grondprijzen nogal stegen, werd het aantal kiezers hiermee vergroot.

Om kiezer te kunnen zijn voor de Provinciale Staten moest men aan dezelfde voorwaarden voldoen als een kiezer voor de Tweede Kamer.

Kiesrecht ontvingen

1853: 11,0% van de mannen van 23 jaar en ouder;

1870: 11,3% van de mannen van 23 jaar en ouder;

1880: 12,3% van de mannen van 23 jaar en ouder.

De helft van degenen die kiesrecht hadden ontvangen, beschouwden zich daarvoor echter niet competent genoeg. Zij gingen niet naar de stembus. En als ze gingen stemden ze meestal op die kandidaten die door deftiger lieden waren aanbevolen.

Thorbecke over het kiesrecht

Is de constitutionele monarchie 'met gestadige uitbreiding van het kiesrecht, naar gelang van toenemende verspreiding van kennis en verhoogden burgerzin, in strijd? In het minst niet; hoe meer algemeene deelneming eener verlichte natie aan de regering, des te sterker Monarchie en Staat ... (...)

In de constitutionele Monarchie moet men den regten tijd afwachten en geduld oefenen: zij moet op getrouwheid van het denkend deel van het publiek en steeds op hoofden kunnen rekenen, in staat haar te beschermen en naar behoefte te volmaken.' (1869)

In de tijd dat Thorbecke dit schreef vond hij dat 'het denkend deel van het publiek' nog niet groot genoeg was om een aanzienlijke uitbreiding van het kiesrecht mogelijk te maken.

Volgens Thorbecke ging het er niet om dat de Kamer moest doen wat de meerderheid van het volk verlangt, maar wat 'recht en goed' is.

In een discussie in de Kamer antwoordde hij eens:

'De verkeerheden der natie behooren nergens, noch in deze zaal noch elders vertegenwoordigd te worden.' In dat opzicht was hij nooit een begunstiger van de democratie geweest, voegde hij eraan toe.

3. Kiesstelsel, kiesverenigingen

Tot 1918 was het Nederlandse kiesstelsel gebaseerd op een meerderheidssysteem met kiesdistricten: om te worden gekozen als lid van de Tweede Kamer moest de kandidaat in het betrokken district de absolute meerderheid van de uitgebrachte stemmen behalen. Behaalde geen van de kandidaten de absolute meerderheid, dan werd een tweede stemronde gehouden waaraan alleen de twee hoogstgeplaatste kandidaten mochten deelnemen. Dankzij dit kiesstelsel namen de plaatselijke kiesverenigingen (= verenigingen van kiezers) een strategische positie in: zij stelden de kandidaten en zij voerden de verkiezingsstrijd. Alhoewel, meestal was er geen verkiezingsstrijd. De kiezer stemde op de door de notabelen aanbevolen kandidaten. Alleen als deze notabelen het onderling niet eens waren, kwam er wat leven in de brouwerij.

De kiesvereniging kwam meestal slechts eens in de vier jaar bijeen om hun kandidaat aan te wijzen. Veel tijd vergde dat niet, laat staan discussie. Men kende elkaar allang door familie- en zakenrelaties of van de sociëteit. Een uitgewerkt politiek programma hadden deze kiesver-

enigingen niet. De leden hadden natuurlijk wel bepaalde politieke ideeën – ze wisten wat ze wél en wat ze níét wilden – maar de kring van notabelen was klein, men kende elkaar en wist wat men aan elkaar had. De kiesvereniging hoefde zich dan ook nauwelijks te organiseren. In 1853 bedroeg het aantal kiezers per district gemiddeld 1229. Toen het aantal kiezers steeg, was een wat straffere organisatie nodig.

Zover was het in 1848 echter nog lang niet! Pas in de jaren zeventig begonnen sommige groeperingen ermee.

Kuyper, dé organisator achter de Anti-revolutionaire partij (opgericht in 1879) schrijft over het verkiezingsjaar 1872:

'Toen ik in 1872 mij voor het eerst op eenigszins breder schaal met het werk der verkiezingen kon inlaten, vond ik eigenlijk zo goed als niets. Al wat ik vond, was een betrekkelijk klein aantal kiesverenigingen met een minimum aantal leden (. . .) Een soort Centraal-Comité, dat voor de weinige kiesverenigingen als middelpunt van gemeenschappelijke actie kon gelden, werd niet gevonden. Ieder dreef op zijn eigen kompas.'

4. De verhouding kiezer – gekozene

De bekende schrijver Nicolaas Beets schreef eens:

'Partijman wensch ik niet,
Ik wil geheel mijn volk behooren.'

En Abraham Kuyper schrijft:

'Er was niet alleen geen dorst naar een behoorlijk georganiseerd partijleven, maar men beschouwde in breeden kring de partij-infectie nog steeds als een bedenkelijke epidemie, waartegen men op zijn hoede diende te zijn (...). Het woord *partij* kreeg hierdoor in Nederland van meetaf een boozen klank. Partij herinnerde als vanzelf aan het ongerechte begrip van *partijdig*. Een *partijganger* gold voor iemand, die zijn zelfstandigheid te grabbel wierp. *Partijchap* was een geestelijke krankheid. *Partijzucht* was onvaderlandsch. Schier alle saamstellingen en afleiding van het woord partij stonden in boozen reuk. Een *partijhoofd* deed denken aan den aanvoerder van een guerillabende.'

Thorbecke wenste het woord partij niet te horen, hij sprak hoogstens van 'de leden der Kamer die in het algemeen denken als ik.'

Hij was van mening dat bij discussie in het parlement niet de nadruk gelegd moest worden op de politieke richting van 'n minister of 'n kamerlid, men moest op hun argumenten letten. Hij verzette zich tegen degenen die 'aan ieder die op het publiek toneel verschijnt, afvragen welke kleur hij drage.'

Zo vond hij ook dat de kiezers zich niet

moesten laten leiden door de vraag hoe een kandidaat over *bepaalde* vraagstukken denkt, maar of hij bekwaam genoeg is en genoeg karakter bezit om het algemeen belang te dienen.

Aan de andere kant moesten volksvertegenwoordigers zich niets door hun kiezers laten opdringen. 'Geen vernederender schouwspel (...) dan wanneer regeering en wetgeving de gediensdige slavinnen worden van een volkswaan van den dag.'

In 1848 werd de verhouding tussen kiezer en gekozene vastgelegd in twee grondwetsartikelen.

Art. 88: De Staten Generaal vertegenwoordigen het gehele Nederlandse Volk. Gezien het beperkte kiesrecht lijkt dit artikel wat vreemd. Bedoeld werd, dat de gekozene niet alleen lid was namens degenen die hem gekozen hadden, maar namens alle inwoners van zijn kiesdistrict, dat wil zeggen, ook namens 'het volk achter de kiezers'. Hij zat er dus niet namens een bepaalde groep, maar namens het Algemeen Belang.

Art. 97: De leden stemmen zonder last van of ruggespraak met hen die benoemen. Dit artikel geeft aan, dat de gekozene geheel vrij en zelfstandig zijn stem in het parlement kan uitbrengen, hij is niet gebonden aan een bepaalde opdracht van zijn kiezers.

Dat parlamentsleden juist niet moesten stemmen in opdracht van hun kiezer hing samen met de liberale opvatting, dat er

zoiets was als Het Algemeen Belang (iets wat voor iederéén het beste zou zijn), maar ook nog met iets anders. De liberalen gingen ervan uit, dat als redelijke, verstandige mensen die de moeite genomen hebben over bepaalde problemen na te denken, met elkaar discussiëren en hun argumenten uitwisselen, de waarheid hieruit wel tevoorschijn komt. De Rede zal zegevieren. Wel werd de eis gesteld, dat de debatten openbaar zouden zijn, d.w.z. toegankelijk voor de kiezer.

Beide artikelen zijn nog steeds in de grondwet opgenomen.

5. Kamerclubs

Het woord partij werd wel gebruikt en wel om politiek gelijkgezinden in de Kamer ermee aan te duiden. Meestal gebruikte men echter het woord kamerclubs.

Deze kamerclubs kan men niet vergelijken met de huidige fracties in de Eerste en Tweede Kamer. Fracties zijn doorgaans strakgeorganiseerde eenheden die wekelijks vergaderen, met een agenda, een voorzitter, secretaris, notulen enz. Hier worden alle onderwerpen die binnenkort in de Kamer behandeld zullen worden, besproken en het fractiestandpunt wordt er bepaald.

De kamerclubs waren min of meer losse verbanden waar de individuele verantwoordelijkheid voorop bleef staan. Vaak was het niet duidelijk of een kamerlid tot een bepaalde kamerclub hoorde en zo ja, tot welke. Zo werd er op een gegeven moment gezegd dat er 12 anti-revolutionairen in de Kamer zaten, terwijl anderen vonden dat er maar 5 waren.

C. Regering en parlement aan het werk

De grondwet van 1848 was Nederland in de schoot geworpen. Toen Thorbecke als Tweede Kamerlid samen met andere Kamerleden het 'voorstel der negen mannen' (1844) naar voren bracht dat een voorstel tot grondwetswijziging inhield in de geest van 1848, werd dit in de Kamer niet eens in behandeling genomen.

Het was de koning die, bang geworden omdat in andere landen koningen door liberale revoluties hun kroon verloren, het initiatief nam en buiten de Kamer om opdracht gaf tot grondwetswijziging in liberale zin. De Kamer heeft dit toen aanvaard. En met de nieuwe regels moest men toen aan de slag.

1. Even wennen: het recht van amendement

'Hoe heeft de Kamer na 1848 dit politieke

recht gehanteerd? Uit wat wij weten van de val van het Kabinet De Kempener – Donker Curtius in 1849 blijkt onder meer dat het kabinet niet bij machte was wetsvoorstellen in te dienen die een Kamermeerderheid konden opleveren.

Maar heeft de Kamer dan niet geamendeerd om die wetsvoorstellen een voor haar gunstige inhoud te geven? Ja, maar met zeer weinig succes. (...) Zij was er nog niet rijp voor, terwijl ook de organisatorische kant, welke aan het amendementsrecht vastzit, geheel van de grond af moest worden opgebouwd.

Zo ook het afdelingsonderzoek. Nu moest in de afdelingen het gevoelen tot stand komen *hoe* over het ingediende wetsvoorstel werd gedacht. Het vernemen van elkanders standpunt vereiste een meer genuanceerd praten en luisteren, geven en nemen dan zij gewend waren. De Kamerleden stonden voor de opgave om *samen te*

werken. En dit voor Kamerleden die zich op de eerste plaats vertegenwoordiger van hun kiesdistrict voelden. (...)

Werd er een amendement ingediend, dan ontwikkelden zich in de Kamer oeverloze (orde)debatten om (enigszins) de aard van het amendement vast te stellen, wanneer ze in behandeling of in stemming dienden te worden genomen resp. gebracht, de termijnen die daarbij in acht moesten worden genomen etc. En vaak werd omwille van de tijd de (eind)stemming over de diverse (sub)amendementen maar achterwege gelaten (...)

Het aantal klachten, zowel in als buiten de Kamer, over haar onvermogen om tot enigszins doeltreffende arbeid te komen, was zeer groot. Ook het intellectuele peil der kamerleden was niet al te denderend. Tijdens de behandeling van de Scheepvaartwetten bleken maar weinig Kamerleden enige kennis van zaken te hebben.

En ook de commissies droegen, onder meer wegens de hoge absentie, niet bij aan een goede en snelle afhandeling van zaken. Groens conclusie liegt er ook niet om. Volgens hem was de Kamer tijdens het Kabinet De Kempenaer – Donker Curtius een volslagen anarchie. Wie dan toch van zo'n Kamer verwacht dat zij met doeltreffende amendementen wetsvoorstellen zal corrigeren, verwacht teveel. Ook Van Hall heeft dit ingezien. Tijdens de behandeling van het wetsvoorstel op de Vereniging en Vergadering zei hij: 'dat wij nog allemaal staan in het begin onzer carrière ten aanzien van de toepassing van het recht van amendement.'

2. Periode 1848 – 1874

Al was 1848 het werk van Thorbecke en al hadden de liberalen na de verkiezingen van 1848 de meerderheid in het parlement, toch wilde Willem III in geen geval Thorbecke als minister.

Kabinet Donker Curtius – de Kempenaer, 1848-1849

Dit liberale kabinet kon niet op veel liberale steun rekenen: liberalen in de Kamer namen het de ministers kwalijk dat Thorbecke niet erin was opgenomen, Thorbecke heeft het kabinet fel bestreden en de conservatief-liberalen vonden het te liberaal. Het heeft slechts van november 1848 tot september 1849 bestaan. Het nam ontslag nadat al eerder enkele ministers waren afgetreden en geen nieuwe ministers konden worden gevonden.

Wat nu?

De koning benoemde twee formateurs, een conservatief-liberaal en een conservatief. Hun pogingen mislukten.

Zij zochten nu twee onder-formateurs aan, Thorbecke en een conservatief-liberaal. Hun voorstellen werden echter door de koning niet geaccepteerd.

De koning benoemde nu een geheel nieuwe formateur, maar ook deze kon geen ministersploeg bij elkaar krijgen. Ten langen leste werd toen toch maar weer Thorbecke erbij gehaald.

le Kabinet Thorbecke, 1849-1853

Thorbecke bezat in dit kabinet maar één echte geestverwant, want hij had in de keuze van ministers de koning voor een groot deel zijn zin moeten geven. Er zaten niet alleen conservatieven in dit kabinet, maar zelfs ook een aartsconservatief, vertrouweling van de koning.

Dat Thorbecke niettemin bereid was aan een dergelijk kabinet mee te werken, wordt verklaard door het feit dat de grondwet van 1848 nog in een aantal organieke wetten moest uitgewerkt worden.

Zonder deze wetten was het stelsel van 1848 niet voltooid en Thorbecke had uit-

5. Domela Nieuwenhuis omstreeks 1885.

F. Domela Nieuwenhuis schrijft in 'Hoe ons land geregeerd wordt op papier en in werkelijkheid' (1885):

Voor den troon staat een groene tafel waaromheen eenige leuningstoelen. Dat zijn de zetels voor de ministers. Het woord minister beteekent dienaar, dus de ministers zijn dienaren. Van wie? Van het volk niet, want dat heeft niets te zeggen. Hoogstens van de kiezers en hun afgevaardigden. Maar het kan ook wezen dat daaronder verstaan wordt: dienaren van den troon.

In ons land hebben wij acht ministers, namelijk van

- Binnenlandse Zaken
- Buitenlandse Zaken
- Justitie
- Finantiën
- Oorlog
- Marine
- Waterstaat, Handel en Nijverheid
- Kolonien.

Deze heeren hebben elk een jaarlijksch inkomen van f 12.000. (...)

Daar het in ons land gebruikelijk is om met ministers om te springen als met kegels in het kegelspel, daarom hebben wij een heele verzameling oud-ministers, die allen hun pensioen behoorlijk trekken uit de staatskas.

gewerkte ideeën hiervoor op papier staan.

Diverse ministers traden tussentijds af, omdat de Kamer hun beleid afkeurde. Sommige ministers waren inderdaad niet zo berekend op hun taak. Voor enkele ministers was hun ministerschap een ware lijdensweg, bijvoorbeeld voor de ministers van oorlog en marine die ingeklemd zaten tussen de woede-aanvallen van de koning die meer geld voor marine en oorlog wilde zien, terwijl de Kamer hun begrotingen flink wilde besnoeien.

Het optreden van de koning een probleem te noemen is zwak uitgedrukt. Het kabinet was nog maar enkele dagen oud toen het al overwoog in zijn geheel af te treden vanwege de behandeling die de koning een van de ministers had aangedaan. In januari 1851 trad Willem III op zulk een manier tegen Thorbecke op dat deze besloot voorlopig alleen nog maar schriftelijk met de koning van gedachten te wisselen.

De gróte conflicten deden zich vooral voor bij benoemingen als die van Gouverneur-Generaal, Commissaris van de Koning en burgemeesters. Meestal moest de koning echter zwichten omdat de minister dan de portefeuillekwestie stelde en de koning geen opvolger kon vinden.

Van samenwerking tussen de ministers was geen sprake. Dat was ook moeilijk zonet onmogelijk tussen lieden met zulke uiteenlopende politieke ideeën. Ieder hield zich bezig met zijn eigen departement, waarvoor hij minstens eens per jaar – bij de begroting – verantwoording aan het parlement moest afleggen.

Het gebrek aan eenheid tussen de ministers lag ook aan de ideeën die Thorbecke had over de werking van de ministerraad. Hij stond op de individuele verantwoordelijkheid van de minister voor zijn departement. Deze verantwoordelijkheid kon niet door de meerderheid van de ministerraad overgenomen worden.

Verder was hij van mening dat als koning en minister het niet eens waren, de koning een minister kon ontslaan en een ander benoemen. De Kamers zouden daarna het beleid van de nieuwe minister wel beoordelen en hem eventueel wegsturen.

le kabinet van Hall, 1853-1856

Het was allang duidelijk dat de koning het kabinet Thorbecke het liefst kwijt wilde. Toen dit kabinet ontslag nam vanwege het optreden van de koning in de Aprilbeweging, nam de koning dit ontslag maar al te graag aan.

Het nieuwe kabinet bestond uit drie conservatief-liberalen (waaronder Van Hall) en verder uit conservatieven.

De meerderheid van de Kamer bestond uit liberalen, reden voor de koning om verkiezingen uit te schrijven. Vanwege de Aprilbeweging steeg het aantal anti-revolutionairen iets, maar bij een volgende verkiezing ging deze winst weer verloren ten gunste van de liberalen.

Het kabinet had het niet gemakkelijk: liberalen vonden het niet liberaal genoeg, anderen vonden het té liberaal.

De koning wilde in ieder geval van het kabinet af. Hij probeerde ministers te vinden die samen met hem de grondwet van 1848 ongedaan wilden maken, maar hij kon geen personen vinden die genoeg formaat hadden om een dergelijke staatsgreep te kunnen laten slagen.

Kabinet Van der Bruggen, 1856-1858

Dit geheel uit conservatieven bestaande kabinet heeft niet veel medewerking van de Kamer gehad, ook al omdat een aantal ministers niet genoeg kwaliteit bezat. De interesse voor dit kabinet was zo klein dat stemmingen in de Kamer vaak niet konden doorgaan, omdat er niet genoeg kamerleden aanwezig waren. Dit moedeloze kabinet had op het laatst al helemaal geen fut meer, zelfs niet om de Kamer te ontbinden zoals Willem III van hen verlangde.

Kabinet Rochussen - Van Bosse, 1858-1860

Dit kabinet bestond uit een fusie van liberalen en conservatief liberalen. Het werd daarom over het algemeen door de liberale kamerleden positief tegemoet getreden, met uitzondering van de groep Thorbecke. Deze kon in deze jaren op ongeveer 16 aanhangers rekenen, al stemden ze niet altijd met hem mee.

(2e) kabinet Van Hall - Heemstra, 1860-1861

Een iets andere combinatie werd nu geprobeerd: het kabinet bestond uit conservatief-liberalen waarvan een aantal nauwelijks van conservatieven te onderscheiden waren. De meeste liberalen, ook de meeste conservatief-liberalen vonden het toch te conservatief om hartelijke medewerking te verlenen. Niettemin wist Van Hall het veel omstreden plan van de staatsaanleg van spoorwegen erdoor te slepen, al was Thorbecke fel tegen.

Het kabinet overleed tenslotte aan conflicten tussen de ministers onderling.

Kabinet Van Zuylen - Loudon, 1861-1862

Dit kabinet berustte weer op een fusie van liberalen en conservatief-liberalen, met

als gevolg dat de liberalen het te conservatief en de liberaal-conservatieven het te liberaal vonden.

Twistdebatten, persoonlijke aanvallen waren aan de orde van de dag. In het land begon men schande te spreken van de tonelen die zich in de Kamer afspeelden.

2e Kabinet Thorbecke, 1862-1866

Nadat de Koning twee keer via andere formateurs een kabinet had trachten te vormen, moest hij tenslotte toch op Thorbecke terugvallen. Door het gekrakeel was namelijk een flinke achterstand ontstaan, allerlei zaken moesten nog in wetsontwerpen gegoten worden en aan de Kamer aangeboden worden.

Het 2e kabinet Thorbecke bestond uit liberalen, sommige bekend en ervaren, maar er waren ook enkele nieuwelingen bij. Tijdens de rit werden drie ministers door de Kamer gedwongen ontslag te nemen, zij werden steeds door liberalen opgevolgd.

Er werd veel werk verzet: bepalingen die de economische vrijheid belemmerden werden opgeheven, de mogelijkheid tot bloei van het economisch leven werd gestimuleerd door beslissingen over waterwegen, spoorwegen en een nieuw soort onderwijs dat op handel en bedrijf gericht zou zijn (HBS = Hogere Burger School).

Het kabinet Thorbecke viel vanwege een meningsverschil tussen Thorbecke en de radicaal-liberaal Franssen Van de Putte (minister van koloniën) over de koloniale kwestie. De meerderheid van het kabinet was het niet met Thorbecke eens en deze trad met één medestander uit het kabinet. De koning liet Franssen Van de Putte de zaak overnemen.

Kabinet Franssen Van de Putte, 1866

Dit kabinet was eigenlijk een voortzetting van het kabinet Thorbecke, zij het aangevuld met enkele nieuwe ministers. Het bestond maar enkele maanden. Toen het zijn voorstellen over de koloniale kwestie in de Kamer bracht, wist Thorbecke met enkele liberale medestanders plus conservatieven en katholieken de voorstellen te torpederen.

De liberalen waren dus niet in staat de koloniale kwestie te regelen. De beurt was aan de conservatieven.

Kabinet Van Zuylen - Heemskerk, 1866-1868

Wat zou dit kabinet gedaan kunnen krijgen? De conservatieven waren in de Kamer immers in de minderheid. Misschien was een coalitie mogelijk van conservatieven, anti-revolutionairen en katholieken die op veel punten hetzelfde dachten.

Een aantal katholieken werd minder libe-

6. Fragment van een spotprent, 1853. De keten van spanning tussen paus en liberale ministers wordt doorbroken door de hand van de koning.

Aprilbeweging 1853

In het voorjaar en de zomer van 1853 brak een antikatholieke hetze uit, waarbij de katholieken als vijanden van het Nederlandse volk werden afgeschilderd. Aanleiding hiervoor was het feit dat de katholieke kerk in Nederland haar organisatie op poten zette. Volgens de grondwet van 1848 had zij hiertoe het volste recht. Er werden bisdommen ingesteld en bisschoppen benoemd. Het stak menig protestant dat Utrecht, centrum van protestantisme, werd aangewezen als zetel van de kardinaal. Thorbecke had de diepgewortelde opvatting dat Nederland een protestantse natie was willen vervangen door de visie dat er één Nederlandse natie was, bestaande uit diverse groeperingen. Hiermee streek hij de meeste Nederlanders tegen de haren. In maart was het pauselijk decreet van de bisschoppelijke organisatie afgekomen. Meteen ontstond er in Utrecht vanuit de kerkeraden een petitiebeweging, die binnen enkele weken 21.000 handtekeningen opleverde. De koning was hiervan erg onder de indruk en dit werd nog sterker toen uit het gehele land scherpe protesten kwamen. Hij had het gevoel beter dan Thorbecke te begrijpen wat er in de mensen omging. Zeker is dat de meeste kiezers van het kabinet Thorbecke afwilden. In april bracht de koning zijn jaarlijks bezoek aan Amsterdam. Daar werd hem een petitie met 51.000 handtekeningen aangeboden met het verzoek de 'vestiging van de bisschoppelijke hiërarchie' tegen te houden. De ministerraad had deze gang van zaken voorzien en de koning tevoren een ontwerp-antwoord toegestuurd, waarin stond dat het de taak van een koning was te zorgen dat de rechten van geen enkele bevolkingsgroep gekrenkt zouden worden. De koning had intussen al contact opgenomen met mogelijke nieuwe ministers. Geruchten van een staatsgreep deden de ronde. In Amsterdam antwoordde de koning dat de grondwet van 1848 vóór zijn troonsbestijging was aangenomen, dat hij niet achter die grondwet stond maar dat hij nu weinig kon doen al was hij uiterst gevoelig voor het vertrouwen waarmee de protestantse bevolking hem benaderde. Het kabinet dreigde met ontslag als de koning dit niet zou terugnemen. De koning deed het niet en het kabinet nam ontslag, wat door de koning aanvaard werd. In september bezocht de koning Utrecht. De stad was uitbundig versierd met

erebogen en vlaggen, niet rood-wit-blauw, maar oranje-wit-blauw. Er werden grote demonstraties gehouden ten gunste van de koning en hieraan namen niet alleen mensen uit de deftige standen maar ook middenstanders en arbeiders deel. Een bakker in de Zadelstraat had in zijn etalage een groot bord opgehangen met een tekening van een bakker die voor zijn oven staat met op zijn bakkersschep een liggende man. Op de tekst stond: Die zijn koning niet wil minnen, schuift men zoo den oven binnen.

Ook was er een speciaal lied gecomponeerd, waarvan hier twee coupletten:

Leef, Willem III! leef in ons hart,
Regeer ons met beleid!
Dan zal ons land, nu zeer verward,
Een zegen zijn bereid.
Ontneem de macht
Aan 't volk met kracht,
Opdat geen kuiperij
Uw Vorstlijk Huis en Nederland
Brenge onder dwinglandij!

Die God waakt nog voor Nederland,
En ook, o Vorst! voor U.
Neem dan ook vrij de macht in hand
Gij hoort het volk toch nu.
Het volk, dat juicht,
Het volk betuigt
Op nieuw hun trouw verbond;
Zoo blijft Oranje eeuwig staan
Op Néerlands dierbren grond.' Enz.

Er werd de koning ook een album aangeboden, door ongeveer 700 mannen afkomstig uit de aanzienlijke en uit de burgerstand. Uit een verslag van iemand die er bij geweest is:

'Nadat de Koning zijne onvergetelijke woorden gesproken had, stelde de talrijke stoet zich andermaal in beweging en trok, drie aan drie, voorbij Zijne Majesteit, nadat nog eens het "leve de Koning!" en "Oranje boven!" uit aller borst werd aangeheven. Diep geroerd en met van tranen parelende oogen trokken de gezamenlijke aanbidders, weder met den hoogleeraar Mulder aan het hoofd, (...) terug. Teruggekomen, sprak de heer Mulder allen nogmaals op de volgende wijze toe:

"Waar de Koning zoo heeft gesproken, past ons het zwijgen. Ik voor mij gevoel er behoefte aan, in mijn binnenkamer mij af te sonderen, en God vurig te danken, dat Hij zulk eenen Koning over het Vaderland heeft gesteld."

7. Prof.dr. G.J. Mulder (1802-1880). Hoogleraar in de chemie. Fervent protestant, antiliberaal, leider van de kiesvereniging 'Koning en Vaderland' te Utrecht.

raal. Het liberale verzet tegen subsidiëring van het bijzonder onderwijs begon voor hen ook een punt te worden. Als men de krachten bundelde zou de al jaren slepende schoolkwestie nu misschien geregeld kunnen worden. Twee ministers in spe waren echter absoluut niet bereid de onderwijskwestie aan de orde te stellen, zodat men besloot dit onderwerp maar te laten rusten.

Het lag voor de hand dat de koloniale kwestie in ieder geval aan de orde zou komen. Daarom had Willem III dan ook als eerste een conservatief gepolst die wel thuis was in koloniale zaken.

Deze, Meyer geheten, wilde helemaal geen minister van koloniën worden, omdat hij zijn zinnen gezet had op de post van Gouverneur-Generaal van Indië. Deze functie zou namelijk op korte termijn vrij komen. Hij werd niettemin gestrikt als minister van koloniën op voorwaarde dat hij meteen na de behandeling van de begroting van koloniën als minister zou aftreden en tot G.G. benoemd worden. Dit kabinet heeft dus niet veel belangrijk werk kunnen verzetten, maar is toch in alle geschiedenisboekjes terecht gekomen.

Wat was het geval?

- De minister van koloniën Meyer trad af nadat zijn begroting in de Kamer behandeld was vanwege zijn benoeming tot Gouverneur-Generaal van Indië. Het werd de Kamer duidelijk dat dit tijdens de kabinetsformatie al was afgesproken en zij liet merken dat ze dit geen goed beleid vond: men moest geen ministers aannemen waarvan men tevoren weet dat ze na korte tijd toch weer vertrekken.
- De regering reageerde hierop zeer heftig: de Kamer had zich niet te bemoeien met het benoemingsbeleid van de regering: dat was het recht van de Kroon.
- De Kamer nam nu een motie aan waarin het beleid werd afgekeurd.
- De volgende dag ontbond de regering de Kamer (28 sept.).
- De koning liet een proclamatie aan de kiezers uitvaardigen, hen hierin aansporend de kant van de regering te kiezen. Deze proclamatie was niet in de ministerraad behandeld en was alleen met zijn naam ondertekend.
- Bij de verkiezingen leden de liberalen iets verlies, maar van een flinke versterking van de conservatieven was geen sprake. In hun afkeer van dit kabinet sloten de liberalen zich aaneen en vonden de antirevolutionairen aan hun zijde.
- mei 1867: de begroting van de minister van buitenlandse zaken graaf Van Zuylen, werd afgestemd én vanwege zijn

beleid én vanwege zijn arrogante houding ten opzichte van de Kamer (dus niet vanwege de begroting zelf).

- De koning ontbond nu opnieuw de 2e Kamer. Uit de verkiezingen kwamen de liberalen versterkt tevoorschijn.
- De eerste daad van de Kamer na de verkiezingen was een motie aan te nemen waarin de ontbinding werd afgekeurd als zijnde niet in het belang van het land.
- Ook hiervan vond de regering dat de Kamer zich bemoeide met zaken waar ze niets mee te maken had: kamerontbinding was immers een recht van de Kroon.
- Toen het kabinet nog niet aftrad, werd de begroting van de minister van buitenlandse zaken opnieuw afgekeurd. Pas hierna pakte het kabinet zijn biezen.

Hoewel het kabinet vertrok bleef het van mening dat een begroting afkeuren om redenen die niets met die begroting te maken had, door en door ongegrondwettig was. Maar wat zei de grondwet van 1848 eigenlijk? Moest men het zo opvatten dat al de rechten van de Kroon ontkracht konden worden door de ministeriële verantwoordelijkheid? De meningen waren verdeeld.

Na 1868 is echter niet meer geprobeerd om een kabinet te handhaven tegen de wil van de meerderheid van het parlement. Ondanks zijn smadelijke nederlaag en die van zijn kabinet probeerde Willem III toch nog een conservatief kabinet te vormen, maar er konden niet genoeg ministers gevonden worden. Er bleef zo niets anders over dan een liberaal kabinet.

Kabinet Van Bosse - Fock, 1868-1870

Dit kabinet dat bestond uit liberalen en conservatief-liberalen telde maar enkele ervaren ministers. Het profiteerde van de behoefte aan rust en de noodzaak dat een aantal liggende zaken nu eens afgehandeld moesten worden.

Zo vonden allerlei liberale maatregelen (zoals afschaffing van de tolgelden in de Rijn, afschaffing van de doodstraf) ruime liberale medewerking in de Kamer.

Moelijk liggende onderwerpen liet het kabinet liever liggen, maar konden op een gegeven moment toch niet langer vermeden worden. In de Kamer werden deze voorstellen afgestemd, onder andere door Thorbecke die bijvoorbeeld niets van uitbreiding van het kiesrecht wilde weten.

Het kabinet zeeg in september 1870 ineen. Twee ministers durfden het afstemmen van hun begroting niet af te wachten en stapten op. Een ander verscheen bij de behandeling van zijn begroting niet eens meer in de Kamer.

Opvolgers konden niet gevonden worden. Een raadselachtige maandenlange kabinetscrisis volgde, terwijl in Europa een grote oorlog gaande was.

Op aandringen van de liberalen nam de oude Thorbecke nog eenmaal het roer over en hij zou Thorbecke niet zijn om niet vast te houden aan zijn principes: hij wenste geen overleg vooraf tussen kandidaat-ministers en Kamerleden om te proberen tot afspraken te komen.

Zulk overleg had wel bij de totstandkoming van het vorige kabinet plaatsgevonden.

Derde Kabinet Thorbecke, 1871-1873

Thorbecke's ministerschap liep uit op een complete liberale burgeroorlog. Vinnige

8.

DE DAGEN VAN EEN PREMIER.

debatten tussen regering en radicaal-liberalen waren niet van de lucht, waarbij de radicaal-liberaal S. van Houten duchtig van zich liet spreken.

Toen Thorbecke ziek werd, viel het kabinet in feite uiteen, hoewel het officieel nog bestond. Zijn dood betekende ook het definitieve einde van het kabinet.

Kabinet De Vries – Geertsema, 1873-1874

Weer een liberaal kabinet waarvan allerlei wetsontwerpen werden afgestemd. Het kabinet diende reeds in 1873 zijn ontslag in, maar dit werd geweigerd bij gebrek aan opvolgers. Weer volgde een maandenlange kabinetsformatie.

3. Periode 1874 – 1887

In deze periode traden zakenkabinetten op, behalve in 1877-79 toen Kappeyne van de Coppello leider was van een liberaal kabinet. Zijn pogingen om de staatsmachinerie beter te doen draaien zullen nog ter sprake komen.

De zakenkabinetten bezaten nog minder eenheid dan de vorige kabinetten. In één kabinet trof men liberale én conservatieve ministers aan, zij pleegden onderling geen overleg en het kwam voor dat ministers wetsontwerpen indienden die met elkaar in strijd waren. En zoals gebruikelijk was, waren er nooit genoeg Kamerleden te vinden die zich geroepen voelden zo'n minister in nood te steunen.

Regering en parlement konden niet tot beslissingen komen, wat destce erger was omdat bij brede lagen van de bevolking zwaarwegende kwesties leefden die vertaald zouden moeten worden in wetten.

Voor oplossing van enkele van die kwesties was zelfs een grondwetswijziging nodig. Hoe ooit aan een tweederde meerderheid te komen?

Nu het parlement steeds maar niets deed, begonnen velen hun hoop te vestigen op Oranje.

Kabinetscrisis of reconstructiepogingen in deze periode:

1875, 1876, 1877, 1879, 1882, 1883, 1886.

De kiezer was even ongeïnteresseerd als anders. Ook in de jaren tachtig kwam bij verkiezingen maar de helft van de kiezers naar de stembus.

S. van Houten, een van de meest spraakmakende lieden uit de groep radicaal-liberalen, zegt er het zijne van (1876):

'Het is een bedroevend, maar daarom niet minder stellig feit, dat de organen van ons algemeen staatsbestuur tegenwoordig

weinig vertrouwen en achting genieten. Het ministerie is niet populair. De tweede kamer is impopulair. (...) Van waar dit verschijnsel?'

De kern van de zaak ligt volgens Van Houten daarin dat Kamerleden wel in staat zijn ministers weg te sturen 'wie zij niet willen, maar niet te krijgen wie zij wel willen. In een votum aan de kroon de richting aantewijzen, waarin zij het beleid willen gevoerd hebben, achten zij ongepast. Ecne sterke partijorganisatie, waardoor de kroon kan weten, wie zij heeft te roepen om op de ondersteuning der kamers te kunnen rekenen, ontbreekt. Men schijnt het plichtmatig te oordeelen om de kroon, bij eene ministerieele crisis, in het duister te laten rondtasten.

En nu schijnt er ongelukkig tevens bij de kroon een streven te bestaan om eene regering *boven de partijen* te verkrijgen. Ook de ministers beschouwen dit als het toppunt hunner wenschen. Hun ontgaat het nog steeds, dat zij, juist door dit streven, *tusschen* de partijen in de klem raken.' (...)

Vakbonden

Vanaf 1865 begonnen er vakbonden te ontstaan, niet bij arbeiders want industrie bestond er in Nederland nog nauwelijks. De laagste lagen van de bevolking uitten hun woede en verbittering van tijd tot tijd in oproeren (bijvoorbeeld in 1866-1868 waarbij een beroep op de koning werd gedaan, hetzelfde gebeurde in 1872), maar zij waren niet in staat tot organisatie. Het zijn de geschoolde knechts die als eerste met organisatie beginnen, zoals de typografen, diamantbewerkers, sigarenmakers. De start ligt in de grote steden, waar meer bedrijven waren die geschoolde knechts in dienst hadden. Ook vindt men daar meer liberale intellectuelen die het oprichten van vakbonden propageerden.

Er waren radicale, vaag-socialistische vakbonden die door middel van stakingen iets probeerden te bereiken, maar er was ook een gematigde richting die in 1871 het Algemeen Nederlands Werklieden Verbond oprichtte. De leden hiervan hingen radicaal-liberale ideeën aan. Tegenslag kwam al gauw, de werkgevers sloegen bij stakingen hard terug en in 1873 brak er een economische crisis uit die een aantal jaren zou duren. Aan staken viel nu niet meer te denken. Een begin was echter gemaakt, in de jaren '80 zou men zich opnieuw in de strijd werpen.

Er gebeurt niets, aldus Van Houten terwijl er zoveel belangrijke zaken aan de orde zijn.

'Alle bestaande wetten worden gehandhaafd, wie of welke partij aan de regering is. Zelfs de bestuurstraditiën leven onder afwisselende ministers voort. Daarvoor zorgt de bijna overmachtige invloed der bureaux.' (...)

Nog blijft ten slotte eene vraag te beantwoorden. Welke zijn de redenen, waarom in het algemeen het parlementair stelsel ten ontziet zoo moeilijk wortels schiet? Sedert 1848 is het beleid der zaken van de zijde der kroon dooreengenomen toegevend geweest. De kamers hebben er gebruik van gemaakt om de geheele afbrekende machinerie van het parlementair stelsel in werking te brengen. In allerlei vormen kan men den ministers den weg versperren. Nu valt een ministerie door een adres; dan door eene begrotingsafstemming; nu door eene motie van orde, dan door hardnekkige weigering van medewerking tot wetgevenden arbeid. Vele zijn de middelen om *het ontslag* van een

9. Prent, 1874, naar aanleiding van de kindernet waarvan S. van Houten de initiatiefnemer was.

1872 Opheffing verbod op het oprichten van vakbonden

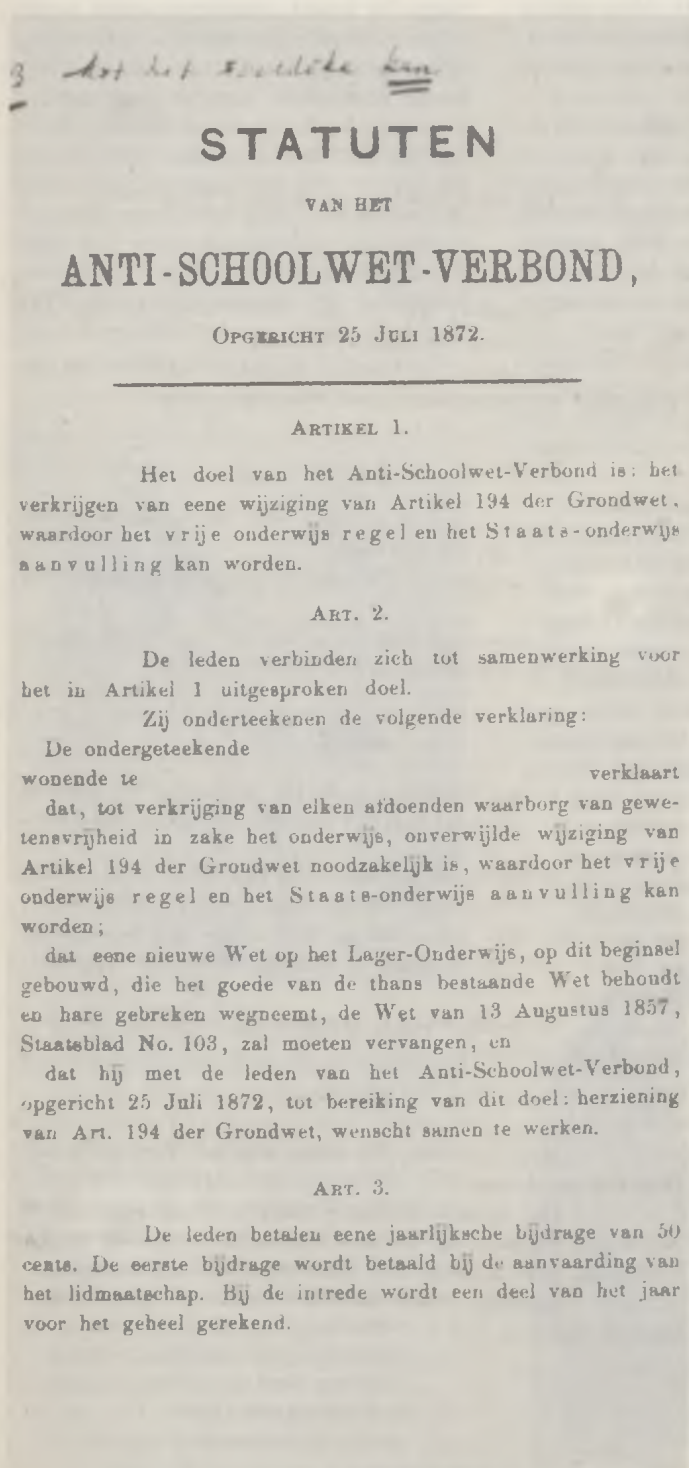
1874 Eerste sociale wet, het kindernet van Van Houten. Deze wet stelde nog niet zoveel voor. Er kwam een verbod op bepaald soort werk voor kinderen, maar controle op de naleving bleef achterwege omdat niet tegelijkertijd een arbeidsinspectie werd opgericht.

minister of van een kabinet te bewerken. Maar de opbouwende kracht van datzelfde stelsel, in sterke partij-organisatie en beslissenden invloed op de *benoeming* der ministers gelegen, is volkomen onontwikkeld gebleven.' (...)

'Vraagt men een kabinetsformeerder: waarom hebt gij die onbekende en onbeproefde grootheid genomen, waar het parlementaire leven als het ware den *right man* aanwijst, dan heet het dikwijls: tegen dezen heeft de koning bezwaar.' (...)

'Op de weigering van benoeming van een

op grond van zijn parlementaire invloed aanbevolen persoon zou nederlegging der opdracht moeten volgen. Maar de groote massa, ook der liberalen acht dit dwang aan de kroon aangedaan, noemt dit miskenning van de vrijheid der kroon; men haalt de schouders op en laat de zaken maar voortsukkelen. Ook ik meen niet, dat men den koning moet *dwingen*, dat men tegenover het 'ik wil niet' een 'gij zult' moet plaatsen, maar ik meen, dat tegenover het 'ik wil niet' een 'dan *kan* ik niet' van den formateur gepast en constitutioneel ware.'

Het Anti Schoolwet Verbond

Het feit dat de staat alleen de openbare school (waarop geen godsdienstonderwijs werd gegeven) betaalde, was menig protestant een doorn in het oog. Natuurlijk het meest voor diegenen die de godsdienst zwaar lieten wegen en dat waren vaak mensen van lagere komaf. Zij hadden in de Kamer niet genoeg vertegenwoordigers om verandering van art. 194 van de grondwet erdoor te krijgen.

Wat te doen?

Een probleem was dat hoe eensgezind ook, men op geen enkele manier georganiseerd was. Kiesverenigingen kwijnen of waren dood. Er bestond trouwens het gevoel dat deze alleen dienden om eens in de vier jaar kandidaten aan te wijzen en dan per advertentie mensen op te wekken om deze kandidaat te kiezen. Hoe zou men nu duidelijk kunnen maken dat grote delen van het volk een andere schoolregeling wensten? Iemand kwam op het idee om te werk te gaan zoals de Engelse liberalen hadden gedaan in de Anti Corn Law League: een tijdelijke, massale actie, met veel propaganda die zorgt voor populaire lectuur, gericht op het verkrijgen van één bepaald doel.

In 1872 werd het Anti Schoolwet Verbond opgericht. Het doel was wijziging van art. 194 van de grondwet. Als middelen werden genoemd:

- bewerken van de publieke opinie
- aanbieden van een petitie aan de overheid
- invloed uitoefenen bij de verkiezingen.

Overal in het land werden afdelingen opgericht, vaak door ijver van anti-revolutionaire predikanten die in kleine dorpjes werkten, zelf van lage afkomst waren en van een laag salaris moesten leven. Ook veel anti-revolutionaire onderwijzers waren actief. Het succes was enorm. Op 1 mei 1874 waren er 144 afdelingen met in totaal meer dan 10.000 leden. In vele dorpen was het aantal leden groter dan het aantal kiezers. Men belegde vergaderingen, liet brochures en stroombiljetten drukken. Opeens was een organisatie uit de grond verzezen, en wel van 'kleine luyden'. Anti-revolutionaire leiders, waaronder Kuiper, besloten hiervan gebruik te maken bij de verkiezingen van 1873. Afdelingen van het Verbond werden als anti-revolutionaire kiesvereniging erkend. Er werd voor het eerst in Nederland een verkiezingscampagne gevoerd die aan moderne tijd doet denken: er werden openbare debat-avonden gehouden, men

liet over het hele land meer dan 100.000 brochures verspreiden. In 1878 werd een nieuwe schoolwet in het parlement behandeld die juist nadelig zou zijn voor de positie van de bijzondere school. Om dit tegen te houden werd een petitie-actie gehouden die binnen 7 weken in anti-revolutionaire kring 300.000 handtekeningen verzamelde. Het mocht overigens niet baten: in het parlement bleken liberale krachten sterker. Duidelijk was inmiddels wel geworden dat het antirevolutionaire volk bereid was tot politieke strijd, anders dan de anti-revolutionairen van hogere komaf die aan 'politicophobie' leden. Kuyper heeft de kracht van deze beweging gezien, in 1879 werd de ARP opgericht.

Kiesrecht

In 1883 ontstond de Bond voor Algemeen Kies- en Stemrecht uit een samengaan van een aantal kleinere verenigingen voor algemeen kiesrecht. De Bond werd gesteund door vakbonden, door radicaal-liberalen en door de pas opgerichte socialistische partij de Sociaal-Democratische Bond onder leiding van Domela Nieuwenhuis. SDB-vergadering na SDB-vergadering hamerde hij op de noodzaak van algemeen kiesrecht. 'Van alle hervormingen moet deze de eerste zijn, zij is het abc van alle verbetering, zij is het begin van elke vooruitgang.' De Bond voor AK en S besloot onmiddellijk tot grote acties over te gaan, haast was geboden omdat kiesrecht binnenkort in het parlement aan de orde zou komen. Men besloot tot betogingen langs de openbare weg met leuzen en vlaggen, iets wat een nog nooit vertoonde wijze van demonstreren was.

'In '83 belegde de Bond voor Algemeen Kies- en Stemrecht druk bezochte vergaderingen in Amsterdam, Utrecht en Rotterdam. Domela Nieuwenhuis had de Haagse socialisten aangespoord om op Prinsjesdag te demonstreren: veertig man moesten op de publieke tribune van de Tweede Kamer gaan zitten met voor de borst een groot karton met het opschrift 'Algemeen Kiesrecht', anderen moesten langs de route van het koninklijk rijtuig gaan staan met borden en strooibiljetten. Als de koning uitstapte moest hem een adres worden aangeboden.

'Het was,' schreef *Het Vaderland*, 'alsof Den Haag in staat van beleg zou worden verklaard. Patrouilles begaven zich in den ochtend op weg naar de stations, de cavallerie was in de kazerne geconsigneerd, bijzondere maatregelen

waren genomen om den koninklijke stoet te beschermen. De heer Heemskerk zelf heeft zich des ochtends om 7 uur al naar de Kamer begeven.'

Het schijnt dat de heer Heemskerk-zelf, de toenmalige eerste minister, het Kamergebouw doorzocht heeft op dynamiet. De publieke tribune liet hij bezetten door weeskinderen. Toen de deuren voor het publiek open hadden moeten gaan verscheen een bode met de mededeling dat alle plaatsen al bezet waren.

Iemand had het plan verraden. Uit de politiearchieven blijkt dat een van de leden van de Haagse afdeling een politespion was.'

'De grootste kiesrechtbetoging van het jaar '84 was die in de hoofdstad. Duizenden mensen, leden van vakverenigingen meest, waren op 4 november op 1 uur op het Thorbeckeplein samengestroomd. Vandaar ging het naar de Vrije Gemeente bij het Leidseplein (...) en verder, in optocht naar het telegraafkantoor om de kiesrechteis naar

De Sociaaldemocratische

AANPLAKKER.

11. Spotprent op het proces tegen Van Ommeren, 1885. Een politiemann zou hem bij het aanplakken van een opruiend pamflet aan zijn uiterlijk (haar, snor, hoed) herkend hebben. Links van Ommeren volgens de rechercheur, rechts van Ommeren zoals deze er volgens zijn collega uitzag.

ALLE WERKELOOZEN

worden uitgenoodigd hunne namen te komen plaatsen op biljetten, welke ter tekening liggen bij:

PENNING, Waterlooplein,
BAKKER, Rozengracht 28 en
in „Café Habedank", Marnixstraat naast
de Tooneelschool.

Tevens worden allen verzocht op **Maandag 9 November**, des morgens *tien uur*, present te zijn op het WATERLOOPLEIN om gezamenlijk naar den Burgemeester te gaan, ten einde hem den nood der werklieden bekend te maken, en verder iederen morgen een **WANDELING** langs 's heeren straten te doen, om den meergegoeden te doen zien, hoe groot het aantal **Werkeloozen**, en dus hoe hoog de nood gestegen is.

12. Oproep aan
Amsterdamse werklozen,
november 1885.

'Typografie „Excelsior" Den Haag.

de bevoegde instantie te seinen: 'Zeer opmerkelijk, die straatbetoging,' herinnerde een partijgenoot zich later. 'Toen de commissie bij het telegraafkantoor haar taak volbracht had kwam er geen einde aan de kreten: Leve het Algemeen Stemrecht! Leve de Volkswil!'

Ook in 1885 werden grootse manifestaties gehouden, waarna het houden van optochten met rode vlaggen verboden werd. Men zag van demonstraties en rellen aan voor het begin van de revolutie die de SDB predikte.

In 1885 braken in Amsterdam grote onlusten uit. Aanleiding was het proces tegen Van Ommeren, notarisklerk, socialist en actief in de Bond voor AK en S. Hij werd beschuldigd van het

aanplakken van een opruiend pamflet, op grond van nogal tegenstrijdig bewijs. Hij werd op 13 aug. 1885 tot een jaar eenzame opsluiting veroordeeld. Na de uitspraak werd hij in optocht, met rode vlag voorop door de stad gevoerd, in een rijtuig behangen met bloemenkransen. Het lukte de politie niet de optocht blijvend uiteen te jagen. Die nacht werd er een oproep aan alle werklozen verspreid: 'Burgers, zullen wij in honger sterven bij zoveel overvloed? Neen, wij zullen met de wapenen in de hand ... sterven of overwinnen ...'

De volgende dagen bleef het onrustig, op een avond verzamelden zich duizenden mensen op de Dam die door de politie enkele malen werd 'schoongeveegd'. Op 25 augustus verbood de burgemeester iedere samenscholing. Dit verhinderde

niet dat op 21 september Van Ommeren die in hoger beroep opnieuw tot een jaar was veroordeeld door 2.000 mensen bij het paleis van justitie werd opgewacht. Men trok richting Jordaan. Om 11.50 uur telegrafeerde de politie vanuit de Jordaan: 'De socialen zijn in aantocht.' Die middag kwam het tot grote ongeregelheden rond het Waterlooplein. In 1886 zou in Amsterdam het bloedige Palingoproer plaats vinden. Ook in andere steden vonden in dat jaar ongeregelheden plaats. Het waren jaren van economische crisis, die in 1883 had ingezet. De toestand werd nog verergerd door enkele strenge winters. Onder de verzwakte bevolking braken epidemieën uit. Het antwoord van de autoriteiten was hard politieoptreden en extra soepuitdelingen.

Kuyper: Het volk achter de kiezers (1873)

Onze Kieswet, scheef en buiten de lijn in Thorbecke's systeem ingezet, is meê oorzaak geworden, dat ons Constitutioneel gebouw uit het waterpas raakte en allengs begon te verzakken.

Het was dan ook een zeldzaam eng, gedrukt, benepen poortje, dat men als hoofdingang in den gevel had geplaatst, en het slot ging zoo moeilijk, dat alleen den mannen die aan brandkastsloten gewend waren, het opendoen vlug van de hand ging.

Het leek wel of de Stembus door een dikken ringmuur ontoegankelijk, ongenaakbaar, als achter een borstwering geveild moest worden. Het heette dat het volk zich uit zou spreken, en als het volk kwam, wees men het af.

Nauwlijks honderd duizend kiezers op een volk dat naar de vier miljoen gaat;

en van die honderd duizend nauwlijks zestig duizend opkomend, en door zonderling districtsceremonieel een goede vijftig duizend aan die zestig de wet stellend! Dát is het feitelijk resultaat van ons Kiesstelsel!

Wie zijn die uitverkorenen?

Zijn het mannen, wier geslachtsnaam met de wording van ons volk en de glorie van ons verleden is saamgevlochten?

Zijn het mannen wier karakterontwikkeling en beginselvastheid hun recht tot het leiden der schare geeft?

Zijn het mannen van politieke bekwaamheid, van rechtskennis en ervaring?

O neen, het zijn mannen die geld hebben. Geld, hoe ook verdiend, hoe ook verworven. Geld zonder onderzoek naar oorsprong, geld in den minst edelen zin van het woord, is in den Staat der Nederlanden brevet voor staatkundigen

invloed! (...)

Kortweg: Er zijn twee volken in het ééne volk.

Vooreerst het Kiezersvolk, dat met een stemmencijfer van even vijf en twintig duizend man de wet stelt.

En ten tweede het Volk achter de kiezers, dat, bij miljoenen zich verdringend, lijdelijk mag toezien.

Voor dat tweede, het echte volk, Hollands natie in zijn groote afmetingen, voert de Christelijk-historische richting haar pleidooi.

Ze wil, dat waar de natie heet te spreken, ze zich ook kunne uitspreken.

Ze beweert, dat bij het 'Volk achter de kiezers', minder dan het kiezersvolk door uitheemsche invloeden verbasterd, meer echt Nederlandsche natuur, warmer belangstelling en meer politiek leven is, dan bij de uitverkorenen van den Census.

D. Het samenspel van regering en parlement: Wat zegt de grondwet ervan?

In het vorige hoofdstuk heb je kunnen zien dat de Kamer herhaaldelijk ministers naar huis stuurde, terwijl de Koning als hij achter het kabinet wilde blijven staan, de Kamer ontbond. Tenminste, als de ministers aan wilden blijven en bereid waren zich schrap te zetten tegen de Kamer.

Als er een conflict was tussen Kamer en regering kon ieder wijzen op de grondwet

van 1848, waarin aan beide partijen bepaalde rechten was gegeven. Maar welke rechten wogen het zwaarst? Hoe moest men de grondwet interpreteren?

1. De visie van Thorbecke

Terecht kan men Thorbecke zien als de schepper van de grondwet van 1848. Hoe zag hij, de grote voorstander van volledige ministeriële verantwoordelijkheid, de verhouding tussen regering en parlement?

In zijn lange loopbaan als parlementslid en diverse keren als minister, heeft hij zijn

mening herhaaldelijk naar voren gebracht, maar nooit zo duidelijk als in zijn Narede, een stuk geschreven in 1869 dat als inleiding kwam te staan in een boek waarin zijn parlementaire redevoeringen van de laatste jaren gedrukt werden.

Deze Narede was een beschouwing over de gebeurtenissen van 1866-1868. Thorbecke zet hierin uiteen hoe hij het altijd gezien heeft en nog ziet:

'De constitutionele Monarchie is aan misbruik en bederf onderhevig, voor zooveel

13.

zij niet in alle omstandigheden een volkomen waarborg aanbiedt voor het regte gebruik van de regeermagt of van de vrijheid.

1. Aan de Kroon behoort de benoeming der Ministers. Doch een Koning kiest, zonder op den eisch van den toestand of de landszaak te letten, zonder te bedenken dat de Ministers met de Vertegenwoordiging te handelen hebben en daar zedelijke magt moeten zijn, uitsluitend naar individueel welbehagen.

2. De Vertegenwoordiging is meesteres,

de voordragten van begrooting en andere wetten af te keuren. Doch zij verwerpt, niet van wege zware grieven tegen het ministerieel beleid, die voortgezette samenwerking onmogelijk maken, maar om in nieuwe Ministers onderdanen te erlangen.

In beide gevallen stoort men, zóó handelende, door uitoefening van een formeel onbetwistbaar regt den regelmatig gang der constitutionele regering. Men stelt dan zelfzucht in de plaats van het algemeen belang, op welks grond alleen

die regten toegekend zijn. Men vervalt dan in het misverstand, (...) als kwame het, (...) in de politiek enkel op de vraag aan: wat is mijn regt? en niet vooral op het gebruik, dat men van zijn regt maakt.

In de constitutionele Monarchie is de Kroon eene zelfstandige magt, en is de Volksvertegenwoordiging eene zelfstandige magt; maar zelfstandig gelijk in een ligchaam de leden. Verwart men zelfstandigheid met volstrekte onafhankelijkheid, doet elke magt, alsof zij alleen en de eenige ware, haren wil gelden, dan wordt het organiek verband en geheel verbroken.

Het is een Koninklijk regt, de Kamers te ontbinden, opdat in buitengewone gevallen eene nieuwe verkiezing tusschentijds mogelijk zij. Moet nu dat regt dienen niet om een grooten maatregel aan eene nieuwe proef te onderwerpen, maar als middel van dwang om aan een veroordeeld Ministerie, tot persoonlijk behoud eene volgzame meerderheid te verschaffen, dan wordt het hoogste beroep op het volk de ergste verkrachting der constitutionele vrijheid. De Minister kan niet dan in overeenstemming met het Parlement besturen, en hij is verantwoordelijk aan het Parlement. Wordt dit zoo begrepen, dat hij dienaar der meerderheid is, blijft het niet vaststaan, dat het Gouvernement dienaar is van de Landswet en het Landsbelang, geroepen tot uitoefening van de regten en pligten der Kroon naar eigen begrip en overtuiging, niet naar de begrippen of den wil van anderen, Vorst zoo min als partij, dan gaat een der hoofdorganen en waarborgen der constitutionele Monarchie, en de Ministeriële verantwoordelijkheid zelve te niet. (...)

Moest ik hare hoofdtrekken aanduiden, ik zou noemen:

Zelfstandigheid der monarchische regering met onbeperkte parlementaire verantwoordelijkheid der Ministers.

Vrijgekozen Volksvertegenwoordiging, zelfstandig, naar eigen inzicht en oordeel besluitende, zonder eenigen band met de kiezers; de algemeene wetgeving gezamenlijk met het monarchisch gezag uitoefenende, maar zonder deelneming aan de uitvoerende magt, wier werking zij, door middel der ministeriële verantwoordelijkheid, controleert; (...)

'Men gevoelt, dat ik spreek van onze moderne constitutionele Monarchie op het vasteland. Hetgeen krachtens particulier engelsch gewoonterecht in Grootbritannien bestaat, een Parlement met onbepaalde bevoegdheid, vermenging van wetgevende en uitvoerende magt, het Ministerie vertegenwoordiger van het Lagerhuis en eene partij, elders na te bootsen en als wetgevende gedachte tot voorbeeld te nemen, ware een erg misverstand.'

Verhouding regering-parlement 1840-1848

Als de verhouding regering - parlement aan de orde wordt gesteld, kan men niet om de grondwetswijziging van 1840 heen. In dat jaar moest vanwege de afscheiding van België de grondwet gewijzigd worden. Enkele liberale verlangens werden toen tevens ingewilligd:

- 1 Invoering strafrechtelijke ministeriële verantwoordelijkheid. Dit hield in dat ministers voor de Hoge Raad konden worden gedaagd als zij in hun functie van minister meegewerkt hadden aan het uitvaardigen van een maatregel of een daad hadden gesteld die in strijd was met de grondwet of met de wetten van het land.
- 2 Invoering van het contraseign als praktisch uitvloeisel van de strafrechtelijke ministeriële verantwoordelijkheid.
- 3 Invoering van een tweejaarlijkse begroting.

Erg tevreden waren de liberalen niet, zij wensten in ieder geval volledige ministeriële verantwoordelijkheid.

Deze grondwetswijziging viel samen met het aftreden van koning Willem I. In zijn afscheidsproclamatie, op 7 oktober 1840 uitgesproken op het paleis het Loo, zei hij onder meer het volgende:

'Menigvuldige zegeningen van den Allerhoogste hebben Onze regering gekenmerkt, zelfs onder den druk van de staatkundige gebeurtenissen der laatste jaren', waarin Wij den nadeeligen invloed, welken groote en onophoudelijke zorgen en verdriet op Ons hebben uitgeoefend, in alle uitgestrektheid hebben ondervonden.

Die zorgen en moeilijkheden van het hoog bestuur blijven zwaar op Ons wegen: - Wij gevoelen ze dagelijks meer en meer bij het klimmen Onzer jaren, en bij het besef der op Ons liggende verplichting om voortaan in de behandeling der zaken van het Koninkrijk eenige andere regelen te volgen dan die, welke vóór de veranderingen en bijvoegingen, onderdaags in de Grondwet gebragt, door haar waren vastgesteld en voorgeschreven.

Door Onze publicatie van den 4den September II., hebben Wij aan die veranderingen en bijvoegingen volle beslag gegeven, en alzoo is het begin harer werking op handen.

Dat tijdstip hebben Wij, na ernstige overdenking, het geschikte geacht, om gevolg te geven aan het sedert lange bij

Ons bestaan hebbende voornemen, om de overige levensdagen, welke God Ons gunnen zal, in rust, en bevrijd van de zorgen der regering door te brengen ...'

* afscheiding van België.

Uit de Kamer kwam na 1840 veel sneller kritiek op de regering dan tevoren:

- Het budgetrecht bezaten de Kamers al voor 1840, maar nu de begroting tweejaarlijks geworden was, moest deze ook tweejaarlijks verdedigd worden.
- Nu de ministers hun handtekening moesten zetten bij iedere beslissing die van de regering afkomstig was, kon de koning in feite niets meer op zijn eentje regelen, iets wat onder koning Willem I meer en meer een normale gang van zaken was geworden. Toen waren Koninklijke Besluiten nog besluiten van de koning, nu moest de minister ook daaronder zijn handtekening zetten. Daarom werden vele regelingen voortaan opgesteld in de vorm van wetsontwerpen. Deze werden dan in de Kamer besproken en al was er dan geen volledige ministeriële verantwoordelijkheid, kritiek uiten was natuurlijk altijd mogelijk. Menig minister kreeg het zwaar te verduren.

In 1847 kon Willem II alleen Van Randwijck, commissaris van de Koning in Gelderland bereid vinden minister te worden als zijn betrekking voor hem werd opgehouden.

Een collega-minister vertelt waarom:

'... Het kon noch den koning noch den nieuwen minister ontgaan dat er omstandigheden konden geboren worden waarbij deze laatste door de Tweede Kamer niet geruggesteund, en belangrijke wetsontwerpen door hem voorgesteld ziende verworpen, tot zijn ontslag genoodzaakt zou worden.'

2. Visie van de radicaal-liberalen

Thorbecke heeft altijd een groot gezag gehad. Niemand kende staatsrechtelijke zaken beter dan hij. Op het laatst van zijn leven (hij overleed in 1873) kreeg hij echter oppositie van de groep radicaal-liberalen, niet alleen over kwesties als uitbreiding van het kiesrecht en sociale wetgeving, maar ook over de verhouding tussen parlement en regering. Dus over de vraag hoe de grondwet op dit punt geïnterpreteerd moet worden.

Zoals zo vaak treedt de radicaal S. van Houten in debat. Hij schreef in antwoord op de Narede van Thorbecke een brochure getiteld 'De staatsleer van mr. J.R. Thorbecke' (1871). Daarin gaat hij nogal tekeer tegen Thorbecke, hij verwijt hem de beginselen van 1848 ontrouw te zijn geworden. Als Van Houten het over liberalen heeft in deze brochure bedoelt hij de radicaal-liberalen. Thorbecke is geen liberaal meer, vindt hij. Interessant is echter wat de radicaal-liberalen in de verhouding tussen regering en parlement veranderd willen zien.

'Ministeriële verantwoordelijkheid willen alle partijen sedert 1840. Maar in de toepassing der formule openbaart zich groot verschil. Volgens de opvatting der liberalen, wortelende in de leer der volkssoevereiniteit, werkt zij niet alleen repressief, maar ook preventief. Zij strekt niet alleen, om kwaad te bestraffen, maar ook om het te voorkomen; niet alleen om na verrigte handeling goed- of af te keuren, maar ook om aan te wijzen, in welke rigting de Regering heeft te handelen, om op den bijval van de volksvertegenwoordiging te kunnen rekenen. Om dien invloed te verzekeren, staat aan deze in het uiterste geval de weigering van crediet ten dienste. Tegenover 's Konings formele bevoegdheid om ministers te benoemen of te behouden, in welke de vertegenwoordiging geen vertrouwen heeft, staat de formele bevoegdheid van de volksvertegenwoordiging, om geene gelden toe te staan. Kamerontbinding kan vergewissen, of de volksvertegenwoordiging, aldus haar vertrouwen onthoudende, in overeenstemming zij met het volk, maar na die proeve kan slechts wijziging van ministerie den regelmatigen gang van zaken verzekeren. En daar op de Regering uit geen hoofde de pligt rust, om aan een onwillig volk op te dringen, wat het zelf niet begeert, vordert de liberale opvatting, dat de gewantrouwde minister zijn ontslag vrage en dat de Koning het aanneme.

Deze regelen, door welker opvolging in gewone omstandigheden de regelmatige gang van het constitutioneel gouvernement verzekerd wordt, vormen het zoogenaamde *parlementair* stelsel.' (...)

S. van Houten brengt de jaren 1866-1868 in herinnering:

'Ook bij dezen beslissenden staatkundigen strijd bleef Thorbecke de leider der voorstanders van het parlementaire stelsel. Toch moet hem dit moeite hebben gekost. (...)

Op het oogenblik zelfs, waarop Thorbecke als leider der liberalen door grondwettige middelen een ministerie, welks aanblijven voor koning en vaderland noodlottig kon worden, tot heengaan *dwingt*, houdt hij eene redevoering, waarin hij het parlementaire stelsel afkeurt; verklaart hij, dat het hier geheel anders is dan in Engeland; dat de kroon hier grootere zelfstandigheid heeft en hebben moet, en betuigt hij eindelijk 'de vrijheid der kroon zoveel mogelijk gespaard te willen zien'. (...)

14. Mr. S. van Houten (1837-1930). Afbeelding uit 1874.

S. van Houten gaat dan verder met:

Voor de wetenschappelijke verklaring van de beginselen van ons staatsregt houdt ieder het oog gevestigd op de bakermat der constitutionele instellingen, Engeland. Daar zijn die beginselen uit en door de praktijk ontwikkeld. Uit Englands staatsgeschiedenis kan men leeren, aan welke behoeften des levens de regten, vormen en gewoonten, welke Englands staatsregt uitmaken en die op het vasteland in stellige, grondwettelijke bepalingen geformuleerd zijn, hun ontstaan te

danken hebben. Englands constitutie is het model, waarnaar de overige zijn vervaardigd, met die uitzondering, dat de vorsten op het vaste land op allerlei wijzen gepoogd hebben in het net, waarin de nationale geest in Engeland de kroon medesleept, eene opening te maken. Zij trachtten steeds de zelfstandigheid van het gouvernement, dat is met andere woorden de magt om tegen den wil der natie te handelen, te handhaven, en de volksvertegenwoordiging 'binnen de grenzen te houden.' (...)

Van Houten vindt niet dat Thorbecke aan de kant van de koning staat, dat juist helemaal niet, maar wel aan de kant van de ministers. Als Thorbecke zijn zin zou krijgen, zou het uitlopen op een ministersdictatuur, aldus Van Houten. En Thorbecke heeft al eens zijn zin gekregen, al is het dan op één punt:

'Slechts op één, doch ook nog al gewichtig punt, heeft Thorbecke tot dusverre eene grondwettige bepaling tot eene doode letter weten te maken. Het behoort tot de positie des ministers en vinde daarom hier nog zijne plaats. De Grondwet veroorlooft, dat de minister tevens lid der volksvertegenwoordiging is. Een lid der Staten-Generaal, als minister optredende, neemt een bezoldigd staatsambt aan en houdt uit dien hoofde op volksvertegenwoordiger te zijn. Doch niets belet zijne dadelijke herkiezing, dan alleen een Thorbeckiaansch begrip.

De vereeniging van beide betrekkingen, door de Grondwet veroorloofd, vormt als van zelf een naauwen band en een regelmatig gedachtenverkeer tusschen de regering en de volksvertegenwoordiging. Wetgevende en uitvoerende magt komen minder scherp tegenover elkander te staan. Gemeen overleg, in den goeden zin des woords, wordt er door bevorderd. De volksvertegenwoordiger-minister heeft, wanneer hij in den geest der meerderheid handelt, eene grootere kracht in de raadzaal des vorsten en tegenover de oppositie, omdat hij aftredende zijne politieke stelling onverzwakt behoudt en een na hem optredend minister dadelijk met zijne volle politieke kracht te rekenen heeft. Ligtvaardige kabinetsveranderingen worden hierdoor belemmerd. De vereeniging dezer betrekkingen heeft dien ten gevolge de strekking, om den invloed van parlementaire en extra-parlementaire intrigue te verzwakken. Om die reden bevordert zij de overeenstemming van rigting tusschen volk en regering, en is zij een middel tot vermeerdering van volksinvloed.

In ons provinciaal en gemeentelijke bestuur is het door Thorbecke in het Rijksbestuur bestreden stelsel reeds aangenomen. De leden van Gedeputeerde Staten

en de wethouders zijn tegelijk leden van het uitvoerend en van het wetgevend collegie in provincie en gemeente. De burgemeester is in de gemeente voorzitter van beide collegien, en wordt bovendien, wanneer hij niet zeer impopulair is, regelmatig tot lid van den raad gekozen. Aan die vereeniging van betrekkingen is grootendeels toe te schrijven, dat over het algemeen eene zoo goede harmonie tusschen het wetgevend en uitvoerend gezag in de provinciën en gemeenten bestaat.

In de Thorbeckiaansche theorie past de vereeniging niet, omdat zij het der Regering nog moeilijker maakt, dan het thans reeds is, om aan den wil der meerderheid van volk en volksvertegenwoordiging met goed gevolg weêrstand te bieden. De zelfstandigheid der monarchische magt zou er onder lijden. (...)

[Hij] wist de werking der door hem bestreden bepaling te verijdelen. Na de invoering der Grondwet werden enkele ministers in de 1e en 2e kamer gekozen. Doch toen Thorbecke en Van Rosenthal in 1849 ministers werden, stelden zij zich niet als leden der kamer herkiesbaar, en verklaarde Thorbecke in zijne eerste rede nogmaals, dat hij en Van Rosenthal de betrekkingen onvereinigbaar achtten. En sedert hebben tot op den huidigen dag de kiezers nog geen minister tot lid der staten-generaal gekozen of herkozen. Enkele malen is een minister kandidaat geweest, doch gewoonlijk is de Thorbeckiaansche regel gevolgd, als ware hij de wettelijke.'

Huidige regeling combinatie minister-/kamerlidmaatschap

Gedurende drie maanden is een combinatie van de functies mogelijk, daarna moet men kiezen, of het een of het ander.

Een voorbeeld.

In juli 1972 stapten de twee ministers van DS '70 uit het kabinet Biesheuvel. Hierdoor steunde dit kabinet niet meer op de meerderheid van het parlement, het had 74 zetels over. Begin augustus besloot het kabinet vervroegde verkiezingen uit te schrijven, deze werden gehouden in november 1972. Biesheuvel verwachtte dat de partijen waar zijn kabinet op steunde, versterkt uit de verkiezingen tevoorschijn zouden komen. Hijzelf was lijsttrekker voor de ARP en werd fractievoorzitter van de ARP in de Tweede Kamer. Intussen bleef hij (demonstratief) minister-president. De gehoopte meerderheid was uitgebleven, een moeizame kabinetsformatie – de langste in de Nederlandse geschiedenis – begon.

Na drie maanden moest Biesheuvel kiezen, hij besloot minister-president te blijven. Wat had hij anders kunnen doen?

Hij verloor zijn fractievoorzitterschap en daarmee zijn greep op de kabinetsformatie. Dankzij een grondwettelijke bepaling was Den Uyl zijn hardnekkigste en bekwaamste tegenstander kwijt. Toen uiteindelijk een kabinet Den Uyl uit de bus kwam, was Biesheuvel noch minister noch kamerlid. De grote-politieke-leider-in-opkomst was opeens weg uit het centrum van de politiek.

15. Dr. A. Kuyper.

3. Weerwerk

De radicaal-liberale opvatting van wat men onder een parlementair kabinet moet verstaan, was Kuyper die in deze jaren al zijn energie inzette om de anti-revolutionaire krachten te bundelen, een gruwel. In 1878, ten tijde van het kabinet Kappeyne van de Coppello, schrijft hij:

En dan sta hier, kort en bondig, ons welbewust protest tegen het liberalistische drijven, om ons, onder de hand en ongemerkt, met de weldaden te zegenen van een *parlementair Kabinet*. (...)

Gelijk men toch weet, bedoelt men met een parlementair ministerie, dat het zwaartepunt van het regeerbeleid uit 's Konings Kabinet verplaatst worde naar de Tweede Kamer.

De zaak zou zich, schoot zulk een ministerie wortel, dan in dezer voege moeten toedragen:

In de Tweede Kamer heeft de liberalistische coalitie de meerderheid. Die meerderheid vergadert buiten de Kamer in haar club. Die club heeft een bestuur. Dat bestuur maakt met de clubleden de zaken pasklaar: bezet in de Kamer de centrale sectie en de commissiën, naar vooruit afgesproken plan; doet zwijgen of spreken, naar het der coterie gevalt; en brengt in de wetsvoorstellen alle veranderingen, die der club goeddunken, op straffe van den Minister af te maken, die de partijbewindvoerders durft weêrstaan.

Schikt nu een Kabinet zich in dezen afhankelijkjen toestand, zoo is het wel.

Dan toch zijn er in de werkelijkheid twee ministeriën. Het ééne in het verborgene, dat eigenlijk meester is van den toestand, het land regeert en zijn wil voorschrijft. En het andere voor den vorm, om den arbeid te verrichten, en als instrument dienst te doen waardoor men den Koning dwingt.

Komt daarentegen het Kabinet in verzet tegen de club, dan teekent de club onverwijld het zedelijke en politieke doodvonnis van den ongehoorzame en executeert de weerspannigen op staanden voet.

En ontstaat er nu, op die wijs, een ministerieele crisis, dan moet de Koning, zoo eischt men, den president van de liberalistische club verzoeken om een onderhoud en van dien machthebber vernemen, wie, naar de club beslist heeft, thans als minister zullen optreden.

Dan krijgt Zijne Majesteit een gereed gemaakt lijstje, waar hij eenvoudig zijn naam onder heeft te plaatsen, op straffe van, waagde hij het een ander te benoemen, zóólang gedwarsboomd en tegen den muur van een afgestemd budget te worden gedrongen, tot hij, uit radeloosheid, ten leste de acte van onderwerping met zijn koninklijk handschrift onderteekent. (...)

Bij zulk een stand van zaken toch, komt heel het schoone spel, kort gezegd, hierop neêr:

Er is een liberalistische coterie in den lande, die èn in het land èn onder de kiezers de minderheid uitmaakt, maar die desniettemin, door een ongerechtig kiesstelsel en een nog misdadiger districtsverdeling, meerderheid in de Kamer weet te worden.

En, van die valschelijk aldus geroofde meerderheid misbruik makend, strekt dan alle arbeid der Staten-Generaal tot geen ander doel, dan om deze 'coterie' over de natie te laten heerschen; de stem der natie zelve te smoren; en het arme volk, ten koste van zijn eigen belastingpenningen, te vervormen en om te gieten naar een uitheemsch, onpractisch model, dat lijnrecht èn tegen zijn historische traditiën èn tegen zijn hoogere belangen indruist.

Deel 2. Uitbreiding van het kiesrecht

A. Grondwetswijziging 1887

In de jaren '80 was ongeveer de helft van de Kamer voor kiesrechtuitbreiding. Tegenstanders zaten vooral in de hoek van de katholieken en protestanten. Deze wilden geen grondwetswijziging waarin de schoolkwestie niet geregeld werd. Toen gematigde liberalen verklaarden dat de grondwet van 1848 zich niet in principe verzette tegen subsidiëring van het bijzonder onderwijs, waren de confessionelen bereid mee te werken.

De grondwetswijziging omvatte diverse punten, hier wordt alleen ingegaan op de kiesrechtuitbreiding.

Als kiezers werden voortaan beschouwd 'alle mannelijke ingezetenen, tevens Nederlanders, die door de wet te bepalen kentekenen van geschiktheid en maatschappelijke welstand bezitten.'

De leeftijdsgrens zou ook door de wet nader worden geregeld, maar mocht niet onder de 23 jaar liggen.

Wat nu precies verstaan moest worden onder 'kentekenen van geschiktheid en maatschappelijke welstand' moest nog uitgevochten worden. Had men dit in 1887 willen vaststellen, was de grondwetswijziging er voorlopig niet gekomen. Men stemde met deze regeling in, omdat tevoren was afgesproken dat voor de tussentijd het kiesrecht uitgebreid zou worden via een verlaging van de census. Hierdoor kwam in 1888 het aantal kiezers van $\pm 12\%$ op $\pm 26\%$ van de mannelijke bevolking.

Overigens werd in 1887 het woord mannelijk toegevoegd bij de voorwaarden om kiezer te kunnen zijn.

In het begin van de jaren 1890 werd een geweldige strijd geleverd om de invulling

van de 'kentekenen'. In 1896 werden deze uiteindelijk vastgesteld:

- Betaling van een bepaalde som huur
- Verkrijgen van bepaalde som loon of pensioen
- Beschikken over een bepaald gespaard bedrag
- Aangeslagen worden voor een bepaald bedrag in de belastingen
- Het behaald hebben van bepaalde examens.

Met deze nieuwe bepalingen steeg het aantal kiesgerechtigden in 1897 tot 50% van de mannelijke bevolking. Binnen diezelfde bepalingen steeg het aantal tot 68% in 1913.

In haar memoires schrijft Aletta Jacobs:

'Zoo vaak de gelegenheid zich voordeed, bezocht ik de vergaderingen waar politieke en economische onderwerpen besproken werden, en langen tijd bleek ik de eenige vrouw onder de toehoorders te zijn. Bij het debat stelde ik somwijlen de vraag of men onder het algemeen kiesrecht, waarvoor werd geijverd, ook het kiesrecht

voor de vrouw rekende. De heeren vonden het dan niet eens noodig die vraag au sérieux te nemen. Zij ontklokte meestal een algemeen gelach en als de spreker van den avond de verschillende debaters beantwoordde, werd mijn vraag met een grappe afgescheept.

Het toeval speelde mij in den loop van het jaar 1882 een brochure in handen, geschreven door den toenmaligen Minister-President, Mr. J. Heemskerk Azn. Zijne Excellentie betoogde, dat bij de toen bestaande grondwet de vrouwen feitelijk niet van het kiesrecht waren uitgesloten. Die mededeeling opende voor mij nieuwe perspectieven. "Als de wet ons het uitoefenen van het kiesrecht niet belette", redeneerde ik bij mijzelf, "waarom gebruiken wij dat recht dan niet?" Waarom werd mij, die voldeed aan alle den toenmaligen kiezers gestelde eischen, geen stembiljet thuis gezonden? Op deze vragen zocht ik een antwoord te krijgen, maar als ik mij wendde tot mannen, alleszins bevoegd en gerechtigd mij hierover in te lichten, dan ontving ik zulke tegenstrijdige antwoorden dat ik er niet bevredigd door werd. Ik begreep dat ik zoo niet verder zou komen. Dus wendde ik mij, 't was op 30 November 1882, tot het lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, Mr. S. van Houten, die als feminist bekend stond.

Hij raadde mij: "Vecht de zaak uit tot in de allerhoogste instantie. Breng deze,

inderdaad hoogst belangrijke kwestie voor den Hoogen Raad, welk college in deze materie nog nimmer eene beslissing heeft genomen".

Aletta Jacobs besloot onderop te beginnen; toen zij haar naam niet vermeld zag staan op de kiezerslijst van Amsterdam, schreef zij op 22 maart 1883 het gemeentebestuur een brief met het verzoek op de kiezerslijst geplaatst te worden, aangezien ze aan alle voorwaarden voldeed.

'Er was dien dag juist vergadering van den Gemeenteraad. Burgemeester en Wethouders schenen mijn schrijven buitengewoon gemakkelijk te vinden. Onder groote hilariteit werd de brief voorgelezen, zonder dat de Raad in zijn geheel, noch een der leden in 't bijzonder, de ernst en de beteekenis schenen te begrijpen. Zóó dwaas vond men mijn optreden, dat zelfs het wettelijke voorschrift, volgens hetwelk een antwoord op dusdanige verzoeken per deurwaarders-exploit moet worden beteekend, buiten beschouwing bleef.' Aletta Jacobs gaat van deze beslissing in beroep bij de Arrondissementsrechtbank te Amsterdam, die haar verzoek afwijst. Zij gaat weer in hoger beroep en komt zo bij de Hoge Raad terecht, die haar verzoek eveneens afwijst.

'De eerste overweging, waarom de vrouw geen kiesrecht mocht uitoefenen was, 'dat zij niet geacht kon worden in het volle

16. Aletta Jacobs als jonge arts.

genot van hare burgerlijke en burgerschapsrechten te zijn, want . . . zij derft het recht om kiezer te zijn; dat onder 'Nederlander en ingezetene' alleen de man moest worden verstaan, want ware het anders, dan zou dat uitdrukkelijk zijn vermeld; dat de man en vader de belasting betaalt voor zijne vrouw en minderjarige kinderen en dat daaruit onmiskenbaar blijkt, dat de gehuwde vrouw geen kiesrecht heeft'.

Dat de weduwe en de ongehuwde vrouw wel degelijk de eigen belasting en die voor hare minderjarige kinderen had te betalen, verzwegen de hoogedelachtbare heeren. Op deze en dergelijke gronden werd mijn beroep door den Hoogen Raad verworpen.'

Het gevolg van haar actie was, dat bij de kiesrechtuitbreiding van 1887 het woord 'mannelijk' werd toegevoegd aan de voorwaarden om kiezer te kunnen zijn.

TE WAPEN

TEGEN HET

ALGEMEEN KIESRECHT!

EEN ERNSTIG WAARSCHUWEND WOORD

TOT HET

GEHEELE NEDERLANDSCHE VOLK

DOOR

EEN NEDERLANDER

die met angst de democratische republiek ziet naderen.

'S-GRAVENHAGE. — H. L. SMITS.
1892.

In het begin van de jaren '90 verschenen er vele brochures in verband met de uitbreiding van het kiesrecht.

Uit de inleiding van 'Te wapen tegen het algemeen kiesrecht' het volgende:
Velen roepen: het algemeen kiesrecht zit in de lucht! de democratie is de regeringsvorm der toekomst!
Wat in eene min of meer verwijderde toekomst gebeuren of niet gebeuren zal, mag niet van invloed zijn op de thans te nemen beslissing.

Al wie, – overtuigd dat de invoering van het algemeen kiesrecht in 1892 verderfelijik is, – van alle verzet tegen de invoering in 1892 afziet, op grond dat dit recht in de 20se eeuw toch komen zal, – handelt even dwaas als de man die met de verzuchting: ik moet toch eens sterven, zonder verzet zijn keel biedt aan het mes van den moordenaar.
Eene geldige reden dwingt mij het incognito te bewaren. Vraagt men naar mijn staatkundig geloof? Ik ben een gematigd liberaal of, wat daarmee gelijk

staat, een gematigd conservatief, warm voorstander van nuttige hervormingen, maar een vijand van waagstukken op staatkundig of economisch gebied; innig overtuigd dat voor de lagere klassen veel kan en moet worden gedaan en dat de plicht en het belang der hogere klassen onverbiddelijk eischen, dat zij zich daarvoor groote offers getroosten, – maar even innig overtuigd dat het schenken der regeermacht aan de lagere klassen, de verderfelijike gevolgen zou hebben voor het geheele Nederlandsche Volk.

B. Van politieke groepering tot partij

De kiesrechtuitbreiding van 1887 en 1897 viel in een periode waarin partijen ontstonden. Partijvorming was in de jaren '70 begonnen, het eerst bij de ARP.

De ARP en de SDB werden al terloops genoemd in hoofdstuk C. Zij vertaalden bepaalde behoeften die in het Nederlandse volk leefden.

Partijen zijn organisaties *buiten* het parlement. Vertegenwoordigers ervan hebben zitting *in* het parlement. Omdat het partijwezen nog in opkomst was, behoorden in het begin nog niet alle leden van het parlement tot een politieke partij.

Hieronder volgt een overzicht van de wederwaardigheden van de diverse politieke groeperingen in de Kamer vanaf 1870.

1. Anti-revolutionairen

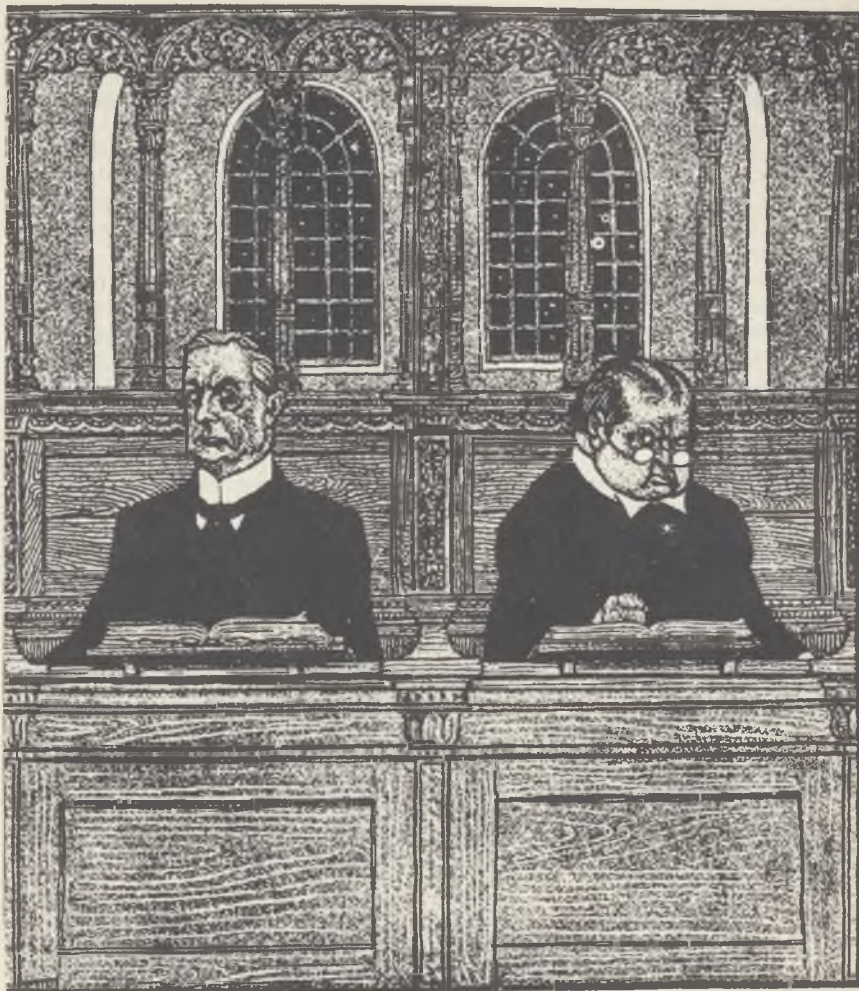
Sinds 1848 hadden er anti-revolutionairen in de Kamer gezeten. De meesten stamden uit oude geslachten en dachten conservatief (zie Deel 1, B 4). Vanaf 1871 werd er definitief een onderscheid gemaakt tussen de conservatieven als politieke groepering in de Kamer en de anti-revolutionaire Kamerleden. AR-kiesverenigingen stelden sindsdien alleen kandidaten aan die beloofd hadden te ijveren voor de bijzondere school. Deze kandidaten bleven verder meestal wat ze al die tijd geweest waren: conservatief denkenden.

Intussen organiseerde Kuyper de anti-revolutionaire 'kleine luyden' en zag vanwege hun enthousiasme de tijd rijp voor een partij, de ARP (1879, soms zegt men ook wel 1873 vanwege het Anti Schoolwet Verbond). In het ARP-program kwam ook uitbreiding van het kiesrecht voor en sociale wetgeving. Vanaf 1879 moesten ARP-kandidaten zich verbinden dit programma in de Kamer te verdedigen.

Niet alle AR-kiesverenigingen kozen een ARP-man als kandidaat. Velen bleven aan conservatieve, aanzienlijke personen de voorkeur geven. Zo zaten er twee soorten anti-revolutionairen in de Kamer. Kuyper, fel overtuigd van het nut van organisatie én iemand die moeilijk te stuiten was, ging ook *in* de Kamer aan de slag. Toen het katholieke blad *De Tijd* zich in 1879 afvroeg of de ARP-leden in de Kamer wel zo goed georganiseerd waren, antwoordde Kuyper:

1e. dat de twaalf leden der antirevolutionaire partij thans zóóver in aaneensluiting gevorderd zijn, dat ze saâm een clubvergadering vormen;

2e. dat aan die clubvergadering een vast,

17. 'Samen in de kerk'. Links de Savornin Lohman, leider van de Christelijk-Historischen. Rechts Kuyper. Spotprent van Albert Hahn.

door allen aangenomen, tamelijk uitgewerkt program, ten grondslag ligt;

3e. dat in die saâmkomsten alle zaken van aanbelang vooraf besproken worden, om tot eenheid van opinie te geraken;

4e. dat in deze vergaderingen de opdracht geschiedt, om namens de geheele groep te spreken;

5e. dat tot dusver zich nog geen geval voordeed, waarin de toeleg om eenparig te handelen, mislukt bleek.'

Na 1887 werd het aantal AR-kamerleden dat uit de burgerij afkomstig was, groter (predikanten, onderwijsmensen, zelfstandigen uit zakenleven en boerenbedrijf). De conservatieve AR-kamerleden kregen het steeds moeilijker. Zij hielden niet van

dwang binnen de kamerclub, laat staan van partijdwang. Vanaf 1894 vormden zij een eigen kamerclub, die ook apart vergaderde. Na 1897 werd de positie van de ARP in de Kamer nog sterker. En de ARP zelf moest zich nog beter organiseren en nog actiever worden om het flink uitgebreide aantal kiezers in heel het land te kunnen bereiken. De druk van de steeds beter bestuurde en georganiseerde partij op de Kamerleden werd zodoende ook groter. De gang van zaken zinde de conservatieve AR-kamerleden steeds minder en in 1908 richtten zij de Christelijk Historische Unie (van kiesverenigingen) op die uitdrukkelijk geen politieke partij wilde zijn. In de loop der tijden is ze dat, hoe kan het anders, wel geworden.

2. Liberalen

De liberalen raakten na 1870 steeds ernstiger verdeeld. De groep radicaal-liberalen trad steeds heftiger op de voorgrond. Zij eisten uitbreiding van het kiesrecht en aanzienlijke sociale verbeteringen. Voor dit laatste zou dan staatsingrijpen onontkoombaar zijn. Dit was wel heel erg tegen het zere been van de andere liberalen, evenals hun eis van een straffere organisatie van de liberale Kamerleden. Dat was niet liberaal meer, vonden de anderen, het Liberalisme had toch de zelfstandigheid van het Individu als uitgangspunt?

De radicaal-liberalen antwoordden dan dat door gebrek aan samenwerking in de Kamer men de regering nooit kon dwingen een voorstel uit de Kamer over te nemen. Zij vonden dat er eerst een meerderheid in de Kamer gevormd moest worden. Een eerste vereiste was dan wel dat men regelmatig vergaderde om de standpunten op één lijn te krijgen.

Men zou het proberen. Onder leiding van de radicaal-liberaal Kappeyne van de Coppello vergaderden alle liberale kamerleden regelmatig met elkaar in de jaren 1874-1876. Toen hem in 1877 gevraagd

werd een kabinet te vormen, zorgde hij ervoor dat dit steunde op de meerderheid in de Kamer. Toen het kabinet eenmaal regeerde, waren de contacten met de liberale Kamerleden echter toch heel los en werd het kabinet niet steeds gesteund. Na de val van dit kabinet probeerde men het opnieuw, er zou een liberaal programma moeten komen, maar gesprekken hierover liepen uit op grote ruzies.

In 1884 waren de liberalen voor het eerst hun meerderheid kwijt. Confessionelen en liberalen hielden elkaar nu in evenwicht. Onder druk van de radicaal-liberalen werd nu tot liberale organisatie besloten, vooral in verband met de op handen zijnde kiesrechtuitbreiding. In 1885 werd de Liberale Unie van kiesverenigingen opgericht, d.w.z. de kiesverenigingen zouden voortaan landelijk samenwerken. Het was nog allesbehalve een partij. Zelfs het woord bestuur klonk kennelijk vies, de centrale leiding van de Unie werd 'uitvoerend comité' genoemd. Al met al was het niet veel, terwijl het in het land gonsde van politieke activiteiten. In het begin van de jaren '90 werd er een Radicale Partij

opgericht die veel kiezers van de liberalen kon weghalen, verder waren parlementair ingestelde socialistten bezig zich te organiseren. Weer onder pressie van de radicaal-liberalen werd in 1896 een *landelijk* verkiezingsprogramma voor de Unie opgesteld, dat vrij radicaal was en door alle verkiezingskandidaten onderschreven moest worden. Voor het eerst waren liberale Kamerleden gebonden.

Na de verkiezingen van 1897 behoorden 37 van de 52 liberale Kamerleden tot de radicale groep. Vanaf dat jaar gingen ze als aparte kamerclub vergaderen. Zij noemden zich nu vrijzinnig-democraten. Onder democraat verstonden ze: zich inzetten voor de noden van het volk. In 1901 richtten ze een eigen politieke partij op, de Vrijzinnig Democratische Bond. Het meest conservatieve deel van de liberalen voelde zich toch nog niet op zijn gemak in de Unie. In 1908 traden zij eruit en richtten de Bond van Vrije Liberalen op. Partijdwang was een van hun grieven. Zo waren de liberalen nu in drie verschillende groepen georganiseerd.

Het eerste gedeelte van het liberale Verkiezingsprogramma 1896

Programma van urgentie.

De 'Liberale Unie in hare Algemeene Vergadering van 14 November 1896:

Overwegende:

dat, met het oog op de algemeene verkiezingen van 1897, het noodig is, eenige der in haar 'Hervormingsprogramma' genoemde maatregelen – wegens hunne bijzondere beteekenis voor de welvaart van het geheele volk en voor de verbetering de maatschappelijke verhoudingen – in dien zin op den voorgrond te brengen, dat zij van de te stellen kandidaten verlangt, niet enkel dat zij instemming betuigen met de strekking van het geheele Hervormingsprogramma, maar ook dat zij van na te noemen maatregelen met volle overtuiging de urgentie erkennen;

dat de omstandigheden meebrengen, kiesrecht-hervorming onder de urgente maatregelen voor het oogenblik niet op te nemen, omdat, hoe onbevredigend de tot stand gekomen regeling van het kiesrecht ook moge wezen, het eisch van goede staatkunde is, niet op eene nieuwe aan te dringen, zoolang de ervaring omtrent de uitkomsten de vastgestelde kieswet met betrekking tot het aantal kiezers nog geen uitspraak heeft gedaan:

Verklaart,

als zoodanige hervormingen te beschouwen:

- regeling van het *arbeidscontract*, tot betere verzekering van de wederzijdse rechten en verplichtingen, beperking van *overmatigen arbeidsduur*, ook voor volwassen mannelijke arbeiders, en verzekering van den wekelijkschen rustdag, zooveel mogelijk den Zondag;
- invoering van een stelsel van *verplichte verzekering* tegen de nadeelen waaraan de arbeid blootstaat, ten gevolge van *ongevallen, ziekte, invaliditeit en ouderdom*, en zulks, althans voor invaliditeit en ouderdom zoo noodig, ten deele op kosten van den Staat;
- vaststelling van bepalingen tot ingrijpende verbetering van *woningstoestanden* en de daartoe noodzakelijke hervorming van het onteigeningsrecht.
- herziening der *armenwet*, tot verzekering der samenwerking van alle armbesturen en tot erkenning van den plicht der overheid om voortwoekering van het pauperisme te keeren en de armenverzorging niet aan te merken als uitsluitend uitvloeisel van haar politiezorg.
- Invoering van *leerplicht*, ook voor voortgezet of voor herhalingsonderwijs, en verbetering der onderwijzerstractementen.

3. Katholieken

Zoals reeds eerder is vermeld was een groot aantal katholieke kamerleden, zeker die uit het Noorden van het land, liberaal gezind. Dit veranderde in de jaren 1870. De paus had het liberalisme veroordeeld in 1864 (*Syllabus Errorum*) en in 1868 veroordeelden de Nederlandse bisschoppen het neutrale openbare onderwijs. In 1870 werd onder zachte druk van de bisschoppen de eerste Katholieke Kiesvereniging (Brabant) opgericht. De gevolgen werden al spoedig zichtbaar. Zaten er in 1868 vijf klerikale katholieken

in de kamer, in 1877 was dit aantal gegroeid tot zestien. Deze katholieken hadden dezelfde ideeën als de conservatieven, met uitzondering van de schoolkwestie. Zo waren zij bijvoorbeeld tegen de uitbreiding van het kiesrecht.

Omdat de schoolkwestie steeds maar niet tot een oplossing kwam, besloten de katholieken samen te gaan werken met de protestanten. Liberaalgezinden maakten zich los van de liberalen, conservatiefgezinden van de conservatieven. Nu moesten ze zelf aan de slag. In 1891 werd voor het eerst een katholieke kamerclub opgericht.

In 1896 ontstond een landelijke samenwerking van RK kiesverenigingen, die pas in 1904 een organisatie werd, de Algemene Bond van RK Kiesverenigingen.

Een echte katholieke politieke partij is pas na de Eerste Wereldoorlog ontstaan. Dat de katholieke politieke organisatie zo laat van de grond kwam, hangt samen met het feit dat het katholieke kiezersvolk nog weinig politiek bewust was. Bovendien stemden katholieken onder druk van de geestelijkheid toch wel op katholieke kandidaten. Een katholieke partij om kiezers te winnen was dus niet zo nodig.

Het eerste gedeelte van het katholieke verkiezingsprogramma 1896

Program der Katholieke leden van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, vastgesteld 20 October 1896.

Program.

1. Sociale Vragen.

Voor de Katholieke leden van de Tweede Kamer der Staten-Generaal is de Encycliek *Rerum Novarum* op dit stuk de grondwet. Met haar verwerpen zij het Socialisme als waanzinnig, onrechtvaardig en leidende tot vernietiging van alle recht, alle vrijheid en alle orde.

De sociale vragen zijn in de eerste plaats zedelijke vragen en alleen in den geest van het Christendom kunnen zij tot eene goede oplossing worden gebracht. Godsdienst, huisgezin en eigendom zijn de van God gewilde grondslagen der maatschappij.

Voornamelijk in den nood dezer tijden moet de Staat zijn macht op dit gebied doen gelden, altijd met eerbiediging van de natuurlijke rechten van persoon en huisgezin.

De Wetgever heeft dus o.m. zijn aandacht te wijden aan de volgende punten:

Zondagsrust;
Zedelijke en stoffelijke verheffing van den ambachtsstand, voornamelijk met betrekking tot de leerlingen;
Het vraagstuk der arbeiderswoningen;
Verbod of beperking van den arbeid voor vrouwen en kinderen voor zooveel mogelijk en naar den aard der werkzaamheden en verbod van dien arbeid in fabrieken en werkplaatsen voor vrouwen met de zorg voor eigen kinderen belast;
Bestrijding van overmatigen arbeid ook voor mannen;
Regeling der uitbetaling van loon;
Verzekering tegen ziekte, ongevallen, invaliditeit en ouderdom.

Terwijl het recht van den arbeider op een

pensioen van Staatswege als zoodanig beslist wordt ontkend, wordt even beslist erkend, dat de Staat ertoe behoort mede te werken, dat het lot van den invaliden en den ouden werkman niet aan de openbare weldadigheid zij overgelaten. Dit brengt zijne roeping mede: 'uit het samenstel en uit het bestier van den Staat moet de welvaart van de gemeenschap en van de enkele personen opbloeien'.
Enc. Rerum Novarum.

Verbetering van de Armenwet met behoud van het thans gehuldigd beginsel: 'de ondersteuning der armen wordt ... in hoofdzaak ... overlaten aan de kerkelijke en bijzondere instellingen van weldadigheid.'

II. Onderwijs.

Hoofdbeginsel blijft; onderwijs als wezenlijk deel der opvoeding is plicht en recht der ouders.

Er behoort naar gestreefd te worden de bijzondere school regel te doen zijn.

De rechtsgelijkheid door de pacificatie van 1889 erkend en gevestigd moet over het geheele gebied van het onderwijs, ook over dat van Hooger en Middelbaar Onderwijs worden uitgebreid.

4. Conservatieven

Aantal conservatieve kamerleden

1871	15
1877	7
1883	5
1884	3
1886	2
1888	1

Zoals eerder al bleek, keerden anti-revolutionairen en katholieken zich van de conservatieve kamerclub af. Het restant, anticlericale conservatiefgezinden, sloten zich nu maar bij de conservatief-liberalen aan. Binnen de liberale groep is het er daardoor niet gemakkelijker op geworden.

18. Spotprent uit 1877. 'De conservatieve partij. Haagsche Kermis. De Schoone Fatima of de vrouw zonder onderlijf'. De kop van Fatima is die van Heemskerck, leider van de conservatieven in de Tweede Kamer.

5. Socialisten

Voor 1878 vond men nauwelijks socialistische ideeën in Nederland. Er bestonden wel een aantal vakorganisaties, maar deze hingen meestal de politieke ideeën van de radicaal-liberalen aan.

In 1878 werden in een aantal steden Sociaal Democratische kiesverenigingen opgericht, in 1881 verenigden deze zich in de Sociaal Democratische Bond, die al gauw het karakter van een partij aannam.

Zoals al eerder vermeld werd, heeft de SDB zich meteen in de strijd voor het algemeen kiesrecht geworpen. De climax

van alle agitatie lag in 1885. De teleurstelling in 1887! Bij de grondwetsherziening van 1887 werd allerm minst algemeen kiesrecht ingevoerd.

Na een jaar gevangenschap kwam in 1888 Domela Nieuwenhuis in de kamer. Vol walging keerde hij zich enkele jaren later van het parlementaire stelsel af. En met hem de SDB. Veel socialisten waren het daarmee niet eens, in 1894 werd de SDAP opgericht. In 1897 werden meteen al drie SDAPers in de Kamer gekozen.

Het spreekt vanzelf, dat zij een fikse opdracht van hun partij meekregen.

De SDAP bleef in de eerste plaats ijveren

voor algemeen kiesrecht, als dat er eenmaal was zou zij als grootste partij uit de bus komen, dacht zij. Via het parlement zou de maatschappij dan in snel tempo veranderd kunnen worden, was het vaste vertrouwen.

Als we al deze partijen overzien, valt het op dat ondanks het districtenstelsel er in Nederland toch aardig wat partijen ontstaan waren. Het patroon van de 20e eeuwse Nederlandse politieke verdeeldheid was gelegd.

C Regering en parlement aan het werk 1887 - 1918

1. Krachtsverhoudingen in de Tweede Kamer

	Liberalen	Confessionelen	Socialisten	Conservatieven
1888	45	53	1	1
1891	54	46	-	-
1894	60	40	-	-
1897	52	45	3	-
1901	35	58	7	-
1905	45	48	7	-
1909	33	60	7	-
1913	39	46	15	-

2. De Coalitie

Sinds het verdwijnen van de conservatieven als politieke groepering en de opkomst van de confessionelen als een samenwerkend blok (De Coalitie), was er een tweedeling in de politiek ontstaan: confessioneel tegen niet-confessioneel, rechts tegen links zoals dat toen genoemd werd. Zolang de schoolkwestie niet opgelost was, zou deze tegenstelling blijven bestaan.

Dit hield in dat het uitgesloten was dat niet-confessionelen samen met confessionelen in één kabinet zouden plaatsnemen. Na de verkiezingen kwam een rechts (= confessioneel) of een links (= niet-confessioneel) kabinet. De keuze van ministers werd beperkt, men hoefde alleen in het eigen blok naar ministers te zoeken.

In het parlement stonden de blokken ook

wel tegenover elkaar maar dat hing voor-
namelijk van het onderwerp af. Binnen de
rechtse groep trof men namelijk conserva-
tieven en progressieven aan, hetzelfde
gold voor de linkse groep. Wat de sociale
wetgeving betreft waren de progressieven
uit beide blokken bereid met elkaar samen
te werken.

3. Kabinetten met programma's

Kabinetten werden nu samengesteld op
grond van een programma. Men zocht
ministers die dit programma wilden uit-
voeren. Moest een minister aftreden, dan
kon zijn plaats niet zomaar door een ander
worden ingenomen. De nieuweling moest
in de opvattingen van het kabinet passen.
Om uitvoering van het programma te ver-
zekeren, probeerde men al bij de kabinets-
formatie een meerderheid in het parle-
ment te vinden die het kabinet zou steunen
(binnen het eigen blok). Dat lukte niet
altijd, maar men probeerde het wel. Men
begon er nu ook zwaarder aan te tillen of
een kabinet parlementair of extra-parle-
mentair was. Na veel discussie tussen de
liberalen die in 1913 graag met de sociaal-
democraten een kabinet hadden willen
vormen (maar deze wilden geen rege-
ringsverantwoordelijkheid dragen) werd
uiteindelijk tot een liberaal extra-parle-
mentair kabinet besloten.

In deze programma's nam de sociale wet-
geving een grote plaats in. Alle groeperin-
gen in de Kamer waren ervan overtuigd
dat sociale wetgeving hoogst nodig was.
Toch was het nog moeilijk om tot overeen-

Kabinetten

1887 – 1891	Kabinet Mackay (protes- tant + RK)
1891 – 1894	Kabinet Van Tienhoven (links liberaal)
1894 – 1897	Kabinet Roëll (conservatief liberaal)
1897 – 1901	Kabinet Pierson (gematigd links liberaal)

stemming te komen, omdat liberalen en
sociaal-democraten problemen op een wat
andere manier wilden oplossen dan de
confessionelen. Wat het ene kabinet in
gang had gezet, werd door het andere
kabinet weer veranderd. Ook was er
natuurlijk binnen ieder blok weer het ver-
schil van mening tussen conservatieven en
progressieven over de vraag tot hoever de
sociale wetgeving moest gaan. Door dit
alles is veel van wat er in de programma's
stond niet verwezenlijkt, maar toch werd
er een belangrijke vooruitgang geboekt.
De arbeidswet van 1889 is de eerste socia-
le wet sinds het kinderwetje van Van Hou-
ten.

De belangrijkste (en meeste) sociale wet-
ten van deze periode waren:

1889	Arbeidswet: beperking arbeid van kinderen en vrouwen:
	– algemeen arbeidsverbod voor kinderen beneden 14 jaar en voor vrouwen bin- nen 4 weken na bevalling;
	– maximaal 11 uren werk- dag voor vrouwen en kinde- ren beneden de 16 jaar;
	– arbeidsverbod op zondag;

1901 – 1905	Kabinet Kuyper (ARP + RK)
1905 – 1908	Kabinet de Meester (links liberaal)
1908 – 1913	Kabinet Heemskerk (ARP + RK)
1913 – 1918	Kabinet Cort van der Lin- den (liberaal – extra parle- mentair)

	– instelling arbeidsinspectie.
1895	Veiligheidswet (fabrieken, werkplaatsen)
1897-1901	Ongevallenwet, Gezond- heidswet, Woningwet
1905	Caissonwet (bouwvakkers in caissons)
1906	Mijnreglement (8 uren werk- dag voor mijnwerkers). Hierna volgden regelingen voor bakkers, steenhouders, stuwadoors, landarbeiders. Voor hen werd wel geen 8 uren werkdag ingevoerd, maar zeer lange werkdagen (en nachten voor bakkers) wer- den beperkt.
1913	Invaliditeits-, Ouderdoms-, Ziektewet. (=sociale verze- keringswetten)

Belangrijk was ook een langgewenste be-
lastinghervormingswet: in 1892 werd het
beginsel van inkomstenbelasting inge-
voerd, hoognodig voor een maatschappij
die zich moderniseert. Door deze wet ste-
gen ook de inkomsten van de staat, van 6%
van de staatsbegroting in 1892 tot 25% in
1913.

Deel 3: Algemeen kiesrecht

Principiëlen

Ze hebben in de loop van de geschiedenis heel wat onaardige namen gekregen: de scheurmakers, de splintergroepen, de onverdraagzamen, de navelstaanders, de lafaards die geen verantwoordelijkheid durven dragen. Maar zelf beschouwen ze zich als degenen die de moed hebben voor hun overtuiging uit te komen en het niet met hun geweten op een akkoord willen gooien. Je zou hen kunnen noemen: de 'principiëlen'. Steeds weer wijzen ze de grote partijen er op dat deze hun principes, hun eigen gelijk niet meer in ere houden.

19.

20.

A. Het kiesstelsel sinds 1917

1. De grondwet van 1917

De voor ons onderwerp belangrijkste wijzigingen zijn:

1. Algemeen kiesrecht voor alle volwassen mannelijke Nederlandse onderdanen.
2. De wet kan ook aan vrouwen het kiesrecht verlenen. Dit kiesrecht mag niet afhangen van de maatschappelijke welstand. (Deze wet kwam er in 1919).
3. Algemeen passief kiesrecht voor beide kamers.
4. Invocering van de evenredige vertegenwoordiging.

2. De evenredige vertegenwoordiging

Het zal in alle opzichten een nieuw tijdperk zijn, dat in 1918 aanbreekt. Al ziet het er in de Juli-dagen, als Nederland ter stembus gaat, nog niet naar uit, de eerste wereldoorlog nadert zijn einde. Dit zal ons nationaal en internationaal voor tal van nieuwe vragen stellen. Voor het ogenblik overwegen nog de zorgen, die de oorlogstoestand met zich meebrengt (...)

In dergelijke omstandigheden krijgen vanzelfsprekend extremistische groepen haar kans, gelijk het mede zeer gemakkelijk is voor eenzijdige belangengroeperingen, die niets anders beogen dan de behartiging van eigen verlangens, aanhang te vinden. Het is een der schaduwzijden van

het nieuwe kiesstelsel, dat het de kansen voor dergelijke groeperingen zeer verbetert. Onder het oude districtenstelsel was, zo niet bij eerste, dan toch bij herstemming, de meerderheid in een district vereist, om een lid der tweede kamer verkozen te krijgen (...)

Bij het stelsel, zoals het in 1918 werkt, is grote versnippering wel de meest op den voorgrond tredende eigenschap. Naast de van ouds bestaande grotere politieke partijen treden allerlei kleinere groeperingen op.

(Uit: Mr. P.J. Oud, Het jongste verleden, deel I, p. 22/23.)

Men moet de bezwaren van het districtenstelsel in het oog houden. Die bezwaren liggen voor een deel voor de hand, maar op een ervan wil ik toch uitdrukkelijk wijzen, omdat het mij verreweg het zwaarste weegt.

Er wordt thans veel geroepen om duidelijkheid (...). Ons politieke leven heeft zich nu eenmaal ontwikkeld langs twee assen, de onderscheiding confessioneel – niet-confessioneel en de onderscheiding, laten we maar zeggen, radicaal – conservatief. Wanneer men in de Nederlandse politiek gaat werken met de algemeen gangbare onderscheiding rechts-links, dan loopt men daarmee al spoedig vast, want de beide schema's lopen dan door

elkaar en stichten dan onduidelijkheid. Het districtenstelsel zou de duidelijkheid forceren en de partijen dwingen zich te polariseren langs één van beide assen (...)

Hoe dat ook zij, het districtenstelsel zal, of langs de ene of langs de andere lijn, een tamelijk diepe kloof door ons politieke leven trekken.

(Uit: A.M. Donner, Iets over kiesstelsels, p. 164, 165.)

Ik zal geen poging doen de verdiensten van de belangrijkste stelsels kort te schetsen. Dat hoeft ook niet, want één ding staat onomstotelijk vast: het systeem waarbij onze Tweede Kamer wordt gekozen, zorgt ervoor 'dat de stemverhoudingen bij verkiezingen op welhaast volmaakte wijze in de zetelverdeling in het parlement worden weerspiegeld. Daarvoor staat het stelsel van "evenredigde vertegenwoordiging", zoals wij dat kennen, garant.'

(Uit: Anne Vondeling, Tweede Kamer, Lam of Leeuw, p. 54.)

B. Parlement en kiezer

1. Macht van het parlement

Eén ding staat echter als een paal boven water: het Nederlandse parlement heeft een zeer groot machtsvermogen en een heel breed machtsbereik; het heeft ook de middelen om die macht te gebruiken. Een duidelijke, doelbewuste Kamer meerderheid kan een kabinet (doen) samenstellen zoals zij dat wil. En in een onderlinge, nauwe samenwerking zou zij: de NAVO kunnen verlaten, de ontwikkelingshulp tot 5% opvoeren, de doodstraf invoeren, Friesland zelfbestuur geven, alle leerkrachten laten herscholen, de inkomstenbelasting vervangen door omzetbelasting, de strijdkrachten alleen oefenen in guerilla-tactiek, woningen met meer dan drie woonlagen verbieden, het alléén in een auto rijden verbieden, de energiewinning en -voorziening nationaliseren, de grond socialiseren, alle werk tot 'passend' werk verklaren, het recht op een wederwoord in pers, radio en televisie invoeren, de helft van het door het Rijk betaalde wetenschappelijk onderzoek aan gedragswetenschappen besteden, het roken in het bijzijn van niet-rokers verbieden. Ik noem zo maar wat; één onderwerp per departement. En als die meerderheid tweederde overtreft, zou de minister-president rechtstreeks verkozen kunnen worden en de monarchie afgeschaft. Er is geen enkele bepaling in de Grondwet of in een andere wet die het parlement dat kan beletten. Alleen de kiezers steken er een stokje voor; zij willen het parlement niet zodanig samenstellen dat het in beginsel aanwezige vermogen in één van de genoemde richtingen wordt gebruikt. Als ik een vergelijking met de sport mag maken: dat de club minder punten maakt, ligt niet aan het spel of aan de spelregels; zelfs niet aan de tegenspeler(s). De 'schuld' ligt bij de keuzecommissie – in dit geval de leden – die de spelers kiezen.

(Uit: A. Vondeling, Tweede Kamer, Iam of leeuw.)

Samenstelling Tweede Kamer na 1945

	'46	'48	'52	'56*	'56*	'59	'63	'67	'71	'72	'77
K.V.P.	32	32	30	33	49	49	50	42	35	27	
K.N.P.	—	1	2	—	—	—	—	—	—	—	CDA
A.R.P.	13	13	12	10	15	14	13	15	13	14	49
C.H.U.	8	9	9	8	13	12	13	12	10	7	
G.V.P.	—	—	—	—	—	—	1	1	2	2	1
S.G.P.	2	2	2	2	3	3	3	3	3	3	3
P.v.d.A.	29	27	30	34	50	48	43	37	39	43	53
V.V.D.	—	8	9	9	13	19	16	17	16	22	28
C.P.N.	10	8	6	4	7	3	4	5	6	7	2
P.S.P.	—	—	—	—	—	2	4	4	2	2	1
B.P.	—	—	—	—	—	—	3	7	1	3	1
D'66	—	—	—	—	—	—	—	7	11	6	8
P.P.R.	—	—	—	—	—	—	—	—	2	7	3
D.S.'70	—	—	—	—	—	—	—	—	8	6	1

* In 1956 werd het aantal leden van de Tweede Kamer uitgebreid van 100 tot 150.

Kabinetten in Nederland na 1945

kabinet	politieke samenstelling	zittingsduur
Beel	K.V.P.-P.v.d.A.	1946-48
Drees-		
Van Schaick	K.V.P. - P.v.d.A. - V.V.D. - C.H.U.	1948-51
Drees II	K.V.P. - P.v.d.A. - V.V.D. - C.H.U.	1951-52
Drees III	K.V.P. - P.v.d.A. - A.R.P. - C.H.U.	1952-55
Drees III	K.V.P. - P.v.d.A. - A.R.P. - C.H.U.	1955-56
Drees IV	K.V.P. - P.v.d.A. - A.R.P. - C.H.U.	1956-58
Beel(interim)	K.V.P. - A.R.P. - C.H.U.	1958-59
De Quay	K.V.P. - V.V.D. - A.R.P. - C.H.U.	1959-60
De Quay	K.V.P. - V.V.D. - A.R.P. - C.H.U.	1961-63
Marijnen	K.V.P. - V.V.D. - A.R.P. - C.H.U.	1963-65
Cals	K.V.P. - P.v.d.A. - A.R.P.	1965-66
Zijlstra		
(interim)	K.V.P. - A.R.P.	1966-67
De Jong	K.V.P. - V.V.D. - A.R.P. - C.H.U.	1967-71
Biesheuvel	K.V.P. - V.V.D. - A.R.P. - C.H.U. - D.S.'70	1971-72
Biesheuvel	K.V.P. - V.V.D. - A.R.P. - C.H.U.	1972
Den Uyl	K.V.P. - P.v.d.A. - A.R.P. - P.P.R. - D'66	1973-77
Van Agt	C.D.A. - V.V.D.	1977-81

2. Leden van een politieke partij

Het aantal leden is niet groot. Bij de verkiezingen van 1972, zal het hooguit gemiddeld 6% zijn geweest. Er zijn heel wat 'niet-aanwezige staatsburgers'.

	1		2	3
2021454	P.v.d.A.	96585	5	
1305401	K.V.P.	160000*	12	
1068375	V.V.D.	39029	4	
653609	A.R.P.	69742	11	
354829	P.P.R.	ca. 5000	1	
354463	C.H.U.	29400	8	
330398	C.P.N.	onbekend	—	
307048	D'66	4730	2	
304714	DS'70	3000	1	
163114	S.G.P.	16300	10	
143239	B.P.	onbekend	—	
131236	G.P.V.	9500	7	
111262	P.S.P.	4581	4	
67658	R.K.P.N.	—	—	
7316800	totaal		6	

* waarvan slechts de helft betalen!

1 aantal stemmers

2 aantal leden

3 aantal leden in % van 1

3. Stemmen in de Kamer

In 1972 werd een nationaal verkiezingsonderzoek gehouden, waarbij de volgende vragen werden gesteld.

1. Een lid van de Tweede Kamer moet vaak over bepaalde kwesties stemmen. Als een Kamerlid meent dat de meeste van de kiezers op zijn partij een andere mening hebben dan hijzelf, vindt u dan dat hij in de Kamer zou moeten stemmen volgens de mening van de kiezers of volgens zijn eigen mening?

volgens de mening van de kiezers – 62%

volgens zijn eigen mening – 27%

weet niet/geen antwoord – 11%

2. En als nu een Tweede-Kamerlid bijvoorbeeld een andere mening heeft dan zijn partij in de Kamer, vindt u dan dat hij zou moeten stemmen zoals zijn partij erover denkt of volgens zijn eigen mening?

volgens de mening van de partij – 54%

volgens zijn eigen mening – 34%

weet niet/geen antwoord – 12%

3. Wat denkt u dat Tweede Kamerleden in zo'n geval gewoonlijk doen?

volgens de mening van zijn partij – 43%

volgens zijn eigen mening – 3

weet niet/geen antwoord – 26%

4. Verhouding kamerlid-partij

De stelling omtrent de zelfstandigheid van de kamerleden tegenover de partijen en dus ook tegenover 'hun' kiezers moeten we wel met een korreltje zout nemen. Bij alles wat kamerleden in functie doen en niet doen zijn ze theoretisch aan niemand verantwoording schuldig. In de praktijk ligt dat anders.

In het algemeen zullen fracties in hun

geheel ergens vóór of tegen stemmen, waartoe zij in een fractievergadering besluiten. Het individuele kamerlid houdt zich in de regel aan de gemaakte afspraak en stemt met de anderen mee. Doet hij dit niet, dan kan dat betekenen dat hij in conflict komt met zijn fractie en dat kan bijvoorbeeld tot gevolg hebben dat hij bij de volgende verkiezingen niet langer kandidaat wordt gesteld. Fractiedwang wordt deze verplichting om in het gareel te lopen wel genoemd.

5. Functie politieke partijen

Politieke partijen zijn in ons stelsel erg belangrijk als schakel tussen kiezers en bestuur. Het doel van een politieke partij is invloed uitoefenen op het overheidsbeleid. Politieke partijen maken dus mede uit hoe hoog de belastingen zijn in Nederland, of hoe hoog het minimum jeugdloon is.

Partijen proberen vooral invloed uit te oefenen door de benoeming van hun vertegenwoordigers in de Tweede Kamer. Zij stellen daartoe kandidatenlijsten op, waarop de kiezers hun stem kunnen uitbrengen.

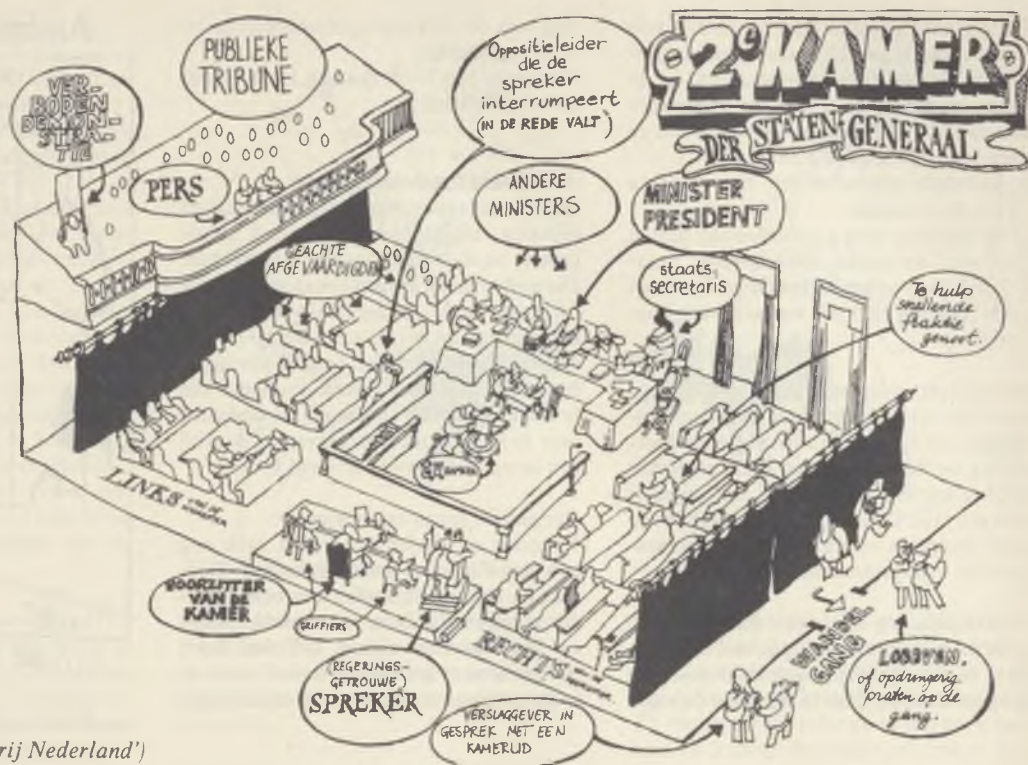
Dit is de eerste belangrijke functie van de partijen: de kandidaatstelling. Waren er geen partijen, dan zouden de meeste kiezers in de verste verte niet weten op wie zij hun stem moesten uitbrengen. Nu wordt de situatie overzichtelijker. De partijen stellen niet alleen kandidatenlijsten op, maar ze bieden ook programma's aan. Dat zijn plannen die ze hopen te verwezenlijken als ze de meerderheid verkrijgen.

Programmapunten kunnen zijn: meer wo-

ningen, lagere belastingen, betere wegen, hogere sociale uitkeringen, meer politie, beter oorlogsmaterieel, bestrijding van lucht- en waterverontreiniging.

De partijen proberen hun publiek voor hun programma te winnen. Een derde belangrijke functie: partijen bundelen allerlei verschillende opvattingen en belangen.

Binnen de partijen bestaan tal van groepen en groepjes die er bepaalde opvattingen op na houden. Tenslotte is het hier net als overal: zoveel hoofden, zoveel zinnen. Bovendien zitten in de meeste partijen mensen met allerlei verschillende belangen. De één wil vooral beter onderwijs, de ander meer woningen, een derde een betere defensie. Een politieke partij moet voor al deze kwesties een standpunt hebben.

21. J. van Wensveen (Uit 'Vrij Nederland')

C. Tegenspelers

1. De regering

Dé grote tegenspeler van het parlement is natuurlijk de regering. Alvorens meer in bijzonderheden te treden over de taken van de (Tweede) Kamer en de wijze waarop ze worden uitgevoerd, is het wellicht toch goed op deze plek nog even terug te komen op de taakverdeling van de beide grote machthebbers in ons staatsbestel. De bedoeling van de Grondwet is duidelijk: ze moeten elkaar in evenwicht houden. In zeker opzicht lijkt de regering in het voordeel en wel om één belangrijke reden: de regering heeft de uitvoerende macht. Zij heeft een geweldig apparaat tot haar beschikking om haar wil op te leggen af te dwingen. Daarom ook merken de burgers veel meer van dié macht, dan van die van het parlement. De machtsuitoefening

van de regering is heel vaak rechtstreeks op de burgers gericht, die van het parlement eigenlijk nooit. In het leven van alle dag komen wij op allerlei manieren de uitvoerende machten van de Staat tegen; die andere macht, het parlement, eigenlijk alleen als we haar bewust opzoeken: in de krant, op radio en televisie, op politieke vergaderingen; soms per brief of langs de weg van een belangenorganisatie.

De werkzaamheden van de rechterlijke macht staan helemaal apart. Maar als je de Grondwet goed leest dan is veruit het grootste deel van de staatstaak opgedragen aan regering en volksvertegenwoordiging beide. Een scherpe scheidslijn tussen de bevoegdheden van elk orgaan is er niet getrokken. In het verleden is gezegd – vooral bij de confessionele partijen – dat de volksvertegenwoordiging niet 'op de stoel van de regering' mag gaan zitten.

Maar het is allerminst verboden om, alvorens een wetsontwerp in te dienen, een nota met beleidsvoornemens aan te bieden, of over een ontwerp-uitvoeringsbesluit van gedachten te wisselen met het parlement. En omgekeerd: het parlement kan zijn wensen aan de regering opdringen, zodanig, dat deze er niet onderuit kan. De beide grote taken, wetgeving en bestuur, zijn zo nauw met elkaar verbonden, dat ze wel onderscheiden kunnen worden maar niet te scheiden zijn. Het zijn verschillende vormen van activiteit van één lichaam: de staat. Van ons bloed-eigen lichaam kunnen hart en longen niet zonder elkaar. In een parlementaire democratie geldt hetzelfde voor regering en volksvertegenwoordiging.

(Uit: A. Vondeling, Tweede Kamer, Lam of Leeuw, p. 67.)

2. De regering mag niet alles

Voor de meeste Nederlanders is het een uitgemaakte zaak dat de koningin en de ministers de baas zijn in Nederland.

Toch is die opvatting niet zo juist. De regering kan wel veel, maar niet alles. Zo kan de regering bepaald niet in alles maar haar gang gaan. We zouden dat als burgers niet accepteren maar het mag ook niet.

Laten we eens gaan kijken waar de macht van de regering beperkt wordt.

Verantwoordingsplicht

De regering kan niet regeren tegen de wensen van de volksvertegenwoordiging in en kan voortdurend ter verantwoording geroepen worden door onze volksvertegenwoordigers. Als de regering zich niets aantrekt van de kritiek van de volksvertegenwoordiging, kunnen de ministers tot heengaan worden gedwongen.

Legaliteitsbeginsel

De regering mag slechts iets doen als de

wet dat toestaat. Deze grondregel wordt genoemd het legaliteitsbeginsel. Regeren naar willekeur is daardoor niet mogelijk. Als de regering haar bevoegdheden toch te buiten gaat, kan de burger een beroep doen op de rechter.

Legaliteit en verantwoordingsplicht zijn twee belangrijke kenmerken van de democratische rechtsstaat. Dit is een staat die wordt bestuurd overeenkomstig de inzichten van het volk en op basis van wettelijke bevoegdheden.

In de praktijk bleken deze regels niet voldoende om de overheersende machtspositie van de regering te voorkomen. In de loop van de ontwikkeling zijn er daarom een aantal regels bijgekomen waaraan de regering zich heeft te houden:

- wettelijke voorschriften ten opzichte van de financiën;
- de regering mag geen belasting heffen zonder wettelijke toestemming, maar ook bij het uitgeven van de gelden moet de regering zich aan voorschriften houden.

Meerjarenramingen

Jaarlijks stelt de regering meerjarenramingen op die aan de volksvertegenwoordiging worden overgelegd. Vele projecten hebben immers een looptijd die langer is dan een jaar. De toekomstige uitgaven van deze projecten worden daarom gepresenteerd in meerjarenramingen.

Beleidsplanning op langere termijn

Met de meerjarenraming is ook de noodzaak aanwezig van een beleidsplanning op langere termijn. Ook hierin moet de rege-

ring aan de volksvertegenwoordiging inzicht verschaffen.

(Ontleend aan J. v.d. Berg en J. Vis, Parlement en Politiek.)

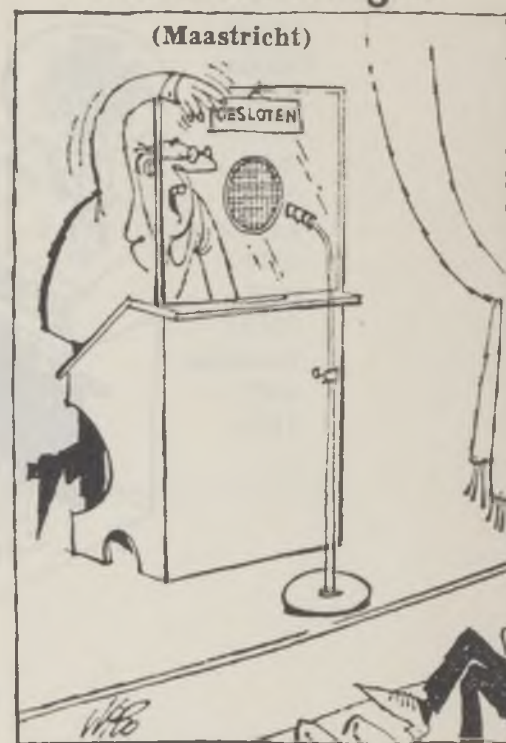
3. Groeiend overheidsapparaat

Om alle terreinen van bestuur te kunnen overzien, moesten ministers een steeds groter aantal ambtenaren aantrekken. Die ambtenaren gingen een steeds grotere rol spelen in de voorbereiding van allerlei beslissingen en bij de controle op de uitvoering. Door de veelheid van beslissingen begonnen ministers er een gewoonte van te maken minder belangrijke besluiten over te laten aan ambtenaren die daarbij een betrekkelijk grote vrijheid kregen.

Parlement: arena en theater

Regering en parlement spelen vaak nog een heel kleine rol nadat ambtelijke diensten en belanghebbenden een beleidsproces langdurig hebben voorbereid. Neem nu het Noordzee-eiland. Officieel heeft het parlement het laatste woord, maar er is jaren gestudeerd, er zijn organisaties

Ambtenarencongres

„...dat ik hierbij open...”

22. Wibo in de Volkskrant.

DE MINISTERIËLE DEPARTEMENTEN

BUITENLANDSE ZAKEN

Buitenlandse politiek
Europese samenwerking
Ontwikkelingshulp
Internationale verdragen
Buitenlandse dienst

JUSTITIE

Wetgeving
Rijkspolitie
Gevangeniswezen, psychopatenzorg en reclassering
Kinderbescherming
Rechterlijke organisatie
Grensbewaking

BINNENLANDSE ZAKEN

Binnenlands bestuur, inclusief gemeentepolitiezaken
Bescherming bevolking
Brandweerwezen
Overheidspersoneelsbeleid
Staatsdrukkerij en -uitgeverij
Overheidsadministratie
Burgerlijk Pensioenfonds
Filmkeuring

ONDERWIJS EN WETENSCHAPPEN

Onderwijs van kleuterschool tot universiteit
Vorming werkende jongeren
Wetenschapsbeoefening

FINANCIËN

Binnenlands geldwezen en buitenlands betalingsverkeer
Rijksbegroting
Inspectie rijksfinanciën
Belastingen
Waarborg platina, goud en zilver
De Nederlandsche Bank
Waarborgfonds wegverkeer

DEFENSIE

Marine
Luchtmacht
Landmacht
Loodswezen
Kon. Marechaussee
Artillerie-inrichtingen

VOLKSHUISVESTING EN RUIMTELIJKE ORDENING

Planologische dienst
Stadsontwikkeling en -reconstructie
Rijksgebouwendienst
Bouwnijverheid

VERKEER EN WATERSTAAT

Wegverkeer en -vervoer
Controle gevaarlijke stoffen
Scheepvaart
Rijksluchtvaartdienst
Koninklijk Nederlandsch Meteorologisch Instituut
Rijkswaterstaat
Wegen- en bruggenbouw
Vaarwegen en havens
Delta-, Zuiderzee-, Lauwerszeewerken
Staatsvisserijhavensbedrijf
Rijksdienst IJsselmeerpolders
PTT
Ned. Spoorwegen

ALGEMENE ZAKEN

Algemeen overheidsbeleid

ECONOMISCHE ZAKEN

Algemene economische politiek
Buitenlandse economische betrekkingen
Industrie en handel
Energievoorziening
Mijnwezen
Middenstand
Toerisme
In- en uitvoer
Centraal Bureau voor Statistiek
Centraal Planbureau
IJKwezen
Rijksnijverheidsdienst

LANDBOUW EN VISSERIJ

Landbouw- en visserijontwikkeling
Plantenziekten
Veeartsenijkundige dienst
Agrarische handel en nijverheid
Landbouwonderwijs
Cultuurtechnische dienst
Faunabeheer
Natuurbeheer
Staatsbosbeheer
Voedselvoorziening
Landbouwkundig onderzoek

SOCIALE ZAKEN

Algemene sociale, loonpolitieke en arbeidsvraagstukken
Arbeidsverhoudingen
Bedrijfsorganisatie, bezitsvorming en ondernemingsraden
Internationale sociale aangelegenheden
Emigratie
Arbeidsinspectie
Sociale voorzieningen
Vakopleiding van volwassenen
Arbeidsvoorziening en beroepskeuze
Sociale werkvoorziening

VOLKSGEZONDHEID EN MILIEU-HYGIËNE

Milieu- en voedingshygiëne
Maatschappelijke gezondheidszorg
Geneeskundige inspecties
Inspectie voor de geneesmiddelen
Toezicht op levensmiddelen
Veterinaire inspectie
Drinkwatervoorziening

CULTUUR, RECREATIE EN MAATSCHAPPELIJK WERK

Oudheidkunde, natuurbescherming en monumentenzorg
Kunsten
Rijksmuseum
Rijksarchief
Volksontwikkeling en recreatie
Radio, televisie, pers
Maatschappelijke ontwikkeling en dienstverlening
Bijstandszaken
Bejaardenzorg
Ambonezenzorg

opgebouwd en miljoenen uitgegeven en het parlement moet dan van zeer goede huize komen, wil het nog vrij durven kiezen.

Een zeer uitspringend voorbeeld is het vloeibaar gas (LNG). In 1978 ging het om de vraag of er met Algerije een contract gesloten moest over de levering van vloeibaar aardgas aan Nederland.

Het werd in feite een onderonsje van de Gasunie (waarin diverse multinationals) en topambtenaren van Economische Zaken.

Lubbers gaat als demissionair minister akkoord met het Algerijnse contract. De 'politiek' heeft het op dat moment te druk met de kabinetsformatie. Het politieke bestel heeft zich met een minimum aan studie en inspanning achter de karren van de Gasunie en de topambtenaren van Economische Zaken laten spannen.

Dit staat natuurlijk zeer ver af van het enig juiste model: regering en parlement die zelf zo goed mogelijk afwegen op inhoudelijke gronden en verantwoord beslissingen nemen.

(Bewerking van artikel van Jan Joost Lindner, de Volkskrant 28 oktober 1978.)

(Uit: T. Faber-de Heer (red.), *Atlas van de Nederlandse democratie*.)

4. Economische pressiegroepen

Wat is een pressiegroep?

Het verschijnsel pressiegroep kunnen we het best omschrijven als 'belangengroep'. Een belangengroep is een organisatie die voor haar leden een gezamenlijk belang tracht te behartigen.

Een paar *economische* pressiegroepen zijn dan: vakverenigingen, ondernemingsorganisaties, boerenorganisaties en middenstandsorganisaties.

Een belangengroep wordt een pressiegroep als zij invloed tracht te krijgen op het overheidsbeleid en dat beleid probeert te richten op het belang dat zij nastreeft. De vakbeweging en de werkgeversorganisaties proberen dus invloed te krijgen op het economisch beleid van de overheid.

Voor het verkrijgen van die invloed zijn een aantal overlegorganen in het leven geroepen: S.E.R. en Stichting van de Arbeid.

De SER (Sociaal-Economische Raad) hoogste en belangrijkste overlegorgaan op sociaal-economisch gebied. Hij bestaat uit vertegenwoordigers van werkgevers, werknemers en Kroon. Ze geeft de regering op verzoek adviezen, bijvoorbeeld over wetten, optrekken AOW, economische maatregelen, maar kan dit ook ongevaagd doen. De SER vergadert meestal

23. Peter van Straaten in *Vrij Nederland*.

'achter gesloten deuren'. Daartegen wordt de laatste tijd steeds meer bezwaar gemaakt. De besluitvorming in zo'n belangrijk orgaan dient openbaar te zijn, vinden de critici.

De Stichting van de Arbeid een overlegorgaan voor werknemers en werkgevers (ieder 50%). Hierin zijn de

twee vakcentrales (FNV en CNV) vertegenwoordigd, de twee centrales van industriële werkgevers (VNO en NCW), de middenstand en de landbouwwerkgevers. Zij overleggen over lonen en werkgelegenheid en kunnen bindende afspraken maken.

5. De rol van economische pressiegroepen

De strijd om 'Bestek '81' laat zien hoe groot de werkelijke invloed is van werkgevers (die in belangrijke mate over het aantal arbeidsplaatsen beslissen) en de vakbeweging (zonder wie matiging feitelijk onmogelijk is).

Vanuit staatkundig oogpunt zorgelijk, maar onvermijdelijk in een periode waarin werkgelegenheid het meest centrale thema is. Het is een illusie binnen de huidige verhoudingen dat regering en parlement alleen een werkgelegenheidsbeleid kunnen bepalen en afdwingen.

Dat kan alleen bij een vrijwel volstrekte zeggenschap over het ondernemersbeleid en een sterk geleide arbeidsvoorwaardenpolitiek, dus in een andere economische orde (die ook een ander type overheid vraagt).

(Uit: Volkskrant 28/10, 78.)

DE KRAAIENMARS

„Een twee drie . . . in Godsnaam!”

24. De verzorgingsstaat. Opland in de *Volkskrant*.

D. Buitenparlementaire acties

Actiegroepen

Vanaf het midden van de jaren zestig zien we in Nederland acties veelvuldiger voorkomen dan voorheen. Een paar bekende actiegroepen uit onze eigen tijd zijn 'De Krakersbeweging' en 'Dode Waard Dicht'.

Zelfs in de meest ideale vertegenwoordigingsdemocratie zullen er altijd problemen voorkomen, die de afgevaardigden ontgaan. Tegen deze achtergrond kunnen actiegroepen een normaal verschijnsel in een democratie noemen. Zij zijn een natuurlijke reactie op ontwikkelingen, die voor bepaalde groepen niet wenselijk zijn. Op zichzelf wijzen actiegroepen dan ook niet op een crisis in de democratie. Zij doen dit pas, wanneer zij erg talrijk zijn en bovendien als verschijnsel blijven voortduren. Dit is nu in ons land het geval. Er zijn veel actiegroepen. De meeste hebben slechts een korte levensduur, maar het verdwijnen van groepen wordt gevolgd door de opkomst van nieuwe. Acties en actiegroepen zijn een vast bestanddeel van onze democratie geworden.

Waarschijnlijk moet het actieverschijnsel vooral gezien worden als een signaal voor het niet goed functioneren van ons stelsel. De nadruk ligt hierbij zowel op 'functioneren' als op 'stelsel'.

Twee karakteristieken van ons stelsel maken het optreden van actiegroepen tot een probleem.

In de eerste plaats hebben onze belangrijkste partijen hun wortels in bepaalde maatschappelijke groepen, die zij in het parlement en elders representeren. Partijen als KVP, ARP en P.v.d.A zijn de politieke organisaties van typische emancipatiebewegingen. Zij hebben gestreden voor een gelijkwaardige plaats van hun maatschappelijke groepering in de Nederlandse samenleving en zijn daarvoor door hun achterban beloofd met een grote mate van trouw.

KOEIEN OP HET BINNENHOF

25.

De invloed van buitenparlementaire acties

In de tweede plaats is het Nederlandse systeem centralistisch, alleen in een andere zin dan men over het algemeen denkt. Kenmerkend voor het centralisme bij ons is niet zozeer de macht van regering en parlement, maar de macht van verzuilde belangengroepen, die hun beleid op centraal niveau coördineren en dat alleen maar met succes kunnen doen bij de gratie van een grote mate van passiviteit bij de achterban.

De actiegroepen zijn zowel voor de politieke partijen, en met name voor hun volksvertegenwoordigers, als voor de traditionele belangengroepen een concurrent en ze beschouwen hen als een teken voor hun verzwakte positie.

(Vrij naar: J.v.d.Berg en H.Molleman, *Crisis in de Nederlandse politiek*, p. 159)

2. Verzet tegen overheidsmaatregelen

De verschijningsvorm van openlijk verzet tegen overheidsmaatregelen, tot stand gekomen met instemming van de volksvertegenwoordigers, is in aantal toegenomen. Groepen jongeren beletten de afvoer van nucleair afval naar zee of maken de toegang tot kerncentrales tijdelijk onmogelijk. Illegale gastarbeiders worden tijdelijk onttrokken aan aanhouding door de vreemdelingenpolitie. Het kraken van leegstaande panden was al bijna een geaccepteerde praktijk geworden.

Inmiddels wordt daar weer genuanceerder over gedacht.

Tenslotte is er nogal wat discussie ontstaan over een uitspraak vanuit het Interkerkelijk Vredesberaad (IKV) dat bereid bleek de aanvoer van nieuwe middellange afstands-raketten desnoods tegen te houden, indien toch tot plaatsing daarvan in Nederland zou worden besloten. Wat moet het standpunt zijn jegens zulk optreden, indien het IKV daartoe werkelijk zou overgaan.

(Uit een artikel van J. van den Berg in de *NRC*, d.d. 12 juni 1980.)

3. De rechtsstaat in geding?

Ria Beckers, fractievoorzitter van PPR in de Tweede Kamer zei in een interview in de *Tijd* van 14 november 1980 onder meer het volgende:

Hoeveel tijd nog?

'Maar als politicus moet je je van de andere kant kunnen verplaatsen in de actievoerders. Mensen kijken op een heel andere manier aan tegen het politieke bedrijf dan degenen die zelf deel zijn van het bedrijf. Het gaat vaak om jonge mensen. De hoeveelste generatie actievoerders is hier bezig? Zij hebben die hele geschiedenis niet meegekregen. Onze reactie in *Milieudefensie* ging ook in op een volstrekt onjuist verhaal dat het parlement helemaal niets had gedaan.'

'Ik denk dat er iets heel anders speelt. Als

26. Cartoon van Fritz Behrendt.

je ziet wat *Frank Barnaby* zegt, als je ziet wat eigenlijk de logische voorspellingen zijn over een kernwapenoorlog, als je ziet hoe het gebruik van kernenergie zich in de wereld uitbreidt, dan kun je als politicus wel zeggen: kijk eens wat wij in dat parlement in Nederland allemaal hebben gedaan. Maar intussen gaan de contracten door en gebeuren er allerlei zaken in het geheim en verschijnt buiten onze grenzen de ene kernenergiecentrale na de andere. De vraag die de mensen stellen is: hoeveel tijd hebben we nog? Wanneer en op welk moment lopen we een dodelijk risico?

Ik kan me ontzettend goed voorstellen dat de actievoerders het op een gegeven moment niet meer kan schelen of het parlement Dodewaard wil sluiten. Want er moet nog veel meer gebeuren. En de parlementariërs vergeten dat snel, want die zitten in het proces van compromissen en hele kleine stapjes vooruit, terwijl het een heel brandende vraag is hoeveel tijd we nog hebben om dingen te veranderen. Ja, het heeft toch wel haast, denk ik.'

'Men heeft een enorm wantrouwen jegens het hele politieke gebeuren. Het parlement wordt op een hoop gegooid. Maar ik vraag me wel af wat sommige actievoerders willen en die vraag moeten ze zelf maar eens beantwoorden. Als het ze om de zaak zelf gaat, om kernenergie en kernwapens, dan zou het logisch zijn dat ze proberen begrip te kweken bij de mensen. Kijk hoe het IKV werkt. Je moet dan proberen een meerderheid voor je standpunt te winnen. Maar ik krijg enig wantrouwen als men gaat zeggen: we gooien zelf die kerncentrale dicht en we moeten daar ook geweld bij gebruiken. Wat ben je dan aan het doen?'

'Ik vind dat actievoerders over deze vraag mogen worden aangesproken door mensen die zelf ook al jaren bezig zijn. Je moet goed overwegen of je met de gebruikte middelen je doel wel of niet dichterbij brengt. Als je niet nadenkt over wat je doet, krijg je straks de situatie waarin actie en geweld en *links en geweld* synoniem wordt. Dan zit je volstrekt fout. Dan bereik je helemaal niets meer.'

Systemen blijven in stand

– *Speelt voor de PPR hierbij ook de bescherming van de rechtsstaat een rol?*

'Eerst nog dit. Wat je met geweld bereikt en weet te veroveren, moet je ook met geweld verdedigen. Dan ben je nergens meer. En dan: *uw rechtsorde is de onze niet*. Ik kan me dat goed voorstellen. Onze rechtsstaat verdedigt eigenlijk de sterke en niet de zwakke. Onze rechtsstaat houdt de systemen in stand die de sterksten hebben uitgedacht en dat kan onrechtvaardig zijn. De mensen over wie we het hebben zien de rechtsstaat als een systeem dat

wordt verdedigd. Ik denk dat Wiegel dat ook zo ziet. Het is een apparaat dat moet worden beschermd tegen aanvallen van binnenuit en van buiten.

Maar een rechtsstaat is volgens mij iets heel anders. Ik denk dan aan een soort maatschappelijk contract tussen burgers die een samenleving vormen. De samenleving is van de mensen en als blijkt dat grote groepen zich niet aan dat contract houden, zit er iets fout. Dan is die rechtsstaat te weinig in beweging geweest. Maar als wordt gezegd dat de rechtsstaat wordt geschonden door actievoerders van links, dan is dat eenzijdig. Je kunt ook wijzen op belastingontduikers, speculanten in grond en huizen, de illegale stort en lozing van afval.'

Waar ligt de grens?

'Ik denk dat we als linkse partijen goed moeten nadenken over de grenzen van het actief voeren. Waar leg je die grens? Als ik praat over burgerlijke ongehoorzaamheid dan is het eerste punt: binnen de rechtsorde blijven. Ongehoorzaamheid als actie betekent dat je de rechtsorde wilt verbeteren en er niet buiten gaat staan. Maar als er actie wordt gevoerd die bewust tegen de wet ingaat, dan betekent dat dat er iets met grondrechten van mensen mis is. Het recht op wonen bijvoorbeeld. Afgezien van de franje eromheen, franje waartegen je bezwaren kunt hebben, vind ik kraakacties daarom legitiem. Dat wil niet zeggen dat ik het eens ben met alles wat er op dit moment gebeurt rond het kraken.

Als je kijkt naar kernwapens en kernenergie, dan kan daartoe democratisch zijn besloten, maar zoiets moet worden getoetst aan andere wetten, aan de mensenrechten bijvoorbeeld. *Cri Stelweg* had het over ons allereerste recht, *het recht op voortbestaan*. De samenleving kan ook hier nooit de persoonlijke verantwoordelijkheid van mensen overnemen.

Nogmaals: bij burgerlijke ongehoorzaamheid is voor de PPR de harde grens: gewelddoos. Gewelddoos in de middelen en in de direct te verwachten uitwerking.'

4. Christelijke gehoorzaamheid

'In zijn recente verslagboek over ontmoetingen van filosofen te Rome somt de hervormde hoogleraar in de antropologie en de fenomenologie, prof. dr. J. Sperna Weiland, enkele bedenkelijke verschijnselen op: de gehechtheid van christenen aan Law and Order en de hartstocht van de Europese christendemocratie voor een veiligheidspolitiek. Hij zegt: "Gehoorzaamheid aan de overheid is op zichzelf niet christelijker dan kritiek op en verzet tegen de overheid. Dat christenen zo vaak te vinden zijn aan de kant van hen die een krachtige handhaving van law and order

voorstaan is een van de meest bedenkelijke verschijnselen van onze tijd".'

Een overheid die dienaar van Gods wil zijn, of ze zichzelf nu als zodanig beschouwt of niet, kan van harte worden gediend als er compromissen worden gesloten. Wanneer de overheid daarentegen niet is wat zij is, wanneer zij niet meer wil dan Realpolitik in dienst van de militaire, economische en/of politieke macht, dan zullen de christenen en dan zullen ook de kerken zich daartegen moeten verzetten. Verzet, zij het niet met alle middelen. Christelijk geloof en gewelddoosheid horen bij elkaar.'

(Uit: Het CDA-dossier, De Tijd van 10 oktober 1980 p. 81.)

Spelregels

Anders wordt het als actiegroepen beslissingen van de soevereine instanties, regering en parlement, naast zich neerleggen en daarbij overgaan tot de zogenaamde *burgerlijke ongehoorzaamheid*. Dan blijkt dat een democratie het toch niet kan stellen zonder een aantal spelregels. Zoals:

- de meerderheid beslist, zij het zoveel mogelijk in het algemeen belang en met respect voor de minderheid;
- de minderheid of oppositie legt zich daar dan bij neer.

Wordt zij bij een volgende gelegenheid zelf meerderheid, dan ontstaat een andere situatie.

Acties als van BAN (Breek Atoomketen Nederland) en Onkruid, maar ook van vrachtwagenchauffeurs en binnenschippers in vorige jaren, zijn voorbeelden van zulke burgerlijke ongehoorzaamheid. Ze komen dus zowel van 'rechts' als van 'links'.

uit: Reflector: sept/okt. 1980. p. 51.

E. Kabinetsformatie

1. Gang van zaken bij de kabinetsformatie

In Nederland, waar vooral door ons kiesstelsel het parlement bestaat uit fracties die geen van alle de meerderheid bezitten, is het veel moeilijker om ministers te benoemen die het vertrouwen van de meerderheid van het parlement hebben. Tijdens de onderhandeling tussen de fracties moet een homogene meerderheid gevormd worden. Dit onderhandelingsproces vormt het belangrijkste onderdeel van de kabinetsformatie.

Naar gewoonte berust de leiding van de kabinetsformatie bij de koningin, die echter als gekroond staatshoofd de politieke neutraliteit in acht moet nemen.

Daarom is het ook gewoonte geworden dat de koningin de formatie laat verrichten door een kabinetsformateur. Tegenwoordig verloopt de kabinetsformatie min of meer volgens de volgende procedure:

- direct na de verkiezingen laat de koningin zich adviseren door de vice-voorzitter van de Raad van State, door de voorzitters van de Eerste en van de Tweede Kamer en door de voorzitters van alle fracties in de Tweede Kamer;
- op basis van deze adviezen verleent de koningin een formatie-opdracht aan een kabinetsformateur. Meestal verzoekt de koningin deze formateur een kabinet te vormen dat kan rekenen op een vruchtbare samenwerking met de volksvertegenwoordiging. Ook andere omschrijvingen zijn gebruikelijk. Naarmate de opdracht vager is, heeft de formateur meer mogelijkheden, maar meestal is de kans om een duurzaam kabinet te vormen dan ook geringer;
- de formateur opent besprekingen met de fractievoorzitters van die partijen in de Tweede Kamer, waarop, naar zijn inzicht, een nieuw kabinet het beste kan steunen, gegeven de politieke verhoudingen en de uitslag van de verkiezingen;
- de besprekingen resulteren tenslotte in een ontwerp-regeringsprogramma en een ploeg van kandidaat-ministers;
- de koningin benoemt en beëdigt de nieuwe ministers. Bij monde van de nieuwe minister-president legt het nieuwe kabinet een regeringsverklaring af in de Tweede Kamer.

2. Het parlement en de kabinetsformatie

Als een regering eenmaal vast in het zadel zit, kan ze door het parlement tot weinig worden gedwongen. De risico's zijn dan dikwijls te groot. Conflicten in het kabinet of tussen ministers moeten zoveel mogelijk worden vermeden. Alleen langs infor-

KABINETSFORMATIE

1977

r. b. andeweg
k. dittrich
th. van der tak

27. J. den Uyl op de trappen van Huis ten Bosch: zijn kabinetsformatie is mislukt.
Foto Nick Morelis.

mele weg – achter gesloten deuren of tijdens een gezamenlijk etentje – kunnen ministers en politieke leiders elkaar adviseren of overtuigen.

De belangrijkste mogelijkheid tot beïnvloeding van het kabinetsbeleid ligt in de periode van de kabinetsformatie. Dat is de

tijd waarin fractieleiders (en hun fracties, die voortdurend worden geraadpleegd) het rijk alleen hebben met de formateur. Daar worden voor, in beginsel, vier jaar de belangrijkste beslissingen genomen. Ministers die later optreden zijn aan dat regeerakkoord gebonden. Ook belangen-

groepen hebben zich veelal bij zo'n akkoord neer te leggen. Weliswaar deponeeren ze vaak hun wensen bij de formateur, maar op het resultaat hebben ze weinig vat.

(Uit: J.Th.J. van den Berg en J.J. Vis, *Parlement en Politiek*, p. 111)

Als het niet goed lukt de bevolking meer rechtstreeks bij de kabinetsvorming te betrekken, dan kan de conclusie moeilijk een andere zijn, dan dat het parlement, althans de grote meerderheid ervan, een uiterst belangrijke, ja beslissende taak heeft bij de kabinetsvorming. Hoewel het meten moeilijk is, meen ik wel te mogen stellen, dat daarbij niet alleen het machtsvermogen van het parlement, maar ook de toepassing, de uitoefening ervan zeer groot is. Omdat de samenstelling van de Kamer beslissend is voor de manier waarop de macht wordt gehanteerd, ook bij de kabinetsvorming, mag het indirecte aandeel van de kiezer natuurlijk niet onderschat worden. Maar als het een half jaar duurt voor er een nieuw kabinet verschijnt, is het geen wonder als heel velen geen verband meer zien tussen hun stem en de uiteindelijke geboorte van een kabinet.

(Uit: A. Vondeling, *Tweede Kamer*; Lam of Leeuw? p. 112)

F. Nabeschouwing

De taakvervulling van het parlement

'In het voorgaande bekeek ik vier hoofdtaken van het parlement: de democratie verzorgen, verbreden en verdiepen; een kabinet helpen vormen dat kan regeren overeenkomstig de wil van het parlement; het controleren van de regering; de (mede-) wetgeving.

In het algemeen was mijn oordeel dat het parlement voldoende invloed heeft om die taken aan te kunnen en van die invloed ook goed gebruik maakt. Vanwaar dan toch zo veel stemmen, die het tegendeel beweren? Ik denk dat zij te weinig rekening houden met de beperkingen die ik opsomde:

- a Het kleine Nederland is erg afhankelijk van het buitenland;
- b Willens en wetens is de vervulling van bepaalde taken aan lagere overheden dan de centrale Staat overgelaten of overgedragen;
- c De Staat moet niet te veel zedemeesteren en niet op de terreinen komen van de geestelijke en persoonlijke vrijheden;
- d De uitvoerende macht is niet bij het parlement, maar bij de regering.

Die beperkingen worden in beginsel vrij algemeen, zij het niet door iedereen, aanvaard. Maar in concrete gevallen worden

ze maar al te vaak vergeten. "Waar blijft nu het parlement", wordt er dan gezegd. Er is echter meer en dat is waarschijnlijk wel zo belangrijk. Ik zeg "waarschijnlijk", omdat de bewijsvoering in dit soort zaken erg moeilijk is. Een paar jaar geleden heb ik er in de Kamer op gewezen, dat velen wellicht twee dingen door elkaar halen als zij oordelen, namelijk invloed *hebben* en invloed *gebruiken*. Omdat, naar hun oordeel, het parlement zijn macht niet zó gebruikt als zij graag zouden willen, hééft het geen macht. Ik haal het volgende uit de *Handelingen* aan (uit mijn vakantie-toespraak van 27 juni 1974):

Als ik niettemin probeer naar de oorzaken te zoeken van de ontevredenheid die onder ons heerst dan meen ik wel, in alle objectiviteit een scheiding te moeten maken tussen oneigenlijke oorzaken en eigenlijke oorzaken.

Tot die oneigenlijke oorzaken reken ik bij voorbeeld het gevoelen waar iedereen van ons op zijn tijd aan onderhevig is, dat er iets niet deugt aan onze werkwijze, simpel als gevolg van het feit dat men zijn zin niet heeft gekregen.

Die gevoelens moet men niet onderschatten. Ik ben van mening dat zij ook een grote rol spelen bij de constatering dat de volksvertegenwoordiging geen macht zou hebben. Ook bij opvattingen die in het

Dr.A.Vondeling Nasmaak en voorproef Een handvol ervaringen en ideeën

28. A. Vondeling. Na jarenlang voor de PvdA lid van de Tweede Kamer te zijn geweest, werd hij voorzitter van de Tweede Kamer. In deze functie heeft hij zich ook ingezet om de werking van het parlement voor een breed publiek duidelijker te maken.

volk leven. Het grote nadeel is echter, dat minder krachtig tegenspel kan worden geleverd aan de regering. "En indien een huis tegen zich zelf verdeeld is, zo kan dat huis niet bestaan" (Markus 3:25).

De naoorlogse parlementaire geschiedenis bewijst, dat de meerderheid, waarop de regering in het parlement steunde, voortdurend van samenstelling wisselde. Als ik in 1945 begin te tellen, dan zijn er sindsdien twaalf kabinetten geweest, die langer dan één jaar standhielden. Slechts bij twee overgangen (in 1956 en 1963) bleef de politieke samenstelling gelijk. Alleen in die gevallen bestond de parlementsmeerderheid uit dezelfde partijen. En hoe gek het ook klinkt, al te vaak wordt vergeten dat "het parlement beslist" in de meeste gevallen betekent "de parlementsmeerderheid beslist". Die meerderheid pleegt bij ons een zeer wisselende samenstelling te hebben. Dat geeft vaak verwarring, onbegrip en teleurstelling. Het is erg

moeilijk om al die grillige lijnen en lijntjes te volgen; dat gebrek aan vastheid en regelmaat leidt gemakkelijk tot de conclusie van krachteloosheid en kleurloosheid. Alleen zij die de hoofdlijnen blijven volgen en vasthouden zullen die mening niet delen.

Natuurlijk gebeurt het dat tegenwerkende krachten in het parlement elkaar opheffen en er geen beweging ontstaat. Maar dat is geen gebrek aan kracht of kleur. Het is alleen een afspiegeling van de krachts- en kleurverhoudingen in het volk. De parlementaire democratie wil het zo; nul-nul is ook een uitslag en grijs is ook een kleur, al hebben de meeste mensen andere voorkeuren. Het is nooit leuk om je zin niet te krijgen, of slechts voor de helft. Ook parlementaire journalisten hebben hun favorieten en die zien zij bij voorkeur winnen. Verliest de favoriete club of worden er geen doelpunten gemaakt, dan loopt de belangstelling terug. Het is een

ijzeren wet, ook op het Binnenhof. Maar spanning en sensatie zijn niet de tekens van bekwaamheid en macht. Spanning en sensatie is evenzeer te vinden in de alleraagste amateurklasse van de Haagse voetbalbond of bij het schoolvoetbal.

Het is verre van mij te willen beweren, dat ministers en Kamerleden bij ons alleen de dienst uitmaken. Uit het voorgaande is, hoop ik, wel duidelijk geworden dat de maatschappij heel wat ingewikkelder in elkaar zit. Ook Wim Kok heeft macht en evenzo werkgeversvoorzitter Van Veen, burgemeester Van der Louw en wethouder Verhey, nos-voorzitter Jurgens en ombudsman Van Minnen, Johan Cruyff en Elly Ameling, Wagner van Shell en Heijn van Ahold, *De Telegraaf* en de *Leeuwarder Courant*, de schippers die de waterwegen blokkeren en de vvdM die Vredeling dwars zit. Maar als het erop aankomt, gaan ze naar het Binnenhof om daar hun belangen te bepleiten en te kij-

Minister vóór particulier initiatief in welzijnswerk Gardeniers trotseert Kamer

(Van onze parlementaire redactie)

DEN HAAG - Minister Gardeniers van CRM is niet van plan te wijken voor de meerderheid van de Tweede Kamer, die niet wil dat in de welzijnsvoorzieningen het particulier initiatief voorrang krijgt. Volgens de minister wordt de kwaliteit en de beheersing van het welzijnswerk er niet mee getuend, als het zoveel mogelijk in handen van de overheid komt.

Zowel PvdA en D'66 als de meerderheid van de VVD-fractie in de Tweede Kamer willen het ontwerp van de kaderwet Specifiek Welzijn, die deze week in de

Kamer behandeld wordt, zo wijzigen dat de voorkeur voor het (vaak confessionele) particulier initiatief eruit verdwijnt (de kaderwet heeft als doel het overnemen van bevoegdheden door het rijk naar de lagere overheden op het gebied van zorg, educatie en recreatie).

In het oorspronkelijke wetsontwerp, dat ingediend werd door het kabinet-Den Uyl, stonden overheids- en particuliere welzijnsinstellingen nog op één lijn. De stellingen voor het particulier initiatief is door het kabinet-Van Agt in het wetsontwerp aangebracht, tot tevredenheid van het CDA.

"Als particulier initiatief bete-

kent dat het werk ligt in de handen van degenen die het aangaat, dan verdient het de voorkeur", aldus de minister gisteravond. "Het democratisch functioneren en het eigen initiatief zijn voor mij aan elkaar gekoppeld".

Wanneer door toedoen van de meerderheid van de VVD en de oppositie de ontwerp-kaderwet gewijzigd wordt, bestaat de mogelijkheid dat voor het CDA - voor wie het particulier initiatief een zwaar politiek punt is - de wet in de nieuwe vorm niet meer aanvaardbaar zal zijn. De behandeling in de Tweede Kamer van de kaderwet Specifiek Welzijn gaat vandaag verder.

Duikboten NRC 18/2 '81

De zoveelste discussie over de duikbotenkweste bevatte wellicht enige interessante momenten uit het oogpunt van plaats en positie van het parlement. Natuurlijk kan het parlement één of meer ministers en zelfs een heel kabinet tot aftreden dwingen wegens het niet uitvoeren van een eerder door het parlement aangevaarde motie, ongeacht de vraag of de regering goede dan wel slechte argumenten voor haar beleid aanvoert. Het is evenwel de zaak van het parlement zelf of het de uiterste consequentie wil trekken.

ken óf, en in welke mate ze hun gelijk krijgen... of niet. Ook de oliemaatschappijen, de kranten, de kunstenaars en de sportorganisaties doen dat. Alleen Kissinger en Gromyko hebben daar geen boodschappen te doen; sjeik Yamani van Saoedi-Arabië en Qathafi van Libië trouwens evenmin. Maar alle Nederlanders wel, géén uitgezonderd. Dat is de kracht van het Nederlandse parlement. Het Binnenhof is het tref- en brandpunt van de Nederlandse samenleving. Het is het nationale centrum van het politieke verkeer. Dáár zijn de eindpunten van de lijnen. Dáár leggen de parlementariërs het contact tussen regering en volk. Dáár is de grote ruilmarkt van meningen en opvattingen, van acties en tegen-acties. Dáár bepalen regering en parlement, ten slotte, wat de handelsvoorwaarden zijn, of de koop gesloten wordt en wat de noteringen zijn... als het knijpt. Want vergeleken met andere "controleurs" van het maat-

schappelijk gebeuren in Nederland heeft het parlement vóór, dat het: overal, in het openbaar, kan doordringen; geen grenzen kent aan zijn bevoegdheden; oordeelt en maatstaven vastlegt; dwangmiddelen heeft; snel kan reageren, in allerlei variaties. Laat ik nog eens mij zelf aanhalen:

'In één week: Wat we met chemische afvalstoffen moeten doen; welzijnsbeleid in de (aller)ruimste zin; filmkeuring, ja of nee; verspreiden van geschriften en afbeeldingen met een gewelddadig en sadistisch karakter strafbaar stellen, ja of nee; belastingmaatregelen om werkgelegenheid te bevorderen en kleinere zelfstandigen wat te helpen; leerplichtverlenging; de werking van inlichtingen- en veiligheidsdiensten in ons land; de belastingheffing en het gulden-is-gulden-stelsel; de tussenstand van het verloop van de rijksinkomsten en -uitgaven; de inkomensontwikkeling in land- en tuinbouw; de resultaten

van het onderzoek van veertien verzoekschriften; kernwapens en muskusratten; verzetsmilitairen en dynamische kostprijsuren; vliegen (duurder dan wij dachten).

Wij raken hier – in de Tweede Kamer – aan de grenzen van ons bestaan; de grenzen van de groei; de grenzen van de vrijheid; de (enge) grenzen van ons kleine, lieve landje; de grenzen van onze macht. Ik herhaal: in welk ander beroep kan men zo te kust en te keur gaan? Dit is het ware paradijs voor hen die de wereld en de mensheid willen redden en verbeteren, voor de doortrapte idealisten. Ik zeg dit in alle ernst.' (Uit de toespraak van 26 juni 1975.)

(Uit: A. Vondeling, Tweede Kamer, Lam of Leeuw?, p. 183-186)

Negatieve motie over huur wekt woede in Kamer

Door een onzer redacteuren

DEN HAAG, 6 maart — De Tweede Kamer heeft een motie van de socialist Duinker aanvaard, die uitspreekt dat het beleid van de regering op het punt van de huren in stadsvernieuwingsgebieden „niet in het belang is van de volkshuisvesting”. Deze aanvaarding heeft geleid tot woede en verbijstering bij de VVD en tot verwarring en sussen- de verklaringen bij het CDA. De motie had de steun gekregen van de halve christen-democratische fractie.

Volgens de oppositie is deze Kameruitspraak een motie van afkeuring waaraan minister Beelaerts van Blokland en diens staatssecretaris Brokx de gebruikelijke consequenties zouden moeten verbinden, te weten aftreden.

CDA-woordvoerder Dijkman noemt deze uitleg van de motie waarvoor hij zijn halve fractie meekreeg echter „verschrikkelijk opgeblazen”. Wij hebben het beleid van de staatssecretaris op zijn zakelijke merites beoordeeld, nu is het kabinet weer aan zet, aldus Dijkman.

Vakbeweging uit zorg over crisis

VK
12/3 81

Van onze correspondent

DEN HAAG — De vakcentrales FNV en CNV hebben woensdagmiddag tijdens een gesprek met premier Van Agt hun bezorgdheid over de sociaal-economische crisis overvoren gebracht. De voorzitters Kok en Van der Meulen spraken langdurig met de premier over het EG-topberaad eind deze maand in Maastricht. Met name drongen zij aan om de rentestand in de wereld op een lager peil te brengen.

De vakcentrales zeggen dat de economische crisis de ernstigste is sinds de bevrijding. De werkloosheid nadert het niveau van tien miljoen mannen en vrouwen. De neergang kan, naar het oordeel van de vakcentrales, slechts worden omgeboogen door een gezamenlijke aanpak van de Europese landen. Mislukken van het Maastrichtse topberaad kan het ernstige gevolgen hebben, aldus de vakcentrales. Daarom ligt er volgens de FNV en het CNV een zware verantwoordelijkheid bij de voorzitter van het topberaad, premier Van Agt.

Vakbeweging en werkgevers hebben woensdagavond vrij vlot de agenda vastgesteld voor het overleg in de Stichting van de Arbeid over de bestrijding van de werkloosheid.

Tweede Kamer wil meer controle op wapenexport

Door onze diplomatieke redacteur

DEN HAAG, 4 maart — Zowel het CDA als de oppositiepartijen in de Tweede Kamer willen meer openheid en een groiere controle van het parlement op de wapenexport. Dat bleek gisteren bij het mondeling overleg met minister Van der Klaauw (buitenlandse zaken) van de vaste Kamercommissie voor buitenlandse zaken.

De bewindsman bleef bij zijn standpunt dat het overleg over wapentransacties vertrouwelijk moet blijven. Het initiatief moet blijven uitgaan van het bedrijfsleven. De Nederlandse regering wil geen wapenexportbeleid voeren zoals bijvoorbeeld de Sovjet-Unie dat doet.

Harry van den Bergh (PvdA) noemde drie voorwaarden waaraan het wapenexportbeleid naar zijn mening zou moeten voldoen.

1. Het klimaat van de buitenlandse politiek moet worden vastgesteld.
2. Er moet een maximale openheid worden betracht.
3. De controlerende rol van het parlement moet groter zijn.

De argumenten voor geheimhouding, die Van der Klaauw in zijn desbetreffende

nota naar voren brengt, namelijk militaire belangen en concurrentieoverwegingen, vond Van den Bergh onjuist.

Gualthérie van Weezel (CDA) kritiseerde de thans bij wapenexport gebruikelijke procedure dat de Kamer pas na het verlenen van de exportvergunning wordt ingelicht. Daardoor kan het parlement alleen depressief en niet controlerend optreden. Ook het departement van buitenlandse zaken wordt vaak veel te laat door Economische Zaken ingelicht, hetgeen bij de RSV-order voor Taiwan op fatale wijze is gebleken, aldus Van Weezel.

Doorlichten

De grootste werkgeversorganisatie, het VNO, vindt dat de werkgevers- en de werknemersorganisaties en de regering op korte termijn rond de tafel moeten gaan zitten „om het dure pakket sociale verzekeringen door te lichten”.

In zijn blad "De Onderneming", dat vandaag verschijnt, constateert het VNO dat het sociale zekerheidsstelsel failliet gaat als er niet spoedig iets verandert. De werkgeversorganisatie komt tot deze conclusie op grond van de ramingen van het ministerie van sociale zaken over de groei van uitgaven, uitkeringstrekkers en premies in 1981.

Volgens het VNO zijn er onder de huidige omstandigheden slechts twee keuzes mogelijk: „Of de sociale partners en de regering steken de koppen bij elkaar en lichten het hele pakket door. Of we steken de koppen in 't zand en wachten op de zondvloed". Het VNO kiest voor het eerste en vindt dat bij de doorlichting van het pakket sociale verzekeringen telkens de vraag aan de orde moet komen of de betreffende voorziening essentieel is of niet.

Protesten tegen aanleg weg door bos Amelisweerd

Door een onzer redacteurs

UTRECHT, 9 maart — Onder het motto „Die weg is nodig" demonstreerden zaterdag honderden natuurliefhebbers tegen aanleg van rijksweg 27 door het bos van Amelisweerd.

De demonstranten, op de been gebracht door de Vereniging Vrienden van Amelisweerd, vrezen dat minister Tuinman en rijkswaterstaat de rijksweg alsnog zullen door drukken in weerwil van het gemeenteraadsbesluit om hem te schrappen. Het gaat om de snelweg Vianen-Utrecht, geselecteerd door het boslandschap Amelisweerd, parallel aan de bestaande autosnelweg ten oosten van de stad.

In januari nam de Utrechtse gemeenteraad een voorbereidingsbesluit aan voor een nieuw bestemmingsplan voor dit gebied waarin rijksweg 27 niet meer voorloopt. Eind vorig jaar besliste de Kroon op het beroep van de Vereniging Vrienden van Amelisweerd te

gen het oude bestemmingsplan waarop de weg stond ingetokend. Een gedeelte van de weg moet een verdiepte ligging krijgen in de vorm van een zogenaamde bakconstructie, waardoor een hectare bos minder tegen de vlakte hoeft en de geluidshinder vermindert, besliste de Kroon.

Hoofdmotief voor die strenge aanlegseis was vooral het internationale belang van dit onmiddellijk aan de stad grenzende natuurgebied van 65 hectare. Het telt 60 soorten broedvogels en 400 soorten planten. Als gevolg van die uitspraak zou de weg 19 miljoen gulden meer kosten en zou de openstelling een jaar langer op zich wachten zodat die eerst rond 1983 is te verwachten.

Al zeker tien jaar is de Vereniging tegen deze weg in touw. Men ging tot nu toe vreedzaam te werk, maar het kan alsnog menens worden als het op bomenkappen aankomt, laten de vrienden van het eeuwenoude rivierbos weten.

'Afgoderij' van het specialisme brengt chaos Kameragenda

Ruim honderd jaar geleden reeds waarschuwde Multatuli tegen "domme afgoderij met het begrip specialiteit. In zijn "Duizend-en-eenige hoofdstukken over specialiteiten" bracht hij ook de toenmalige "parlementerij" ter sprake. Over de juridische deskundigheid schreef hij: "Moen niet dat die specialiteit U vrijstelt van eerbied voor gezond verstand." Ook in de tegenwoordige parlementaire verhoudingen is deze opmerking nog steeds actueel. Het aantal specialisten op vele vakgebieden is toegenomen en daarmee ook het gedrang op de Kameragenda, die vaak chaotisch is. In de afgelopen week hebben we kunnen genieten van de problemen rondom de huursubsidiering, van wijziging en

de wet werkloosheidsvoorziening, het wetenschapsbeleid, de begroting van economische zaken, MO-opleidingen, identiteitsonderzoek bij zigeuners en een wereldactieplan voor emancipatie. In het begrotingsdebat over economische zaken vroeg de VVD'er Pertheine, deskundig op het gebied van het midden- en kleinbedrijf, of iets kon worden gedaan aan excessieve prijsverhogingen door toedoen van de gemeente voor kampeersers in een kampeerplaats te Oudehaske. De christendemocraat Mateman ontpopte zich als een economische metereoloog met de diepzinnige constatering dat, als het in de randstad motregent er al een stortbui valt in de regio's.

N.R.C. 7/3 81

Herkomst illustraties

Deel 1

1. J.A. de Bruyne en N. Japikse, Staatkundige Geschiedenis van Nederland. Leiden 1917, Deel 1 (Bijlage).
2. CBS, Statistiek der Verkiezingen, 1967.
3. Algemene Geschiedenis der Nederlanden. Haarlem 1918. Deel 12, blz. 134.
4. AGN, deel 12, blz. 363.
5. AGN, deel 13, blz. 96.
6. AGN, deel 12, blz. 377.
7. AGN, deel 12, blz. 386.
8. AGN, deel 12, blz. 420.
9. AGN, deel 12, blz. 158.
10. Groen van Prinsterer, 1801-1876. Uitleg, Weekblad van het Departement van O. en W. nr. 462, 19 mei 1976, blz. 18.
11. M. Schouten, De socialen zijn in aantocht. Amsterdam 1976, blz. 148.
12. P. de Rooy, Een revolutie die voorbij ging. Bussum 1971, blz. 41.
13. J. Valkhoff, Grondwet en maatschappij. Den Haag 1948, blz. 33.
14. AGN, deel 12, blz. 426.
15. Een eeuw kleine luyden. Uitgave ARP. Den Haag 1975, blz. 23.

Deel 2

16. W.H. Posthumus-van der Goot (red.), Van Moeder op dochter. Utrecht/Antwerpen 1968, blz. 64/65.
17. C. Bremmer (red.), ARP. Personen, momenten. Franeker 1980, blz. 61.
18. AGN, deel 13, blz. 219.

Deel 3

19. De Groene, 24 okt. 1970, in: Reflector, april 1971.
20. Reflector, januari 1979.
21. S. Bartlema en M. Huizer, Burgers en besluitvorming. Culemborg/Keulen 1973, blz. 99.
22. Reflector, januari 1974.
23. Reflector, maart 1977.
24. Reflector, 1980.
25. NRC-Handelsblad, 9-2-1981.
26. Blikopener, maart 1976.
27. R. Andeweg e.a., Kabinetsformatie 1977. Vakgroep Politieke Wetenschappen, RU Leiden 1978.
28. A. Vondeling, Nasmaak en voorproef.

Voorzijde omslag: spotprent van A. Hahn, in:

K. van Weringh, Albert Hahn, Amsterdam 1975, Blz. 231.

dat tijdens de formatie er sprake is van monisme. Is het kabinet eenmaal gevormd zien we het dualistische model weer naar voren komen. Vooral de laatste jaren wordt van beide zijden herhaaldelijk gewezen op de eigen verantwoordelijkheid van zowel parlement als kabinet, bijvoorbeeld door CDA-dissidenten in hun verzet tegen kabinetsplannen, maar ook door het kabinet-van Agt in verband met onpopulaire maatregelen 'die nu eenmaal genomen moeten worden'.

De radicaal-liberalen hebben in een voor Nederland vroeg stadium gepleit voor invloed van het parlement op de kabinetsformatie, als gevolg van een democratische impuls die Thorbecke miste. Hun verlangen is echter in Nederland niet gerealiseerd omdat, toen hier partijen ontstonden, er meteen een aantal ontstonden. Dit leverde per definitie minderheidspartijen op en monisme was van de baan. Het is dan ook niet vreemd dat de socialisten in hun verwachting de grootste partij te worden, aanhangers waren van het monisme. Het is de bedoeling dat de leerlingen aan de hand van de uitlatingen van Abr. Kuypers concluderen dat minderheidsgroepen tegen monisme zijn.

De tekst over de grondwetswijziging van 1840 is toegevoegd voor docenten die nader op de ministeriële verantwoordelijkheid willen ingaan. Hiervoor is het jaar 1840 belangrijker dan 1848. Vanaf 1840 functioneerde de ministeriële verantwoordelijkheid namelijk al: ministers traden af en als de Kamer hun beleid afkeurde. Verder was door de invoering van het contrastsign het gedaan met het regeren per KB.

Zie J.A. Bornewasser, Ministeriële verantwoordelijkheid voor en na 1848. In: *Vaderlands Verleden in Veelvoud*. Mart.

Nijhoff, Den Haag 1975.

Doelstellingen

- Inhoud van de begrippen dualisme en monisme kunnen omschrijven
- Praktische toepassingen van dualisme kunnen herkennen, in verleden zowel als heden.
- Kunnen verklaren waarom het dualisme in Nederland heeft standgehouden/het monisme geen kans heeft gekregen.
- concluderen dat het leven veelvormiger is dan de leer: In Nederland is noch van monisme noch van puur dualisme sprake.

Opdrachten

Grondwetswijziging 1840:

- Is wat betreft de ministeriële verantwoordelijkheid 1840 of 1848 het belangrijkste jaar? (Zie voor 1848 tekst A). Geef argumenten voor je mening.

J.R. Thorbecke:

- Lees de gehele tekst van Thorbecke.
- Wat is de hoofdgedachte van Thorbecke over de verhouding tussen regering en parlement.
- De verhouding tussen regering en parlement zoals Thorbecke die geregeld wenste te zijn noemt men dualisme. Wat zou men met deze term willen uitdrukken?
- Waaraan kan je zien dat hetgeen hij in deze passages zegt, geschreven is als reactie op de gebeurtenissen van 1866-1868?
- Heeft het parlementaire stelsel tijdens Thorbecke's leven volgens dualistische beginselen gewerkt? Geef argumenten voor je mening.
- Werkt het parlementaire stelsel thans volgens dualistische beginselen? Zoek

voor je antwoord in kranten van de laatste 14 dagen in berichten over Nederlandse politiek naar gegevens die je hierbij kunnen helpen.

(NB Bij bespreking van het antwoord moet de kabinetsformatie aan de orde komen. In aansluiting hierop kan de huidige gang van zaken bij de kabinetsformatie behandeld worden, zie deel 3, E.)

S. van Houten:

- Lees gehele tekst van van Houten.
- Wat is de kern van zijn betoog? Welke passage(s) komt (komen) hiervoor in aanmerking?
- Waarom legt hij nadruk op de mogelijkheid van kamerontbinding die in grondwet 1848 gegeven is?
- Het Engelse stelsel wordt monisme genoemd. Vanwaar die naam?
- Waarom wil hij dat het Engelse stelsel ook in Nederland wordt ingevoerd?
- Het Engelse stelsel is hier niet ingevoerd. Probeer hiervoor een verklaring te vinden; kijk hiervoor ook nog eens naar je antwoord op de vraag of wij een dualistisch stelsel bezitten. Zijn je antwoorden te rijmen?
- Wie had meer oog voor toekomstige ontwikkelingen, Thorbecke of van Houten? Geef argumenten voor je mening.

A. Kuypers:

- Lees gehele tekst van Kuypers
- Waarom was hij tegen een parlementair kabinet naar radicaal-liberaal model?
- Vergelijk je antwoord met je antwoord op de vraag waarom het Engelse stelsel hier niet is doorgevoerd. Kan je daar eventueel iets aan toevoegen?
- Welke verandering bepleit Kuypers en passant en waarom doet hij dat?

Deel 2: Uitbreiding van het kiesrecht

Het doel van dit hoofdstuk is te laten zien dat door het ontstaan van partijen (B) het parlementaire stelsel gaat functioneren (C). De uitbreiding van het kiesrecht heeft hierbij een grote rol gespeeld.

Door partijvorming ontstond fractievorming, dwz krachtsbundeling in de Kamer; het parlement ging een rol spelen bij de kabinetsformatie. Er ontstonden min of meer homogene kabinetten, gebaseerd op een programma. Het wegsturen van ministers was minder goed mogelijk, de kabinetten werden stabiel.

Er kon een begin gemaakt worden met de langverbeide sociale wetgeving.

Men kan zeggen dat in de jaren '90 het stramien gelegd werd voor het 20e eeuwse Nederlandse systeem:

- veelpartijstelsel
- samenwerking van de confessionelen: de coalitie
- beperkte macht van de koning
- ingroei van de staat in de maatschappij.

A. Uitbreiding van het kiesrecht

Doelstellingen

- Inzien dat het verlaten van het censuskiesrecht een principiële, democratiserende stap is.
- Verband leggen tussen uitbreiding van het kiesrecht en de bewustwording van diverse maatschappelijke groepen (dwz aansluiten bij 'teksten in de marge' van hoofdstuk C, deel 1).
- Verband leggen tussen uitbreiding van het kiesrecht en economische vooruitgang.

Opdrachten

- Wat is het principiële verschil tussen de kiesrechtregeling van 1848 en die van 1887? Maakte dit verschil in de praktijk veel uit? Geef argumenten voor je mening.
- Waardoor zou men in de Kamer tot de overtuiging gekomen zijn dat deze principiële verandering doorgevoerd moest worden?
- In de jaren 1970 stak een derde golf van feminisme de kop op. Wanneer zouden de eerste en tweede golf geweest zijn? Uit welke milieu's en uit welke politieke groeperingen zullen de vrouwen afkomstig zijn die aan de eerste golf meededen?
- Hoe is het te verklaren dat met dezelfde kiesrechtregels het aantal kiesgerechtigde mannen van 50% tot 68% kon stijgen in de jaren 1897 - 1913?

Toetsvragen

- De uitbreiding van het kiesrecht is in twee stappen voltrokken. Welke twee en waarom is het in twee stappen gegaan en niet in één?
- Welke groeperingen hebben een grote rol gespeeld bij de totstandkoming van de uitbreiding van het kiesrecht?
- Verdedig de volgende mening: De uitbreiding van het kiesrecht was een product van emancipatie.

B. Van Politieke groepering tot partij

Doelstellingen

- Concluderen dat partijvorming ontstond als strijdmiddel om uitbreiding van het kiesrecht, maar ook als gevolg van uitbreiding van het kiesrecht.
- Concluderen dat partijvorming leidt tot fractievorming.
- Verklaar waarom er in Nederland meteen vrij veel partijen ontstonden.
- Inzien dat conservatief-denken het minst behoefte hadden aan partijvorming.

Opdrachten

- In sommige opzichten vonden in de Kamer binnen de liberale groepering dezelfde ontwikkelingen plaats als binnen de anti-revolutionaire groepering. Welke?
- Waarom vinden deze ontwikkelingen niet plaats binnen de katholieke groepering?
- Voor alle groeperingen in de Kamer heeft het jaar 1887 en 1897 veel gevolgen gehad. Welke, en waardoor kwam dat nu precies?
- Geef zoveel mogelijk redenen waarom er in Nederland partijen zijn ontstaan.
- Welke kamerleden hadden het minste behoefte aan partijvorming en hoe is dat te verklaren?
- In hoeverre is de schoolkwestie belangrijk geweest voor de politieke verhoudingen in Nederland?

Toetsvragen

- Geef argumenten voor de volgende mening: Door ontstaan van partijen werd de verhouding van een kamerlid tot zijn medekamerleden heel anders.
- Verklaar hoe het komt dat personen in de Kamer die weinig voor partijvorming voelden, toch hiertoe overgingen.
- Geef argumenten voor de volgende mening: Het jaar 1897 heeft een doorbraak in de Nederlandse politiek betekend.
- Hoe is het te verklaren dat er in Neder-

land meteen veel partijen ontstonden toen er eenmaal partijen ontstonden.

C. Regering en parlement aan het werk

Doelstellingen

- Concluderen dat partijvorming leidt tot kabinetten met regeerprogramma's.
- Concluderen dat de macht van de koning bij het benoemen en ontslaan van ministers zeer beperkt wordt.
- Inzien dat kabinetten met regeerprogramma's zullen zoeken naar meerderheden in de Kamer.
- Concluderen dat kabinetten met regeerprogramma's homogener zijn en neigen naar een langere zittingsduur.
- Concluderen dat door het ontstaan van partijen het parlement in staat gesteld wordt zijn wil aan de regering op te leggen.

Opdrachten

- Wat verstaat men onder partijprogramma, verkiezingsprogramma, regeerprogramma.
- Waarom werden kabinetten nu samengesteld op grond van programma's?
- Uit de teksten blijkt dat bij een kabinetsformatie de keuze van ministers beperkt is als er sprake is van een regeerprogramma. Vind je die beperkte keuze een voordeel of een nadeel? Verklaar je mening.
- Heeft de macht van de koning geleden onder het ontstaan van partijen? Verklaar je mening.
- Vergelijk de macht van de koning in de periode 1848-1887 en 1887-1918. Op welke punten moet je daarbij letten om dit te beoordelen.
- Vergelijk de zittingsduur van kabinetten in 1848-1887 en 1888-1918. Wat valt je op? Probeer een verklaring voor het verschil te geven.

Toetsvragen

- De geschiedenis van het parlementaire stelsel zou je in twee perioden kunnen verdelen; 1848-1887 en 1887-heden. Welke argumenten zijn er ter verdediging van deze indeling.
- Waren de regeringen in de periode 1848-1887 krachtiger dan de regeringen die daarna kwamen? Verklaar je mening.
- Is het ontstaan van partijen belangrijk geweest voor het parlementaire stelsel in Nederland. Verklaar je mening.

Deel 3: Algemeen kiesrecht

A. Grondwetwijziging 1917

Doelstellingen

- De begrippen algemeen kiesrecht en evenredige vertegenwoordiging kunnen omschrijven;
- De voor- en nadelen van het districtenstelsel kunnen opnoemen;
- De voor- en nadelen van evenredige vertegenwoordiging kunnen opnoemen;
- Kunnen beredeneren welk stelsel democratischer is;
- De voor- en nadelen van een kiesdrempel kunnen opnoemen.

Opdrachten

- Geef een duidelijke omschrijving van het begrip evenredige vertegenwoordiging.
- Noem 2 voordelen van het districtenstelsel.
- Noem 2 nadelen van het districtenstelsel.
- Bewering: Sinds 1919 mag *iedere* Nederlandse onderdaan haar/zijn stem uitbrengen.
In hoeverre is deze bewering juist of onjuist?
- Waarom zou in 1917 evenredige vertegenwoordiging zijn ingevoerd?
- Wat is een kiesdrempel?
- Waarom streven grote partijen naar de invoering van een kiesdrempel?
- Stel:
Er wordt een partij gevormd die als enige programmapunt heeft de herinvoering van het districtenstelsel.
Breng jij je stem *wel of niet* uit op die partij?
Ja, omdat . . . Nee, omdat . . .

Toetsvragen

- Bewering: De invoering van het districtenstelsel doet onrecht aan het pluriforme karakter van onze samenleving.
Eens/oneens; argumenteren.
- Leg uit: het stelsel van evenredige vertegenwoordiging maakt coalitiekabinetten noodzakelijk.

B. Het parlement en de kiezer

Doelstellingen

In dit cluster wordt aandacht besteed aan de samenstelling van het parlement. Bij de samenstelling van een parlement hebben de kiezers het laatste woord. Sinds de invoering van de evenredige vertegenwoordiging is de rol van de partijen als schakel tussen kiezer en bestuur versterkt.

We kunnen nu het volgende formuleren:

- functies van politieke partijen kunnen

opnoemen;

- de invloed van de kiezer op de vorming van een parlement kunnen beschrijven
- de verhouding tussen parlementslid en kiezer kunnen beredeneren
- het al dan niet lid zijn van een politieke partij kunnen beargumenteren
- samenhang tussen democratie en compromis verklaren
- het aanwezig zijn van vele partijen in de Kamer kunnen verklaren.

Opdrachten

- Welke staatsrechtelijke begrippen onderscheid je op de tekening?
- Wat is het verschil tussen een regeringsgezinde spreker en een oppositieleider?
- Waarom is er een publieke tribune?
- Noem een verschil tussen een fractieleider en de minister-president.
- Welke partij heeft op dit moment de meeste zetels in het parlement?
- Welke functie hebben naar jouw mening de één- of twee-zetel partijen?
- Als we aannemen dat de tekening van de 2e kamer de situatie van nu voorstelt, vul dan eens een aantal namen van partijen en personen in.
- Welke partij is sinds 1945 zonder onderbreken regeringspartij geweest?
- De confessionele partijen hebben in de periode tussen 1946 en 1977 wel enig verlies geboekt. Waarmee kan dat samenhangen?
- De verkiezingen brengen in Nederland nauwelijks politieke aardverschuivingen te weeg (bijvoorbeeld een spectaculaire winst voor één partij). Welke verklaring is daarvoor te geven?
- Welke macht hebben de kiezers in Nederland?
- Wat is het doel van de partijprogramma's?
- Uit het verkiezingsonderzoek kan een conclusie getrokken worden over de vraag hoe de meerderheid van de kiezers de rol van de kamerleden ziet: de uitvoerders van de wil van de kiezers, de uitvoerders van de wil van de partij. Welke conclusie is de juiste en hoe moet naar jouw mening een kamerlid stemmen.
- Wat versta je onder fractiedwang?
- Vind je dat een kamerlid in afwijking van zijn fractie mag stemmen? Welke argumenten kan je bij de antwoordaanvoeren?
- (De laatste drie vragen kunnen ook gesteld worden bij deel 1, B. Zie begin en eind opdrachtenreeks aldaar.)
- Ga na in je omgeving wie geen lid is van

een politieke partij en welke argumenten men daarvoor geeft.

- Bewering: Uit het feit dat slechts 6% van de Nederlandse kiezers lid is van een politieke partij moet de conclusie getrokken worden dat het met de politieke partijen in Nederland slecht gesteld is.
Eens/oneens, argumenten.
- Bewering: In Nederland krijgt op politiek gebied eigenlijk niemand zijn zin.
Als je het met deze bewering eens bent leg dan eens uit hoe dat komt. Vind je dit trouwens verkeerd?

Toetsvragen

- Leg uit: voor Nederland geldt heel sterk dat de democratie niet is uitgevonden om tijd te winnen. Wat is toch een voordeel van dit tijdverlies?
- Wat is het verschil tussen:
een verkiezingsprogramma van een partij;
een partijprogramma;
een regeringsprogramma.
(Deze vraag kan ook gesteld worden bij deel 2, C.)
- Wanneer kan een kiezer zijn kandidaat ter verantwoording roepen en wat kan er gebeuren indien de fractie regelmatig tegen de wil van de kiezers ingaat?

C. De tegenspelers van het parlement

Doelstellingen

Regering en parlement kunnen veel willen, maar als de betrokkenen in de samenleving er absoluut geen zin in hebben, dan komt er van het beleid – wettelijk vastgelegd of niet – weinig terecht. Het is zeker niet de bedoeling de leerlingen te confronteren met het ingewikkelde spel van de invloedrijke groepen in de samenleving. Daaronder behoren de belangenorganisaties, de politieke partijen en de ambtenaren.

Al deze organisaties hebben invloed op het beleid.

Onze bedoeling is het de leerlingen materiaal aan te reiken waaruit zij tot de conclusie kunnen komen dat het beleid in Nederland niet alleen tot stand komt in Den Haag, op het Binnenhof.

Met dit voor ogen kunnen we de volgende doelstellingen formuleren:

- begrippen wetgevende en uitvoerende macht kunnen toelichten
- de beperkingen van de regering kunnen noemen
- de begrippen vierde en vijfde macht kunnen omschrijven
- de relatie kunnen leggen tussen het

- aantal departementen en de ingroei van de staat in de maatschappij
- de betekenis van de SER en de Stichting van de Arbeid kunnen omschrijven
- De werking van de economische presiegroepen aan de hand van een voorbeeld kunnen beschrijven
- deskundigheid kunnen plaatsen in democratische besluitvorming
- problemen kunnen opsommen die samenhangen met de uitbreiding van het takenpakket van regering en parlement.

Opdrachten

- Geef kort en bondig aan hoe Vondeling de verhouding tussen parlement en regering beschrijft.
- Is er in Nederland sprake van scheiding van machten?
- Wanneer zijn er mogelijkheden voor een kabinetscrisis aanwezig?
- Waarom moet het parlement een begroting goedkeuren?
- Waarom moet de Kamer meerjarenramingen vóór de uitvoering goedkeuren?
- Zoek in de krantenartikelen (zie ook kaft) voorbeelden waaruit blijkt dat regering en parlement niet alléén het beleid tot stand brengen.
- Wat is het verschil tussen de SER en de Stichting van de Arbeid?
- Geef voorbeelden waaruit de macht van deze adviesorganen blijkt.
- In 1978 is er tussen Nederland en Algerije een contract getekend over de levering van vloeibaar gas.
Ga na:
de invloed van de vierde en de vijfde macht op de tekening van dit contract; ben je het eens met de conclusie van Lindner ten aanzien van de macht van het parlement?
- Bewering: De staat is langzamerhand in de maatschappij ingegroeid, d.w.z. heeft steeds meer taken op zich genomen.
Zoek in de teksten bewijzen voor deze bewering. Kijk ook in deel 1 en 2.
- Waarom moeten de ministers steeds meer ambtenaren aantrekken?
- Bewering: Deskundigheid leidt tot beperking van de macht van het parlement.
Eens/oneens, argumenteren.
- In de kranten wordt ook nog al eens gesteld dat het parlement zijn eigen macht ondermijnt door het indienen van moties. Er is dan zelfs sprake van een motie-inflatie.
a. Wat zou je verstaan onder motie-inflatie?
b. Ben je het eens met de stelling in de kranten? Argumenten.

- In de kwestie van de duikboten voor Taiwan stond het CDA tegenover het kabinet, maar wilde geen kabinetscrisis om deze kwestie. Leg dit uit en geef aan welke argumenten het CDA zou kunnen noemen om voor deze kwestie geen kabinetscrisis uit te lokken.
- Welke conclusies kan je trekken uit de wil van de Kamer om meer greep te krijgen op de wapenexport? (zie ook kranteknipsels)
- Peil in je naaste omgeving hoe de mensen denken over de macht van het parlement. Ga eerst na op welke manier je dat zou willen doen. Wat vind je zelf eigenlijk?

Toetsvragen

- Stel: De minister van sociale zaken wil dat de werknemers iets van hun loon inleveren. Hoe moet hij dan te werk gaan om dat te bereiken?
- Er zijn mensen die vinden dat onze democratie in een crisis verkeert. Welke argumenten zouden ze hiervoor aanvoeren?

D. Buitenparlementaire acties

Doelstellingen

Demonstraties en acties behoren tot een democratisch bestel. Over het verschijnsel actiegroepen zijn overigens de meningen sterk verdeeld.

De belangrijkste doelstelling van dit cluster is de leerlingen een oordeel te laten vormen over het verschijnsel actiegroepen. Hierbij staat ons een genuanceerd oordeel voor ogen. Een actiegroep is noch per definitie goed noch slecht.

Behalve deze hoofddoelstelling kunnen we nog de volgende *doelen* formuleren:

- het verschijnsel actiegroep kunnen omschrijven
- het begrip burgerlijke ongehoorzaamheid kunnen omschrijven
- een aantal actiegroepen kunnen noemen
- het toenemen van het verschijnsel kunnen verklaren

Opdrachten

- Welke actiegroepen ken je in Nederland?
- Op welke verschillende manieren kan je actie voeren?
- Bewering: het actieverschijnsel moet vooral gezien worden als een signaal voor het niet goed functioneren van ons stelsel. Eens/oneens, argumenten.
- Onder rechtsstaat wordt verstaan . . .
- Wat bedoelt Ria Beckers met de woorden: 'Uw rechtsorde is de onze niet'?
- Het actievoeren komt ook voort uit het wantrouwen jegens het hele politieke gebeuren. Ben je het eens met deze uit-

spraak?

- De voorzitter van de 2e kamer Dolman is van mening dat het ontbreken van acties de dood in de democratische pot zou betekenen.
Wat bedoelt hij met deze uitspraak. Vind je dat hij gelijk heeft?
- Ga in je omgeving na hoe men over actiegroepen denkt. Stel eerst een plan op *hoe* je dat gaat doen.
- Maak een collage van krantenartikelen die als onderwerp een actie hebben.
- Verzamel argumenten om in een discussie je eigen standpunt over actiegroepen te kunnen verdedigen.
- Geef een voorbeeld van burgerlijke ongehoorzaamheid.
- Geef je oordeel over de uitspraak: actievoeren en democratie horen bij elkaar.
- Geef je oordeel over de volgende uitspraak:
als je actie wilt voeren moet je maar lid worden van een politieke partij
- Geef je oordeel over de uitspraak: actievoeren leidt tot anarchie.

Toetsvragen

Het zal duidelijk zijn dat we geen uitspraak kunnen en mogen doen over de juistheid of onjuistheid van het standpunt ten aanzien van actiegroepen.

Anderzijds mogen we wel toetsen in hoeverre het denken over het verschijnsel actiegroepen geleid heeft tot nuancering van het oordeel daarover.

In dit kader zijn wellicht dan de volgende toetsvragen mogelijk:

- in een democratische rechtsstaat is elke buitenparlementaire actie die invloed wil uitoefenen op het beleid van de overheid ongeoorloofd als in strijd zijnde met de democratie.
Verdedig deze mening.
Wat zouden tegenargumenten kunnen zijn?
- Wanneer de meerderheid van de 2e kamer eenmaal heeft gesproken dan moet de burger haar/zijn mond houden.
Verdedig deze mening.

E. Kabinetsformatie

Doelstellingen

Bij de vorming van een kabinet schijnt het parlement geen rol te spelen. In de kranten is immers overwegend sprake van adviseurs die de Koning informeren over een aan te stellen formateur of informateur. Onduidelijk blijft echter dat juist bij de kabinetsformatie heel belangrijke afspraken worden gemaakt, die in de eerstkomende kabinetsperiode de verhouding tussen regering en parlement mede bepalen.

Daarom kunnen we de volgende doelstellingen formuleren:

- de rol van het parlement bij kabinetsformatie kunnen beschrijven
- de macht van de koning tijdens kabinetsformaties kunnen omschrijven
- Concluderen dat het overwicht van het parlement gerealiseerd wordt tijdens de kabinetsformatie
- de relatie fractieleider - fractie tijdens een kabinetsformatie kunnen toelichten
- de invloed van de kiezer op een te vormen kabinet kunnen achterhalen

Opdrachten

- waarom is de kabinetsformatie in Nederland zo ingewikkeld?
- Ga na hoe lang in Engeland een kabinetsformatie duurt.
- Verklaar het verschil tussen beide landen.
- Tijdens de kabinetsformatie is de koning onschendbaar.
Wat wordt bedoeld met deze uitspraak.
- Maak een lijstje van functionarissen die bij de formatie een rol spelen.
- Welke rol speelt bij de kabinetsformatie het programma van een partij
- Stel: de fractieleider van het CDA wordt door de formateur uitgenodigd om aan de beraadslagingen deel te nemen.
Welke standpunten verdedigt hij dan tijdens het overleg?
- Uitspraak: tijdens de kabinetsformatie staat het parlement buiten spel.
Waar/Onwaar, haal argumenten uit de teksten om je mening te verdedigen.
- Stel: bij de verkiezingen halen de progressieve partijen 49% van de stemmen en de conservatieve partijen 5.
Hoe zal het kabinet er na de formatie uitzien? Waarom?
- Uitspraak: de kiezer heeft weinig of geen invloed op de vorming van een kabinet.
Eens/oneens, geef argumenten voor je oordeel.

Toetsvragen

- Leg uit: ons kiesstelsel en partijstelsel heeft grote invloed op de wijze waarop kabinetten gevormd worden.
- Geef twee oorzaken voor het feit dat in Nederland over het algemeen kabinetsformaties zo lang duren.

F. Taakvervulling van het parlement

Doelstelling

Bijgevoegde lange tekst van Vondeling beschrijft opnieuw de macht van het parlement. De keuze is op deze tekst gevallen omdat hierin duidelijk tot uiting komt dat

- ondanks alle beperkingen en tegenspelers - het parlement wel degelijk invloed heeft op het bestuur van ons land.

De doelstelling van dit cluster is om leerlingen aan de hand van de tekst van Vondeling nogmaals attent te maken op de problemen die zich in onze democratie voordoen, maar anderzijds het 'doemdenken' over ons parlementair systeem te relativeren.

Opdrachten

- Maak een samenvatting van de tekst van Vondeling.
- Welke oorzaken van ontevredenheid onderscheidt Vondeling?
- Waarom kan ons parlement geen absolute macht hebben?
- Wat is het verschil tussen het hanteren van de macht en het hebben van de macht.
- Maak een overzicht van de problemen die Vondeling aangeeft.
- Bereid een discussie voor met als thema: macht en onmacht van het parlement.
Bij de voorbereiding moet je ook de gegevens uit de andere clusters gebruiken.
(zie J.C.M. Greep, De discussiemethode, hfd.7 in: Geschiedenis op School. Wolters/Noordhoff 1977.)
- Maak een aantal enquêtevragen om de mening van je omgeving te peilen over de macht en de onmacht van het parlement.

Toetsvragen

- Noem drie beperkingen van de macht van het parlement.
- Noem drie zaken voor het verbeteren van het functioneren van het parlement.

KRONIEK

Conferentie: Projectonderwijs als innovatie in de school

Het werkverband Projectonderwijs van de projectgroep AB van het APS (Algemeen Pedagogisch Studiecentrum) organiseert in het najaar enkele conferentiedagen voor schoolleiders, projectleiders, leden van onderwijscommissies en leraren die zich bezig willen houden met de vraag hoe een onderwijskundige ontwikkeling als projectonderwijs zo kan worden geïntegreerd binnen de onderwijskundige en organisatorische structuur van de school, dat het geen geïsoleerde aangelegenheid blijft. In de eerste instantie richten we ons op scholen voor avo/vwo, waarbinnen door enkele docenten al ervaringen met een vorm van projectonderwijs zijn opgedaan.

Doelen van de conferentie zijn het bieden van zicht op:

- verschillende (onderwijskundige) mogelijkheden om doelen als kritische meningsvorming, leren samenwerken en leren zelfstandig onderzoeken vorm te geven (diverse soorten projecten, open-, vak-, vakkenintegratie-, maar ook leerlingbegeleidingssystemen, didactische werkvormen, teamvorming etc.);
- samenhang tussen onderwijskundige ontwikkeling en schoolorganisatie;
- de eigen organisatiestructuur en ontwikkelingsmogelijkheden daarin.

De werkwijze zal afwisselend bestaan uit het aanbieden van informatie/theorie en het toepassen daarvan op een casus of de situatie in de eigen school.

Deelname in principe door meerdere personen uit één school.

Voor nadere inlichtingen kunt u telefonisch contact opnemen met Arni Hubbeling, Marjolein Pieterse of Marijke Assink (APS tel. 020-441815).

Expositie over Toneel in Nederland

Expositie Eeuwen Spelen in het Theatermuseum, Herengracht 168, Amsterdam 13 maart tot en met 30 augustus 1981.

Geopend maandag tot en met vrijdag van 10.00 tot 17.00 uur en zondag van 11.00 tot 17.00 uur.

Toegangsprijs f 1.50;

De tentoonstelling behandelt de historie van het Nederlands toneel van de middeleeuwen tot heden.

Nooit eerder is aan dit onderwerp in zijn totaliteit een zo grote expositie gewijd.

Het theatermuseum heeft trouwens ook nog nooit zo veel ruimte voor een tentoonstelling vrijgemaakt, want ook de rode zaal parterre (met het toneel van Barn van Slingelandt) en de witte zaal daarnaast zijn ditmaal bij de expositie betrokken. Geëxposeerd worden schilderijen, prenten, foto's affiches, documenten, maquettes, miniatuurtoneeltjes, illuminatiekastjes, modellen, kostuums. Enige uitzonderingen daargelaten stamt al het materiaal uit het bezit van het Nederlands Theater Instituut.

In twee der zalen worden videoprogramma's vertoond: in die van de zeventiende eeuw fragmenten van Vondels 'Lucifer'

(titelrol André van den Heuvel; regie Johan de Meester), en in die van de twintigste eeuw fragmenten uit Tsjechows 'Drie zusters' van het Publiektheater, uit 'Een gelukkige hand' (met Mary Dresselhuys en Guus Hermus), uit 'Als de dood' van het Werktheater, en uit Pinters 'Dienstlift' door Koot en Bie. Bovendien draait er een diaklankbeeld, getiteld 'Toneel en maatschappij', waarin de maatschappelijke relevantie van het theater (vanaf het midden der negentiende eeuw) wordt belicht.

Informatie.

- Voor wie aan de korte bijschriften van het geëxposeerde materiaal niet genoeg

heeft, staan er uitvoeriger informatie-teksten extra.

- Bovendien kunnen over een negental geselecteerde onderwerpen gratis stencils worden meegenomen, in gratis omslag.
- Voorts is er een begeleidend boekje 'Eeuwen spelen' verkrijgbaar (28 blz., formaat 21 x 21 cm., geïllustreerd, prijs f 2.50), dat in een bevattelijk verhaal de gehele Nederlandse toneelhistorie kort weergeeft, en ook los van de expositie diensten kan bewijzen aan geïnteresseerden.

GOLF VAN GEWELD TREFT LIBANON

Geweldexplosie
dreigt in Ulster

**Strijd in Libanon
steeds heviger**

TOPBERAAD IN JERUZALEM
**Libanon blijft toneel
van hevige strijd**

**Geweld laait op
in Noord-Ierland**

De ligging van Libanon en de loop van de geschiedenis hebben ertoe geleid dat de bevolking van dat land een bonte staalkaart is van christenen van allerlei slag, moslims van verscheidene oorsprong, Palestijnen en Koerden.

Het conflict tussen Israël en de Arabische wereld is er verder de oorzaak van dat enkele honderdduizenden Palestijnse vluchtelingen in Libanon terecht zijn gekomen. Deze situatie heeft tot scherpe politieke tegenstellingen geleid, die ontaard zijn in een heftige gewapende strijd. Aan de hand van de geschiedenis verduidelijkt H.J. Neuman, directeur van het Nederlands Instituut voor Vredesvraagstukken, in dit boekje deze uiterst gecompliceerde situatie.

f 25,—

Een boekje over de al meer dan tien jaar durende strijd in Noordierland. Een strijd die tot nu toe aan meer dan tweeduizend mensen het leven kostte. De recente gebeurtenissen in Noordierland onderstrepen nog eens extra de ernst van de toestand. In dit deeltje in de reeks van het NIVV wordt eerst de voorgeschiedenis en vervolgens het verloop van de strijd beschreven. Ten slotte wordt gezien of er mogelijkheden zijn om uit de moeilijkheden te komen.

f 9,50

Nederlands Instituut voor Vredesvraagstukken

Postbus 85581, 2508 CG 's-Gravenhage, tel. 070-469412.

Verkrijgbaar bij de boekhandel en de Staatsuitgeverij, Postbus 20014, 2500 EA 's-Gravenhage, tel. 070-789911.

Een brochure met daarin alle tot nu toe verschenen publikaties in de NIVV-reeks, is op aanvraag bij de Staatsuitgeverij verkrijgbaar.

Op zoek naar het verleden

een nieuwe methode voor mavo/havo/vwo

Thema's

deel 1

- Geschiedenis doen
- Prehistorie
- Egypte
- Grieken
- Romeinen
- Volken verhuizen

deel 2

- De Franken
- Karei de Grote
- Steden in de middeleeuwen
- Op ontdekking
- De grote verandering 1650-1850

- Techniek van 1850 tot nu
- De situatie van de arbeiders
- De maatschappij van de 19e eeuw

deel 3vh

- De macht van ideeën
- De Franse revolutie
- De lage landen
- Imperialisme
- Uitbuiting en verzet
- Mensen tussen twee wereldoorlogen
- Conflicten en problemen
- Meedoen in democratie

Kenmerken

- geschreven in de taal van de leerling
- zelfwerkzaamheid
- leerdoelomlijnde leerstof
- differentiatiemogelijkheden

Opzet verantwoording

een toelichting en een didactische handleiding bij de methode

Opzet leerlingenmateriaal per thema

leerdoelen - korte teksten, afgewisseld met verwerking

Opzet docentenmateriaal per thema

deel 1: antwoordbladen - tussentoetsen - eindtoetsen

deel 2: antwoordbladen - tussentoetsen - eindtoetsen

lessuggesties - tips voor verdiepingsmateriaal, o.a. een uitgewerkt voorbeeld om lokale geschiedenis in de klas te behandelen.

- delen 3vh:
1. **Docentenmateriaal:** antwoordbladen - lessuggesties - gedifferentieerde herhalings- en oefenopdrachten per thema.
 2. **Toetsmateriaal:** materiaal voor tussen- en eindtoetsen.

Op zoek naar het verleden

Drs. M.C.J. Heijligers en S.A.J.J. Aarts

■ Verantwoording	ISBN 90 01 37658 4	24 pag.	gratis
■ Deel 1	ISBN 90 01 37659 2	216 pag.	f 26,50
■ Docentenmateriaal 1	ISBN 90 01 37663 0	116 pag.	f 21,50
■ Deel 2	ISBN 90 01 37664 9	224 pag.	f 27,50
■ Docentenmateriaal 2	ISBN 90 01 37665 7	152 pag.	f 28,00
■ Deel 3 vh	ISBN 90 01 37666 5	368 pag.	f 36,00
■ Docentenmateriaal 3vh	ISBN 90 01 37667 3	ca 192 pag.	ca f 32,50
■ Toetsmateriaal 3vh	ISBN 90 01 37668 1	ca 208 pag.	ca f 35,00

Verkrijgbaar in de boekhandel en bij Wolters-Noordhoff bv, Postbus 58, 9700 MB Groningen - tel. (050) 16 23 13.

Wolters-Noordhoff